श्रीहर्षविरचितं

नागानन्दम्

NĀGĀNANDA

OF HARṢA

by

BAK KUN-BAE

NĀGĀNANDA OF HARṢA

NĀGĀNANDA

OF HARṢA

The Sanskrit Text with Annotated English Translation

Bak Kun Bae

MOTILAL BANARSIDASS
Delhi Varanasi Patna Bangalore Madras

First Indian Edition: Delhi, 1992

© Bak Kun Bae

ISBN: 81-208-1075-9

MOTILAL BANARSIDASS
41 U.A. Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi 110 007

Branches
120 Royapettah High Road, Mylapore, Madras 600 004
16 St. Mark's Road, Bangalore 560 001
Ashok Rajpath, Patna 800 004
Chowk, Varanasi 221 001

PRINTED IN INDIA
BY JAINENDRA PRAKASH JAIN AT SHRI JAINENDRA PRESS,
A-45 NARAINA INDUSTRIAL AREA, PHASE I, NEW DELHI 110 028
AND PUBLISHED BY NARENDRA PRAKASH JAIN FOR MOTILAL
BANARSIDASS, BUNGALOW ROAD, JAWAHAR NAGAR,
DELHI 110 007

AN INTRODUCTORY SUMMARY

Shri Harṣa, a contemporary of the renowned Chinese scholar Hiuen Tsang, was the younger son of Prabhākara Vardhana, King of Sthānesara, who had been in constant conflict with the Huns, Gurjaras and Malavas, and had won some military victories over them and whose eventful career was cut short by his unexpected death in A. D. 604.

His elder son, Rājyavardhana succeeded him and soon plunged into a warfare of vengeance against Devagupta of Malwa who had slain Grahavarmā the young king of Kanauj (Kanyākubja) the husband of Harsa's elder sister, Rājyashrī, who was then taken prisoner at Kanauj. Rājyavardhana's operation against Devagupta of Malwa proved successful, but he fell a prey to Shashāngka, King of Central Bengal, who was tied in close alliance with the Devaguptas of Malwa. The young queen then took refuge in the Vindhya forest, having been freed from her captivity and was rescued by his younger brother, Harṣa from her desperate resignation of life when he was on a military expedition there

On their arrival at Kanauj, Harṣa was asked by the ruling nobility of the place to ascend the throne, and he jointly ruled over the kingdom with his sister; and thereafter, to realize his dream of conquest, put up a persistent challenge to the local rulers of Northern India for over five years. It was as a result subjugated by him in 612 A. D. when he proclaimed a new era reckoned from the starting year of his reign in 606 A. D. in order to celebrate his victory and paramount imperium with the territory under his government extending far and wide from the range of the Himālayas down to the Narmadā, including Malwa, Gujarata, Assam and Saurastra and with as many as eighteen vassal princes paying homage to him as their paramount sovereign.

His brilliant career, however, came to an end as a conqueror when his naturally growing ambition to extend the area of his reign beyond the Narmadā over Southern India was shattered to the ground by his more powerful rival, Chālukya Pulakeshin of Mahārāstra who heroically fought back his assault and defeated him in 620 A. D.

The task of his empire-building thus began and ended with him when he ascended the throne in October, 606 A. D. at the minor age of sixteen and died in 648 A. D.

(II) HIS WORKS

Shri Harṣa, besides being an illustrious king of ancient India almost comparable to Ashoka, took a keen interest in literature and learning, gathering round him many literary luminaries of his time among whom the most notable were Baṇa, Mayūra, etc. प्रकाण्डविद्वान्

His exploit and life were glorified by Baṇa in his poetic composition Harṣacharita. He was not only a patron of literature but a talented dramatist of considerable merit to whom the three plays are ascribed, namely, the Nāgānanda, the Ratnāvalī and the Priyadarshikā, although there has been to some extent controversial arguments as to the real authorship of the three plays. In view of all internal and external evidences available in his favour there is no doubt about the authenticity of his authorship of them all.

A careful comparison of the three plays demonstrates a striking resemblance and similarity with reference to the composition of the plot, verbatim recurrence of identical ideas, scenes, phraseology and the style of the language itself. It is not, therefore, possible that they are the dramatical creations of different persons.

The introduction of these three plays by the stage-director after the invocatory stanza is repeated in the same manner practically verbatim and each introductory stanza identical with the other declares that its author is Shri Harṣa, and the same concluding stanza, i.e., Bharatavākyam occurs both in the Ratnāvalī and Priyadarshikā, while two stanzas in the Priyadarshikā (व्यक्तिर्व्यञ्जनधातुना...Verse No. 10, Act III and अन्तःपुराणां...No. 3. Act III) are repeated in the play Nāgānanda (vide verse No. 15, Act I and verse No. 1, Act IV.).

Some illustrations below further display the homology of ideas, phrasings and expressions which indicates in turn the homogeneity of the authorship.

(*In the Nāgānanda*)	(*In the Ratnāvalī*)
1. भगवन् कुसुमायुध ! येन त्वं रूपशोभया निर्जितोऽसि तस्य त्वया न किमपि कृतम् । मम पुनरनपराद्धायाअपि अबलेति कृत्वा प्रहरन् न लज्जसे । (Act II)	1. भगवन् कुसुमायुध ! निर्जितसकलसुरासुरो भूत्वा कथं स्त्रीजनं प्रहरन् न लज्जसे ।
2. सखि ! अतोऽपि सन्तापोऽधिकतरं मे बाधते । (Act II)	2. सखि ! अतोऽपि मे अधिकतरं सन्तापो वर्धते । (Act II)

3. भो वयस्य ! प्रच्छादय अनेन कदलीपत्रेणेमां चित्रगतां कन्यकाम् । (Act III)	3. भो वयस्य ! प्रच्छादयैतच्चित्रफलकमनेन कदलीपत्रेण । (Act II)
4. हञ्जे ! दुर्जनीकृताऽस्मि अनेन मां चित्रगतां दर्शयता । (Act II)	4. आर्यपुत्र ! अमात्ययौगन्धरायणेन एतावन्तं कालं दुर्जनीकृतास्मि । (Act IV)
5. दृष्टा दृष्टिमधो ददाति कुरुते ···· (Act III, No. 4)	5. प्रणयविशदां दृष्टिं वक्त्रे ददाति······
6. अये ! कथमनभ्रा वृष्टिः । (Act IV)	6. सखे ! इयमनभ्रा वृष्टिः । (Act III)
	(In the Priyadarshikā)
7. कन्यका हि निर्दोषदर्शना भवति । (Act I)	7. निर्दोषदर्शना कन्यका खलु इयम् । (Act II)
8. अये ! मध्यमध्यास्ते नभस्तलस्य भगवान् सहस्रदीधितिः । (Act I)	8. अये ! कथं नभोमध्यमध्यास्ते भगवान् सहस्रदीधितिः । (Act II)
9. भर्तृदारिके ! चिरं खलु त्वया वादितम् । न खलु ते परिश्रमोऽग्रहस्तानाम् । (Act I)	9. चिरं खलु मे वादयन्त्याः परिश्रमो जातः । (Act III)
10. भर्तृदारिके, पदशब्द इव श्रूयते । (Act II)	10. पदशब्द इव श्रूयते । (Act III)
11. शरदातपजनितोऽयं सन्तापः । (Act II)	11. अधिकं खलु शरदातपेन सन्तप्तान्यद्यापि न मेऽङ्गानि सन्तापं मुञ्चन्ति । (Act III)
12. ही ही भोः ! सम्पूर्णा मनोरथाः । (Act II)	12. भो वयस्य ! पूर्णास्ते मनोरथाः । (Act II)
(In the Ratnāvalī)	*(In the Priyadarshikā)*
13. कथमयं स राजा उदयनो यस्याहं तातेन दत्ता । (Act I)	13. अयं खलु स महाराजो यस्याहं तातेन दत्ता ।
14. हृदय ! प्रसीद प्रसीद । किममुना आयासमात्रफलकेन दुर्लभजनप्रार्थनानुबन्धेन । (Act II)	14. हृदय ! दुर्लभजनं प्रार्थयमानं त्वं कस्मान्मां दुखितां करोषि । (Act III)
15. ननु ज्ञातास्मि प्रियसख्या ।···महती खलु मे लज्जा··· (Act III)	15. हा धिक् हा धिक् ! सर्वं श्रुतमेतया । ····· लज्जात्रापराध्यति । (Act III)
16. कथं प्रत्यभिज्ञातास्म्यनेन । (Act III)	16. कथं प्रत्यभिज्ञातोऽस्मि देव्या । (Act III)

17. हताश, अनुभव तावदात्मनोऽविनयस्य फलम् । (Act III)	17. हताश ! इदानीमनुभवात्मनो दुर्नयस्य फलम् ।
18. भ्रूभङ्गे सहसोद्गतेऽपि वदनं नीतं परां नम्रताम्…… (Act II, No. 20)	18. स्निग्धे यद्यपि वीक्षितं नयनयोस्ताम्रा-तथापि द्युतिम्………… (Act III, No. 13)
19. कथमकृत्वैव प्रसादं गता देवी । (Act III)	19. कथमकृत्वैव प्रसादं गता देवी । (Act III)
20. अद्य खलु चिरात्स्वामिनं द्रक्ष्यामीति यत्सत्यमानन्दातिशयेन किमप्यवस्थान्तरमनुभवामि । (Act IV)	20. अद्य स्वामिपदा द्रष्टव्या इति यत्सत्यमनुपमं कमपि सुखातिशयमनुभवामि । (Act IV)
21. कथममात्यो वसुभूतिः । हा हतास्मि मन्दभागिनी । हा तात हा अम्ब । (Act IV)	21. कथं कञ्चुक्यार्यविनयवसुः । हा तात हा मातः । (Act IV)
22. एहि अतिनिष्ठुरे ! इदानीं प्रियभगिनिके ! स्नेहं दर्शय । (Act IV)	22. एह्यलीकशीले, इदानीमपि ते भगिनीस्नेहं दर्शय । (Act IV)

In particular it is easy to note at a mere glance that the Ratnāvalī has many common points with the Priyadarshikā in its outlook, plot, construction and style. Both the plays dealing with the exclusive affaire de coeur of Vatsarāja Udayana, thus mirroring the feudalist court and harem life of that period, are woven into a fabric of same pattern, scheme and purpose, and one is modelled upon the other, thereby creating an impression that there is a total lack of creative genius.

A comparative study of the two dramas that contain four acts each testifies to it that the Ratnāvalī is in a way an improved version of the Priyadarshikā in view of and on account of its more dexterous workmanship and its better polished language style, which shows the gradual development of the poet's dramatical skill and literary talent from one stage to another. While in the Priyadarshikā is to be found a sort of reminiscence of the immaturity and painstaking labour of the pen of our dramatist as its first attempt, the Ratnāvalī appears to possess a natural elegance and smooth-running ease of the pen.

The heroines of the two plays, being of the identical stock, undergo the same vicissitudinous fortunes of life and follow the same path towards their goal at which both of them are happily united to their lover, the king of Vatsa, having been finally offered to him by Queen Vāsavadattā herself after a certain period of their mutual sentimental entanglements that might be termed an eternal triangle.

The heroine of each of the two dramas is destined to get married to the hero, falls in love with him at first sight, is thrown into jail by the jealous and self-willed queen, attempts at suicide broken-hearted though in different manners, in the Ratnāvalī by means of hanging herself and in the Priyadarshikā by poison, and finally rescued. In the plantain bower of the Ratnāvalī she is tortured by her ardent love for the hero, and in the parallel scene in the Sandal bower of the Nāgānanda she gives similar expression to her heart's longing and also on the pond in the Priyadarshikā. The same spectacle of the heroine's attempted suicide by hanging herself also recurs in the Nāgānanda. The announcement in the prologue of the Priyadarshikā by the chamberlain Vinayavasu on the fateful missing of the heroine in the turmoil of an onslaught by an armed gang runs in common with that in the prologue of the Ratnāvalī by Minister Yaugandharayaṇa as to the rescue of the heroine from a shipwreck. Both the scenes are effectively linked with the climax in the final act respectively along with the timely introduction of all the characters concerned, and the identity of the heroine incognito is made known to all who are kept ignorant of it till then, though the audience is already aware of it. Furthermore, the interlude of the Act II of the Ratnāvalī goes parallel with that of Act III of the Priyadarshikā, and the description of the battle-scenes in both the plays correspond to each other.

There are many other common points to be detected in all the three plays, viz., one lover painting the image of the other and also overhearing the love-confession of the other, the incidents leading to an attempt of suicide, the intrigues and tricks contrived by the mutual understanding between the jester and the heroine's companions, and the description of the thousand-rayed sun, etc.

Moreover, the authorship of the Nāgānanda is transparently testified by the words of Yi-Tsing that the drama composed by Shri Harṣa, based upon the lore of Bodhisattva Jīmūtavāhana, was performed and popularized during his time. The Chinese pilgrim journeyed in India in the last quarter of the seventh century.

In this context we can safely arrive at a conclusion that Shri Harṣa's claims to the authorship of all the three plays are as a matter of fact indisputable and that in the celebrated pantheon of Sanskrit literature our playwright occupies a not-so-distinguished but noteworthy place in the second rank, for he is not a match for such brilliant literary giants as Kālidāsa and Bhavabhūti with a sparkling gifted genius and keener insight into the human nature and more exquisite understanding of delicate sentiments, life and nature.

Though destitute of a natural composure in his style, of creative imagination in his composition and powerful description of the objects that surround his works and of an impelling force in the use of his language, he was a studied craftsman in that field, eager to produce something agreeable.

(III) NĀGĀNANDA

Among his three plays the Nāgānanda consisting of four acts, technically called a Nāṭakam, is a unique piece depicting the noble spirit of self-sacrifice on the part of the hero, Jīmūtavāhana who willingly sacrifices himself to save the life of a Nāga, a serpent. Its purpose is to extol to the skies the glory and bliss of purposeful self-negation, forbearance and tolerance that are the specific features of the Buddhist dogma. It is not a historical story but a supernatural one, all the characters being mythological creatures rather than human beings. Nevertheless it is exquisitely humane, moving the tenderest cords of human sentiments to a rich outburst of pathetic tears and at the same time is a combination of the nobility of pure soul and the tenderness of heart embodied in the person of Bodhisattva Jīmūtavāhana the hero whom the playwright pictures with all his skill he can muster like a sculptor concentrating all his attention on the delicate movements of the points of his chisel in the process of bringing about a sculpture, and thus supplies a needful backgroud for the highlighted event of the self-abandonment which appears in the last act, with casual remarks and references as regards the unconditionally merciful and enduring character of the hero dotted everywhere in the drama which is didactic in its very nature.

As it is composed in a comparatively fluent and simple style, the dramatic actions and the overflow of sentiment smoothly carry the audience or the reader to the climax without a discouraging break on the way. And wherever the occasion demands a forceful method of expression he tries to utilize a remarkable description in harmony with the prevailing circumstance, with a proper dosage of tender love-scenes and comic laughters to avoid the single-toned monotony of a tragedy. In the first three acts is pictured the love-affair between the hero and heroine and in the last two acts events entirely different from the former prevail, thus leaving an impression that there exists no unity of action between the two parts and that the latter is not the natural outcome or development of the former as there is no gradual passage of one theme to another.

Although there are references to the benevolent nature of the hero, we are at a loss to form a definite idea of what is going to happen in succeeding scenes, because the two parts are not directly connected with one another and rather appear to be a patchwork. In order to create a sense of balance or unity between the two isolated parts the red garments unwittingly presented to the hero to be used as a signal for Garuḍa's slaughter may serve the purpose of an equilibrium. It is difficult to understand why the hero and the heroine are kept ignorant of the identity of each other after their first encounter. It appears this might have been contrived on purpose to effectuate the more dramatic attempt at suicide by the sentimental heroine. It is quite unthinkable that a normal girl should commit suicide under such simple circumstances and also it is quite impossible that Shangkhachūḍa, designated and selected by his king Vāsuki to be the day's prey to Garuḍa, should have a leisurely space in his mind to think of leaving the place even for a moment to offer his last worship to the Southern Gokarṇa when the advent of his devourer is imminent, even though it is presumed that this action is aimed by the author at offering a chance to Jīmūtavāhana to sacrifice himself in his stead.

These are the minor defects of the play, and yet interest of the spectators is maintained upto the last moment.

However, a prominent trend of religious co-existence, a harmonious blending of the Hindu and Buddhist conceptions remind us of the age when the two mutually conflicting religious thoughts lived side by side with understanding. While the hero is a Buddhist saint, the heroine is a devotee of the Hindu Goddess Gaurī. As the play is essentially Buddhist in its outlook, the benediction is offered to the Buddha, but the hero is ultimately resurrected by Goddess Gaurī. In this context it is probable that our playwright took up the Buddhist Faith or at least was inclined towards it at the time when he wrote the play.

ACT I

Prologue

In praise of the Buddha who overcame the amorous temptations of the sixteen daughters of Māra in his attempts to attain the light of supreme wisdom two benedictory stanzas are offered which show his rockfirm posture of meditation in the face of all kinds of internal and external enchantments. After the invocation the stage-director announces that on the occasion of Indra festival he has been requested by the feudatory kings of Lord Paramount Shri Harṣa to perform the play dealing with the tale of the Vidyādhara Jātaka composed by him, and that he is sure of its success in stage-representation, for it is adorned with all required qualities, and then he summons his wife for the preparations of its performance. When he learns from his wife that his aged parents have left for the penance grove, he declares that he will follow and serve them like Jīmūtavāhana.

Thus, the purport of the prologue is first to introduce the hero on the stage and to link it with succeeding events of his life in a natural manner.

Main scene

Accompanied by his clown, the youthful prince of Vidyādharas wanders about the forests of the Malaya mountain in search of a penance grove suited for residence at the express request of his father to whom he is devoted as a faithful son, having willingly resigned from the government of his own kingdom. He is convinced that his fidelity and selfless service to his parents transcend the enjoyment of the pleasures of kingship, and he has done his level best to let his subjects live in hapniness and prosperity. His determination to pass the days of his youth away from the wordly temptations in serving and in paying his utmost devotion to his old parents is well pictured by the verse he recites;

"तिष्ठन्भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा
यत्संवाहयतः सुखं हि चरणौ तातस्य किं राज्यतः ।
किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोज्झिते या गुरो —
रायासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तत्रास्ति कश्चिद्गुणः ॥ 6 ॥"

Roaming the mountain, he comes to a hermitage. Delicate cadence of music, strains of a song fall on his ears from the Gaurī temple of the hermitage, and then concealed behind the thicket of Tamāla trees with his companion he overhears the confidential conversation between the heroine and her lady-in-waiting, and peeping at her, he is so much struck by her feminine beauty that he utters in wonderment ;—

"स्वर्गस्त्री यदि तत् कृतार्थमभवच्चक्षुःसहस्रं हरे —
र्नागी चेन्न रसातलं शशभृता शून्यं मुखेऽस्याः स्थिते ।

जातिर्नः सकलान्यजातिजयिनी विद्याधरी चेदियं
स्यात् सिद्धान्वयजा यदि त्रिभुवने सिद्धाः प्रसिद्धास्ततः ॥ 16 ॥"

Then heroine, Malayavatī confides to her friend a dream in which Goddess Gaurī, pleased with her devotion to her, has ordained as a gesture of her favour that her future husband will be the Emperor of Vidyādharas.

Thereupon his jester drags the shy prince into the presence of the princess and love at first sight captures their hearts, but their first meeting as strangers terminates when a hermit from the hermitage conveys to her the bidding of the patriarch sage that she should return to the hermitage for the mid-day oblation and takes her away with him.

Also here the author gives us an insight into the forthcoming relationship between the hero and the heroine through the mouth of the monk, saying that by order of his father, Mitravasu has gone in search of Jīmūtavāhana now staying somewhere on the mountain in order to offer him the hand of his sister, Princess Malayavatī in marriage and thus prepares a necessary background for the course of events that will follow later on. In this act the pair meet for the first time, fall in love with and part from each other with a profoundly carved impression of each other on their minds which finds its expression in the following poems :

(*Heroine*)

"एकतो गुरुवचनमन्यतो दयितदर्शनसुखानि ।
गमनागमनाधिरूढमद्यापि दोलायते मे हृदयम् ॥ 19 ॥"

(*Hero*)

"अनया जघनाभोगभरमन्थरयानया ।
अन्यतोऽपि व्रजन्त्या मे हृदये निहितं पदम् ॥ 20 ॥"

ACT II

Interlude

A conversation takes place between the two maids of Princess Malayavatī, which informs us about her desire to take a rest in the bower of Sandal-creepers for the purpose of assuaging the fatigue caused by her collecting the flowers and also by the autumnal heat from which she is supposedly suffering, and the monologue of one of the maids drops a hint that it is not the external heat that troubles her.

Main scene

This act takes place in a morning in all probabilities after the elapse of a few days after the first act and portrays a further devlopment of the love between the hero and the heroine, describing their evermore burning passions and tormenting anguish of the heart which seek their outlet, and further depicts in a more vivid way Jīmūtavāhana's extremely benevolent nature and selfless spirit of service to the well-being of others.

Suffering from her almost remediless love-sickness the heroine reclines on the stone-slab in the Sandal bower with her mind distracted by her passionate longing for the hero and her heart swelling with surging billows of love and her mental heat rather than physical growing the more. And her maid to whom the secret of heart is confessed tries to allay her burning torment by applying Sandal juice on her bosom though in vain. She asks her lady-in-waiting if there is any remedy to dispel this torment. The latter's answer is appropriate when she says there is only one remedy, that is to say, his presence.

Now a sound of foot-steps is heard and startled by it the two girls hide behind a red Ashoka tree and observe who is coming there.

The love-lorn hero, accompanied by his usual companion, enters and seeks the same stone-slab where he has seen in his dream his beloved one being angry with him through love and weeping for some reason unknown to him. He describes to his clown in a glowing tone his dream, which she overhears now from behind the tree and she becomes disappointed with the narration of his dream which she completely misunderstands. He then portrays the image of his love on the stone-slab through his imagination and finds delight in his drawing :—

"अक्लिष्टबिम्बशोभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिन इव ।
दयितामुखस्य सुखयति रेखाऽपि प्रथमदृष्टेयम् ॥ ४ ॥"

At this stage Mitrāvasu, the brother of the Princess, approaches there unannounced, and the picture is hurriedly concealed with a plantain leaf. By the express order of his father, the King of the Siddhas he proposes to offer him his sister's hand in marriage, which the hero declines to accept, thinking her to be different from the heroine Malayavatī whom he passionately loves in his heart. This somewhat awkward situation is saved by the wit of the jester when he asks Mitrāvasu to obtain the consent of Jīmūtavāhana's father in this connection.

Now the heroine, having listened to the conversation unobserved, finds herself in a desperate state of mind, believing that the hero is in love with someone else and that he is not in need of her ardent love ; hope has turned into disappointment; disappointment has darkened into total despair ! "There is no other way," she thinks, and so dismissing her maid under some pretext she tries to commit suicide by hanging herself with a creeper-noose.

Sensing a queer change in her heart and suspecting her intention, the maid hides nearby without moving away. As soon as she sees her desperate act, she raises an alarm, whereupon the hero dashes to the spot and stops her from performing such a rashness.

This scene, though conventional in a number of Sanskrit plays, is further adorned with a beautiful verse :—

न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमीदृक्
व्यपनय करमेतं पल्लवाभं लतायाः ।
कुसुममपि विचेतुं यो न मन्ये समर्थः
कलयति स कथं ते पाशमुद्बन्धनाय ॥ 11 ॥

She is then brought to the very stone-slab and shown her own portrayal drawn by the hero, whereby she becomes convinced of his equally passionate love for her.

Now a maid comes to inform her that the very day Malayavatī's wedding will take place.

Our playwright further lays a stress through the mouth of prince Mitrāvasu on the merciful heart of the hero with a purpose to furnish a ground for the tragic incident that will occur subsequently, as he praises all the good qualities that are in the hero :—

"यद्विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मतो
रूपेणाप्रतिमः पराक्रमधनो विद्वान् विनीतो युवा ।
यच्चासूनपि सन्त्यजेत् करुणया सत्त्वार्थमभ्युद्यत —
स्तेनास्मै ददतः स्वसारमतुला तुष्टिर्विषादश्च मे ॥ 10 ॥"

Yet, we are still kept unaware of what might happen later on. The dramatic action in this act is altogether brisk and agreeable, Malayavatī's misunderstanding and her resultant act, though very conventional and common, adding to it a boundless charm.

ACT III

The wedding ceremony has been completed. and all the Siddha and Vidyādhara people accompanied by their beloved ones are now enjoying a hearty banquet in the Kusumākara garden on the Malaya mountain in merriment. The drunken Viṭa, Shekharaka enters the garden, wine glass in his hand, with his servant bearing a liquor pot on his shoulder, and is expecting his sweetheart. Navamālikā there. The clown, too, comes to the garden to see his friend Jīmūtavāhana with his body wrapt up in red garments like a woman to avoid the molestation of the bees.

Under the influence of intoxication Shekharaka, overeager to see his love, mistakes him for her and embraces him. When the jester turns away his face, molested, the drunkard kneels down in a gesture to propitiate him, saying :—

"हरिहरपितामहानामपि गर्वितो यो न जानाति नन्तुम् ।
स शेखरकश्चरणेषु तव नवमालिके पतति ॥ 3 ॥"

Now, this very humorous scene is being watched by his real sweetheart Navamālikā in a jealous anger, thinking he is coaxing some other woman. "O you son of a slave girl ! Where is that Navamālikā here ?" shouts the jester to him.

Then both Shekharaka and Navamālikā make fun of him, vexing and threatening him. The scene is so full of humour, mischievous fun and merriment that one cannot help bursting out into a hearty laughter.

Effective admixture of a light comedy into a serious tragedy at a proper time and space produces a pleasing after-effect. reducing the weight of nervous tension and monotony of pathos. Here the poet is at his best to humour the audience. Now is a quiet yet warm love-scene spread before our eyes. The hero is fascinated by the Venus-like beauty of his newly-wed bride and compares it with the picturesque charms of the Kusumākara garden :—

"एतेन भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवम् ।
मुखं नन्दनमुद्यानमतोऽन्यत् केवलं वनम् ॥ 11 ॥"

Yes, to him the lovely face of his love is Indra's garden of supreme, eternal bliss and there cannot be any other garden comparable to it neither on earth or in heaven. He is happy, and her face now reddened by the sun's heat and surpassing the moon by the lovely cheeks is an eternal joy to him. She, too, is very happy, and his presence, his caresses and his love deepening hour after hour are a thrilling ecstasy to her. Will this joy, will this ecstasy be forever theirs ?

The happiest moment passes like a fleeting arrow, and Mitrāvasu in an excited and perturbed mood brings him an information that his royal realm has been plundered by Matanga and he asks for his permission to destroy the foe. But how could the compassionate hero give his consent to the cruelty of slaughtering a living being even if his kingdom and his life were endangered by an adversary ? He said solemnly :—

"स्वशरीरमपि परार्थे यः खलु दद्यादयाचितः कृपया ।
राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रौर्यमनुमनुते ॥ 17 ॥"

He is not at all disturbed by the tidings and has no other enemy than his greed, would give away his own life for the happiness of a living creature, and then to demonstrate his viewpoint he glorifies the sun whose only effort is only for the good of others.

ACT IV

Interlude

A short dialogue is conducted between the Chamberlain of Mitrāvasu's father and the doorkeeper in which the former says that he has been commanded by the queen, Mitrāvasu's mother to take the red garments to the bride and the bridegroom to be worn by them for a period of ten days on the occasion of happy Dīpāvalī festival and the latter also tells that he has been commanded by king Vishvāvasu to summon his son Mitrāvasu, as some gift should be made to his son-in-law on the same occasion. Further, we hear that Jīmūtavāhana has gone with Mitrāvasu to see the tide of the sea.

Main scene

Jīmūtavāhana and his brother-in-law Mitrāvasu are taking a promenade on the seashore. A high tide is flowing in splashing through the tiderips and causing the mountain ravines to reverberate with a roaring sound. High over the peaks piles of bones white as the snow-clad Himālayan peaks soon catch sight of Jīmūtavāhaha, who learns in an amazed astonishment from his brother-in-law that they are the accumulated heaps of the skeletons of the serpents devoured by Garuḍa the king of birds who eats one big snake daily offered by Vāsuki the serpent-king in conformity with the pact reached between them in order to save the Nāga (serpent) race from its imminent extermination. Jimūtavāhana the symbol of compassion and ahiṁsā is horrified by the horrid news and makes a philosophical remark :—

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः ।
शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वंत्ते ॥७॥

To him the body is the abode of all impurities, perishable and ungrateful. Nevertheless the ignorant commit sins for its sake. At this stage the same doorkeeper comes in to call Mitrāvasu away at his father's request.

Now left alone, he hears heat-breaking lamentations of a woman that cut deep in his tender bosom, and presently finds out that the cause of her pathos and wailing is her son, Shangkhachūḍa, a Nāga, who is to fall a prey to the cruel Garuḍa. Overwhelmed by his sympathy and compassion for the son and the mother, our hero volunteers to sacrifice himself in place of the young Nāga.

"What is the use of my body, if I do not save this distressed one ………………… ?" saying so he consoles and persuades them to hand over to him the red garments, the sign of the victim. Equally noble in his character and, at the same time, determined to carry out the command of his king, Shangkhachūḍa would never concede to Jīmūtavāhana's extraordinary proposal. If he did so, an indelible soil of disgrace would be thrown on the good name of his respectable family. He must under any circumstances execute his master's will by which he has been selected for the day's prey. His firm resolve must not know a single inch of concession.

On the other hand, Jīmūtavāhana, impelled by his lofty chivalrous spirit, is equally determined to take his place and gladly gives away his life that is nothing as compared with the welfare of the unfortunate. There is no concession on either side.

Throughout this breath-taking act the audience is spell-bound in suspense, in thrill. What will happen ? The arrival of the hungry devil Garuḍa is imminent Which one of them will fall a prey to him ? Pious as he is at the same time, Shangkhachūḍa leaves the spot to offer his last 'farewell' salutation to the Southern Gokarṇa of Shiva in the vicinity.

Now, the chamberlain approaches and presents a pair of red garments to the hero and goes away. This is a god-given chance, these red clothes are the fruitful, thankful result of his marriage with Malayavatī as they are presented by her parent.

Immediately catching hold of this chance, he ascends the slaughter-stone, clad in red. O exquisite joy of self-sacrifice ! It far excels that of Malayavatī's thrilling embraces. The slaughter-rock pleases him much more than Malayavatī does. He lies there calm, exalted with unutterable ecstasy, only waiting for Garuḍa.

न तथा सुखयति मन्ये मलयवती मलयचन्दनरसार्द्रा ।
अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै वध्यशिलेयं यया स्पृष्टा ॥२३॥

Garuḍa finally comes and carries him away upto the summit of the mountain. A shower of heavenly flowers in acknowledgement of his heroic deed rains from the sky and a heavenly drum-sound is heard. At last he has realized his object.

ACT V

The door-keeper presents himself into the presence of Jīmūtavāhana's family to ascertain his whereabouts as requested by his father-in-law who is anxious over his undue delay, and finds that he has not returned from the beach so far.

His aged parents and his wife feel an evil-omen and become uneasy over his prolonged absence, conjecturing that some evil might have befallen him. Then a crest-jewel with a bit of flesh smeared with blood drops on the foot of Jīmūtaketu from nowhere. Their minds are now filled with apprehensions and uneasy presentiments, thinking it be his. At that uncertain moment Shangkhachūḍa returns to the previous spot, having hurriedly worshipped the Gokarṇa. "Alas ! alas ! I have been deceived by Destiny," cries he on finding it that the noble one has really sacrificed his body in his stead during his brief absence to his great sorrow and despair. His heart is smashed into pieces by the intelligence of the unheard-of event and is pitilessly thrown into the profoundest abyss of shame as the great glory of having saved the Nāgas is in no way achieved by him.

He feels himself shamefully disgraced by himself and at the same time feels exceedingly sorry for Jīmūtavāhana – an incarnation of benevolence and lofty ideals. He then follows the line of his blood, full of tears and dejected, and soon reaches the vicinity of the place where the worried family stand, who learn from him that their beloved Jīmūtavāhana has been victimized by the cold-blooded Garuḍa. This shocking knowledge tears their hearts off, and they faint away in a swoon. After regaining their consciousness they too pursue the blood-line, led by the Nāga with a torch in their hands to burn themselves in case Jīmūtavāhana is dead.

"O Jīmūtavāhana, you are the only solace and love to your parents in decaying age and to your loving wife." They cannot bear the pangs of his premature bereavement, and without a solace and love—without him who is body and soul devoted to them, life could mean a hell.

On and on their heavy lead-like legs carry them in a reeling pace. Then appear high on the summit Garuḍa and the hero in a serious condition lying before him. His blood is profusely sucked, his flesh is torn by the terrible claws of the bird. Yet the hero remains calm and satisfied, with no feelings of physical pains.

Garuḍa's wonder is roused by his courageous fortitude, and he asks him with a sense of curiosity felt never before while preying upon any other snakes who he is after all. His blood is still oozing and there is still flesh left in his body.

शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्तमद्यापि देहे मम मांसमस्ति ।
तृप्तिं न पश्यामि तवापि तावत् किं भक्षणात्त्वं विरतो गरुत्मन् ॥ 16 ॥

saying so he persuades the bird to continue devouring him.

What an amazement ! How wonderful it is to see him ! Even the heartless Garuḍa is wonder-stricken at this sight and declares that he has drawn out the blood from his heart, and the hero has snatched away his (Garuḍa's) heart by this magnanimous courage.

Then in a great haste Shangkhachūḍa still dressed in red approaches, followed by the three other people. Both the Nāga and the hero bear the same symbol of a victim and Garuḍa is at a loss to know which one of them is originally intended to be his prey, whereat Shangkhachūḍa explains to him that he himself is the very victim sent by Vāsuki. Now Garuḍa is troubled and realizes that he committed a grave mistake. His heart is now swelled up with remorse for his cruel conduct in slaying such a celebrated and noble Vidyādhara about whom he has on many an occasion heard through the hymns sung in admiration of him everywhere.

Jīmūtaketu, his mother and his wife are benumbed at his pathetic plight. The father affectionately admonishes the son, saying with his eyes full of tears how it is that the thought whether many should be saved or only one did not arise in him and that by his conduct his entire family has been destroyed. At this stage Garuḍa intends to fall into the fierce submarine fire in atonement of his great sins hitherto committed. At once perceiving his intention the hero admonishes him not to do so, saying that the genuine atonement for the sins does not lie in self-destruction but in diligently collecting merits by giving security to and helping all living beings in need of help through all possible efforts without selfishness. Now our hero is on the verge of death with no strength left in him, and asks the Nāga to help fold his hands in an effort to offer his last salutation to his parents and draws in his last breath. Dense clouds of pathos and wails fill the air. The treasure of humanity has gone perhaps never to return.

निराधारं धैर्यं कमिव शरणं यातु विनयः
क्षमः क्षान्ति वोढुं क इह विरता दानपरता ।
हतं सत्यं सत्यं व्रजतु कृपणा क्वाद्य करुणा
जगज्जातं शून्यं त्वयि तनय लोकान्तरगते ॥ 31 ॥

Void is now the whole world. They prepare a funeral pyre to burn themselves to death, including the Nāga who has determined to follow him, while Garuḍa, now a changed being, flies up into the sky to ask Indra for a shower of ambrosial nectar in order to resurrect the hero and all the lordly serpents previously devoured by him.

All of a sudden and quite unexpected, Goddess Gaurī appears on the scene and truly satisfied with the devotion of Malayavatī to her and the glorious self-sacrifice of Jīmūtavāhana, showers upon them all a great favour by reviving the hero.

"निजेन जीवितेनापि जगतामुपकारिणः।
परितुष्टास्मि ते वत्स जीव जीमुतवाहन।"

And by an additional favour she restores him to his kingdom, conferring upon him the title of the Emperor of Vidyādharas. At this very moment a shower of nectar pours down from the heaven. This is the sincere expression of Garuḍa's atonement.

ON THE METRES

The most distinguished feature of Sanskrit poetry which is highly artificial lies in its unconditional subservience to the elaborate and rigid rules of prosody which govern and regulate the metric system employed in it.

There are four lines called पाद s in a stanza, and the number of syllables or of syllabic instants necessarily regulates each line. A syllable (अक्षर) is a vowel with or without a consonant or conjunct consonants and is pronounced at once as a single unit of sound. There are two types of syllables : one short (लघु) and another long (गुरु). The former ends in a short vowel, while the latter ends in a long vowel.

Short vowels : अ, इ, उ, ऋ, ऌ.
Long vowels : आ, ई, ऊ, ॠ, ए, ऐ, ओ, औ.

A syllabic instant (मात्रा) is a measure of time in pronouncing a short vowel. In the same way, two syllabic instants fall on a long vowel. A liberal allowance is, however, given to the last syllable of each line, no matter whether it is short or long, according to the requirement of the metre. Hence it may be counted as either short or long.

A stanza is called वृत्त when its four lines are regulated and fixed by the number of syllables, and it is called जाति when they are fixed by the number of syllabic instants. There are also three varieties in a वृत्त stanza :—

(*1) समवृत्त if all the four lines are similar.
(*2) अर्धसमवृत्त if the alternate lines are similar.
(*3) विषमवृत्त if all the lines are dissimilar.

In the case of a जाति stanza, simply the number of its syllabic instants are to be counted.

For the purpose of scanning a line of वृत्त stanza it is divided into गण s of three syllables each. They are य, र, त, भ, ज, स, म, न whose scheme is as follows :

आदिमध्यावसानेषु यरता यान्ति लाघवम् ।
भजसा गौरवं यान्ति मनौ तु गुरुलाघवम् ॥

य √ — — भ — √ √ म — — —
र — √ — ज √ — √ न √ √ √
त — — √ स √ √ — ल √ ग —

(* Note the symbolic sign √ stands for a short syllable and sign — for a long syllable.)

It is necessary to give a slight pause in reciting a stanza. It is called यति.

I give the definitions of the metres that occur in the three plays below. It is also to be noted the शार्दूलविक्रीडित metre is most profusely employed throughout the plays.

(1) अनुष्टुप् (or श्लोक) = श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।
द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥
8 syllables in each line. This has no fixed scheme, but necessarily in each line the 5th syllable must be short, the 6th long, and the 7th short in the 2nd and 4th lines and long in the 1st and 3rd lines, for example :—

1	2	3	4	5	6	7	8
0	0	0	0	√	—	—	0
0	0	0	0	√	—	√	0
0	0	0	0	√	—	—	0
0	0	0	0	√	—	√	0

(2) आर्या = यस्याः प्रथमे पादे द्वादशमात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।
अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पञ्चदश सार्या ॥
A जाति metre. The four lines have respectively 12, 18, 12 and 15 syllabic instants (मात्रा s).

(3) इन्द्रवज्रा = स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ।
11 syllables in each line. यति at 5th and the last.
त — — √ त — — √ ज √ — √ ग — ग —

(4) उपेन्द्रवज्रा = उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सा । (सा means इन्द्रवज्रा)
11 syllables. यति at the 5th and last syllables.
ज √ — √ त — — √ ज √ — √ ग — ग —

(5) *उपजाति* = a composite metre formed of the combination of इन्द्रवज्रा and उपेन्द्रवज्रा. यति at the 5th and last.

(6) *गीति* = छन्दोविदस्तदानीं गीतिं ताममृतवाणि भाषन्ते ।
A जाति metre. The four lines have respectively
12, 18, 12 and 18 मात्रा s.

(7) *द्रुतविलम्बित* = द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ ।
12 syllables in each line. यति at the 4th and 8th.
न √ √ √ भ — √ √ भ — √ √ र — √ —

(8) *पुष्पिताग्रा* (or औपच्छन्दसिक) = अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ।
An अर्धसमवृत्त metre.
न √ √ √ न √ √ √ र — √ — य √ — —
(1st and 3rd lines. 12 syllables.)
न √ √ √ ज √ — √ ज √ — √ र — √ — ग —
(2nd and 4th lines — 13 syllables.)

(9) *पृथ्वी* = जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः ।
17 syllables. यति at the 8th and the last syllables.
ज √ — √ स √ √ — ज √ — √ स √ √ — य √ — — ल √ ग —

(10) *प्रहर्षिणी* = त्र्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीयम् ।
13 syllables. यति at 3rd and last syllables.
म — — — न √ √ √ ज √ — √ र — √ ग —

(11) *मालिनी* = ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ।
15 syllables. यति at the 8th and the last.
न √ √ √ न √ √ √ म — — — य √ — — य √ — —

(12) *वसन्ततिलका* = उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः ।
14 syllables. यति at the 8th and the last.

(13) *शार्दूलविक्रीडित* = सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम् ।
19 syllables. यति at the 12th and the last.
म — — — स √ √ — ज √ — √ स √ √ — त — — √ त — — √ ग —

(14) *शालिनी* = मत्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकैः ।
11 Syllables. यति at the 4th and the last.
म — — — त — — √ त — — √ ग — ग —

(15) *शिखरिणी* = रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी ।

17 syllables. यति at 6th and last.

य ✓ — — म — — – न ✓ ✓ ✓ स ✓ ✓ — भ — ✓ ✓ ल ✓ ग —

(16) *स्रग्धरा* = म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ।

21 syllables. यति at the 7th, 14th and last.

म — — — र — ✓ — भ — ✓ ✓ न ✓ ✓ ✓ य ✓ — — य ✓ — —
य ✓ — —

(17) *हरिणी* = नसमरसला गः षड्वेदैर्हरिणी मता ।

17 syllables in each line. यति at 6th, 10th and the last.

न ✓ ✓ ✓ स ✓ ✓ — म — — — र — ✓ — स ✓ ✓ — ल ✓ ग —

ABBREVIATIONS ETC.

a.	adjective
ad.	adverb
caus.	Causative
ind.	indeclinable
inf.	infinitive
S.	Singular
d.	dual
P.	Plural
m.	masculine
f.	feminine
n.	neuter
Pres. Part.	Present Participle
P.P.	Past Participle
Pot.	Potential
णिजन्तात्	Causative
कर्मणि	Passive
loc. abs.	Locative absolute
gen. abs.	genitive absolute
Prep.	Preposition
नामधातुः	denominative root
√	root Verbal
लट्	Present
लिट्	Perfect
लुट्	2nd future
लृट्	1st future
लोट्	imperative
लङ्	imperfect
लुङ्	aorist

आशीलिङ्	beneditive
विधिलिङ्	Potential
भावे प्रयोग:	Passive impersonal
समासान्ते	at the end of Compounds.
+	Preceded by,or used with; (e.g. उप+√शम्+acc)
nom.	nominative
acc.	accusative
ins.	instrumental
dat.	dative
abl.	ablative
gen.	genitive
loc.	lacative
voc.	Vocative
1.	भ्वादि (1st Conjugation)
2.	अदादि (2nd Conjugation)
3.	ह्वादि (3rd Conjugation)
4.	दिवादि (4th Conjugation)
5.	स्वादि (5th Conjugation)
6.	तुदादि (6th Conjugation)
7.	रुधादि (7th Conjugation)
8.	तनादि (8th Conjugation)
9.	क्र्यादि (9th Conjugation)
10.	चुरादि (10th Conjugation)
P.	परस्मैपदि
A.	आत्मनेपदि
U.	उभयपदि

श्रीहर्षविरचितं

नागानन्दम्

NĀGĀNANDA OF HARṢA

by

BAK KUN-BAE.

DRAMATIS PERSONAE

(A) MEN

Jīmūtavāhana = Hero, Vidyādhara Emperor.
Jīmūtaketu = Hero's father.
Mitrāvasu = Brother of the heroine.
Ātreya = Jester.
Vasubhadra = Chamberlain.
Sunanda = Door-Keeper.
Shangkhachūḍa = a Nāga.
Garuḍa = King of birds.
Shāṇḍilya = a monk.

etc.

(B) WOMEN

Malayavatī = Heroine.
Queen = Hero's mother.
Old woman = Shangkhachūḍa's mother.
Gaūrī = Goddess.
Navamālikā
Manoharikā } = Maids.
Chaturikā

etc.

प्रथमोऽङ्कः

ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षुः क्षणं
पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं त्राताऽपि नो रक्षसि ।
मिथ्या कारुणिकोऽसि निर्घृणतरस्त्वत्तः कुतोऽन्यः पुमान्
सेर्ष्यं मारवधूभिरित्यभिहितो बुद्धो जिनः पातु वः ॥१॥

1 ध्यानम् meditation, contemplation. 2 व्याजः fraud, pretence. 3 उपेत्य having approached; gerund उप+√इ 2 P. 4 चिन्तयसि thou thinkest; लट्√चिन्त् 10U. 5 काम् (acc. s. f.) what woman ? 6 उन्मील्य having opened; gerund उद्+√मील् 1 P. 7 चक्षुस् n. eye. 8 क्षणम् ad. for a moment. 9 पश्य behold thou ! लोट्√दृश् 1 P. 10 अनङ्गः Cupid. 11. शरः shaft, arrow. 12 आतुर a. hurt, afflicted. 3 जनः (in plural sense) persons. 14 अनङ्गशरातुरम्=अनगस्य शरैः आतुरम्. 15 इमम् (acc. s. m.) this. 16 त्रातृ m. (nom. s. त्राता) guardian, protector. 17 अपि even, although. 18 नो not. 19 रक्षसि thou protectest; √रक्ष् 1 P. 20 मिथ्या ind. falsely. 21 कारुणिक a. compassionate, kind. 22 असि thou art; लट् √अस् 2 P. 23 निर्घृण (comp.—तर) pitiless. 24 त्वत्तस् ind. from or than thee. 25 कुतस् whence. 26 अन्य another. 27 पुंस् m. (nom. s. पुमान्) man. 28 ईर्ष्या f. envy. 29 सेर्ष्यम् ad. इर्ष्यया सहितम् enviously. 30 मारवधूः f. (ins. P. मारवधूभिः) celestial nymph. 31 इति ind. thus. 32 अभिहित called; PP. अभि+√धा 3U. 33 बुद्धः the Buddha. 34 जिन victorious. 35 पातु may he protect; लोट्√पा 2P. 36 वः (acc. p.) you.

ध्यानव्याजं उपेत्य कां चिन्तयसि ? चक्षुः क्षणं उन्मील्य पश्य, त्राता अपि (त्वम्) अनङ्गशरातुरं इमं जनं नो रक्षसि, मिथ्या कारुणिकः असि, त्वत्तः निर्घृणतरः अन्यः पुमान् कुतः, इति मारवधूभिः सेर्ष्यं अभिहितः जिनः बुद्धः वः पातु ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

ACT ONE

Resorting to the pretence of meditation, on what woman dost thou meditate ? For a moment open thy eyes and see !
Although thou art the protector, thou dost not protect these persons afflicted by the shafts of Cupid : thou art falsely benevolent : where is any other man more cruel than thou ?
May the triumphant Buddha, thus enviously addressed by the nymphs, protect you !

अपि च ।

कामेनाकृष्य चापं हतपटुपटहावल्गिभिर्मारवीरै-
र्भ्रूभङ्गोत्कम्पजृम्भास्मितचलितदृशा दिव्यनारीजनेन ।
सिद्धैः प्रह्वोत्तमाङ्गैः पुलकितवपुषा विस्मयाद्वासवेन
ध्यायन् बोधेरवाप्तावचलित इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः ॥२॥

1 च and. 2 कामः (ins. s. कामेन) Cupid. 3 आकृष्य having drawn, pulled; gerund आ+√कृष् 6 U. 4 चाप m.n. bow. 5 हत striken; PP. √हन् 2P. 6 पटु a. sharp-sounding. 7 पटहः drum. 8 आवल्गिन् a. (ins. p. m. आवल्गिभिः dancing. 9 हतपटुपटहावल्गिभिः=हता पटुपटहाः यैः ते आवल्गन्ति. 10 मारवीरः (ins. p.–वीरैः) Mara's soldier or hero. 11 भ्रूभङ्गः knitting of eyebrows. 12 उत्कम्पः tremor. 13 जृम्भा f. gaping. 14 स्मितम् smile. 15 चलित a. tremulous, moving. 16 दृशा f. eye. 17 दिव्य divine. 18 नारी f. woman. 19 दिव्यनारीजनः heavenly nymph. 20 भ्रूभङ्गोत्कम्पजृम्भास्मितचलितदृशादिव्यनारीजनेन=भ्रूभङ्गः उत्कम्पः जृम्भा स्मितं तैः चलिते दृशे यस्य तादृशेन दिव्यनारीजनेन. 21 सिद्ध semi-divine being. 22 प्रह्व a. stooping, bending. 23 उत्तमाङ्गम् upper body. 24 प्रह्वोत्तमाङ्गैः=प्रह्वानि उत्तमाङ्गानि येषां तैः 25 पुलकित thrilled with joy. 26 वपुस् n, body. 27 पुलकितवपुषा=पुलकितं वपुः यस्य तेन. 28 विस्मयः (abl. s. विस्मयात्) wonder. 29 वासवः Indra. 30 ध्यायत् (nom s.m. ध्यायन्) meditating; Pres. part. √ध्यै 1 P. 31 बोधिः f. (gen. s. बोधेः) supreme wisdom. 32 अवाप्तिः f. (loc. अवाप्तौ) attainment. 33 दृष्ट seen; PP. √ दृश् 1 P. 34 मुनीन्द्रः=बुद्धः, मुनीनां इन्द्रः।

चापं आकृष्य कामेन हतपटुपटहावल्गिभि : मारवीरैः भ्रूभङ्गोत्कम्पजृम्भास्मितचलितदृशादिव्यनारीजनेन प्रह्वोत्तमाङ्गैः सिद्धैः विस्मयात् पुलकितवपुषा वासवेन बोधेः अवाप्तौ अचलितः ध्यायन् इति दृष्टः मुनीन्द्रः वः पातु ॥ स्रग्धरा.

And moreover,

> May the Sage of the sages seen, as meditating in a rock-firm posture for the attainment of Supreme Wisdom, by Cupid drawing his bow, by the heroes of Māra dancing with resounding drums beaten, by the divine nymphs rolling their eyes with the knitting of the eye-brows, tremor, gaping of the mouths and smile, by the Siddhas bending in salutation and by Indra with his body thrilled from wonder, protect you!

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधार :—अलमतिविस्तरेण। अद्याहमिन्द्रोत्सवे सवहुमानमाहूय नानादिग्देशागतेन राज्ञः श्रीहर्षदेवस्य पादपद्मोपजीविना राजसमूहेनोक्तः 'यत्तदस्मत्स्वामिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनाऽलङ्कृतं विद्याधरजातकप्रतिवद्धं नागानन्दं नाम नाटकं कृतमित्यस्माभिः श्रोत्रपरम्परया श्रुतं न च प्रयोगतो दृष्टम्।

1 नान्दी f. invocation, benedictory praise. 2 अन्तः (loc. s. अन्ते) end.
3 नान्द्यन्ते=नान्द्याः अन्ते. 4 अद्य ind. today, now. 5 अहम् I. 6 इन्द्रोत्सवः the festival
of Indra. 7 सवहुमानम् ad. honourably, respectfully. 8 आहूय having called;
gerund आ + √ ह्वे 1U. 9 नाना ind. (in cpds.) various, different. 10 दिग्देशः
quarter, region. 11 आगत (ins. s. m. आगतेन) come from; PP. आ + √ गम् IP.
12 राजन् m. (gen. s. राज्ञः, in cpds. राज) king. 13 पादपद्मम् lotus-feet. 14 उप-
जीविन् a. (ins. s.m. उपजीविना) depending upon, existing. 15 समूहः (ins. s. समूहेन)
mass, crowd, group. 16 उक्त told, said; PP. √ वच् 2 P. 17 यत्—तत् that, that
which— 18 अस्मत्स्वामिना by our master, lord. 19 अपूर्वं a. unprecedented, quite
new. 20 वस्तु n. plot of a drama 21 रचना f. production, composition, arrange-
ment. 22 अलंकृत adorned, decorated; PP. अलम् + √ कृ 8 U. 23 अपूर्ववस्तुरचनालंकृतं
=अपूर्ववस्तु तस्य रचनया अलंकृतम्. 24 विद्याधरः a class of demi-gods. 25 जातकम् Previ-
ous birth-story of the Buddha. 26 प्रतिबद्ध fixed, connected with, involved in;
PP. प्रति + √ बन्ध् 9 P. 27 नाम ind. by the name of, named. 28 नाटकम् drama.
29 कृत made; PP. √ कृ 8U. 30 अस्माभिः by us. 31 श्रोत्रपरम्परया by hearsay, from
ear to ear. 32 श्रुत heard; PP.√श्रु 5P. 33 न not. 34 प्रयोगतस् from performance.

(At the end of the invocation)

Stage-director – Enough of prolixity! To-day on the occasion of the Festival of Indra I have been respectfully called and asked by the assembly of the feudatory kings who hail from different countries and who depend upon the lotus-feet of His Imperial Majesty Shrī Harṣa as follows: "We have heard by hear-say that a play entitled Nāgānanda in connection with the Vidyādhara Jātaka and adorned with the arrangement of a novel plot was composed by our lord Shrī Harṣa, but have not yet seen it in performance.

तत्तस्यैव राज्ञः सकलजनहृदयाह्लादिनो बहुमानात् अस्मासु चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेणाऽद्य त्वया नाटयितव्यम्'इति । तत् यावदिदानीं नेपथ्यरचनां कृत्वा यथाऽभिलषितं सम्पादयामि । (परिक्रम्यावलोक्य च) आवर्जितानि च सकलसामाजिकमनांसि इति मे निश्चयः । यतः

1 तत् it, or so. 2 तस्य राज्ञः of the king. 3 सकल entire, whole. 4 हृदयम् heart. 5 आह्लादिन् a. (gen. s. m. आह्लादिनः) gladdening, pleasing. 6 सकलजनहृदयाह्लादिनः = सकलजनानां हृदयानि आह्लादिनः. 7 बहुमानात् out of respect for. 8 अस्मासु in us (for us) 9 अनुग्रहः favour. 10 बुद्धिः f. (ins. s. बुद्ध्या) mind. 11 यथावत् ind. duly, fitly, properly (it also has the force of an adjective). 12 प्रयोगेण through, by performance. 13 त्वया by thee. 14 नाटयितव्य (ought) to be staged dramatically; caus. Pot. PP. √ नट् 1 P. 15 यावत् in the meantime, just. 16 इदानीम् now. 17 नेपथ्यम् green-room, curtain, dress. 18 कृत्वा having done; gerund √ कृ 8 U. 19 यथाभिलषित as desired, n. an object as desired. 20 सम्पादयामि I bring about, effect, accomplish; णिजन्ताल्लट् सम् + √ पद् 4 A. 21 परिक्रम्य having walked round; gerund परि + √ क्रम् 1 U. 4 P. 22 अवलोक्य having looked; gerund अव + √ लोक् 1 A. 10 U. 23 आवर्जित a. (nom. P. n. आवर्जितानि) inclined, bent, favourable. 24 सामाजिकः member of assembly, spectator. 25 मनस् n. (nom. & acc. P, मनांसि) mind. 26 सकलसामाजिकमनांसि = सकलानां सामाजिकानां मनांसि. 27 मे = मम my. 28. निश्चयः firm opinion, conviction, ascertainment. 29 यतस् ind. whence, whereas, for, because.

Therefore out of your high respect for the very monarch that gladdens the hearts of his entire subjects, and as a token of your favour towards us you ought to stage it today with adequate performance." So just now making arrangements of the green-room I shall bring about the objective as desired. (Pacing about & looking) It is my firm conviction that the minds of the entire spectators are favourably inclined. Whereas

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषद्प्येषा गुणग्राहिणी
लोके हारि च बोधिसत्त्वचरितं नाट्ये च दक्षा वयम् ।
वस्त्वेकैकमपीह वांछितफलप्राप्तेः पदं किं पुन-
र्मद्भाग्योपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ॥ ३ ॥
तद्यावदहं गृहं गत्वा गृहिणीमाहूय संगीतकमनुतिष्ठामि ।

1 निपुण shrewd, skilful. 2 कविः m, poet, composer, wise man. 3 परिषद् f. audience, assembly. 4 एषा (f. nom. s.) this. 5 गुणः virtue, merit. 6 ग्राहिन् a. (nom. s. f. ग्राहिणी) capturing, appreciating. 7 लोकः (loc. s. लोके) world, people. 8 हारिन् a. (nom. s. n. हारि) attractive, captivating. 9 बोधिसत्त्वः = सुचरितैः पुण्यगुणैः च भविष्यज्जन्मनि यः बुद्धा भवितुं शक्नोति स पुरुषः बौद्धधर्मे बोधिसत्त्व इति अभिधीयते. a potential Buddha, but in this play it means the hero, जीमूतवाहनः. 10 चरितम् deed. 11 नाट्यम् acting. 12 दक्ष a. skilled. 13 वयम् we. 14 एकैकं वस्तु every substance, matter. 15. इह ind. here. 16 वाञ्छित desired, sought for; pp. √ वाञ्छ 1 P. 17 फलम् fruit, result. 18 प्राप्तिः f. (gen. s. प्राप्तेः) attainment, obtaining. 19 वाञ्छितफलप्राप्तेः = वाञ्छितस्य फलस्य प्राप्तेः. 20 पदम् receptacle, source. 21 किं पुनर् ind. how much more. 22 मद् = मम my. 23 भाग्यम् luck. 24 उपचयः (abl. s. उपचयात्) growth. 25 अयं गणः this mass. 26 समुदित risen; PP. सम् + उद् + √ इ 2 P. 27 सर्वं all. 28 गृहम् house. 29 गत्वा having gone; gerund √ गम् 1 P. 30 गृहिणी house-wife, wife. 31 संगीतकम् dramatic and musical entertainment. 32 अनुतिष्ठामि I do; अनु + √ स्था 1 P.

श्रीहर्षः निपुणः कविः, एषा परिषद् अपि गुणग्राहिणी, बोधिसत्त्वचरितं च लोके हारि, वयं च नाट्ये दक्षाः, एकैकं वस्तु अपि इह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं, किं पुनः मद्भाग्योपचयात् गुणानां अयं सर्वः गणः समुदितः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

Shrī Harṣa is a shrewd poet, this audience, too, can appreciate merits, the exploit of the Bodhisattva is captivating in the world, and we are skilled in acting. Each one of these factors can be the source of acquiring the result sought for: how much more, then, when all these merits have risen together due to the dawn of my good fortune !

So now I am going home, and calling my wife I will perform the dramatic entertainment.

(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदमस्मद्गृहं
यावत्प्रविशामि ।
(प्रविश्य) आर्ये, इतस्तावत् ।
द्विजपरिजनबन्धुहिते मद्भवनतटाकहंसि मृदुशीले ।
परपुरुषचन्द्रकमलिन्यार्ये कार्यादितस्तावत् ॥ ४ ॥ (आर्या.)

नटी— (प्रविश्य सास्रम्) आर्य, इयमस्मि मन्दभाग्या । आज्ञापयतु आर्यपुत्रः को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

सूत्रधारः—(नटीमवलोक्य) आर्ये, नागानन्दे नाटयितव्ये किमिदमकारणमेव रुद्यते ।

1 अभिमुखम् ind, in the direction of, towards, facing. 2 प्रविशामि I enter; लट् प्र + √ विश् 6 P. 3 आर्य (Voc. s. f. आर्ये) noble. 4 इतस् hither. 5 तावत् now, first. 6 द्विजः twice-born, Brahmin. 7 परिजनः retinue, attendant. 8 बन्धुः m. relative, friend. 9 हितम् profit, benefit. 10 द्विजपरिजनबन्धुहिते = द्विजेभ्यः परिजनेभ्यः बन्धुभ्यः च हितकारिणि ! 11 भवनम् residence, house. 12 तटाक m. n. pond. 13 हंसी f. (voc. s. हंसि) swan. 14 मद्भवनतटाकहंसि = मम भवनस्य तटाके हंसि ! 15 मृदु tender, soft. 16 शीलम् disposition, nature. 17 मृदुशीले ! = मृदु शीलं यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 18 परपुरुषः another man. 19 चन्द्रः moon. 20 कमलिनी f. (Voc. s. कमलिनि) day-lotus. 21 परपुरुषचन्द्रकमलिनी = परपुरुषः एव चन्द्रः तत्पमुराङ्मुखि कमलिनि ! 22 कार्यम् (abl. s. कार्यात्) work. 23 सास्रम् ad. tearfully, with tears. 24 मन्दभाग्या = मन्दं भाग्यं यस्याः सा. 25 आज्ञापयतु let him order; णिजन्ताल्लोट् आ + √ ज्ञा 9 U. 26 आर्यपुत्रः husband. 27 कः नियोगः what injunction. 28 अनुष्ठीयताम् it must be carried out; कर्मणि लोट् अनु + √स्था I P.

(Pacing about and turning his eyes towards the dressing room) This is my home. Well, let me enter. (Entering) My good wife, first come here.

O you who are beneficial to the Brahmins, servants and friends ! O swan on the pond of my house ! O tender-natured one ! O day-lotus opposing to the moon in the shape of another man ! O my gracious wife ! do come here, giving up your work at hand.

Actress — (entering with tears) my lord, here I am, an unlucky woman. Tell me what I have to do, my husband !

Director—(looking at the actress) my wife, why do you weep for nothing, when the Nāgānanda is to be staged now ?

नटी— आर्य, कथं न रोदिष्यामीति । यतस्तावत् तात आर्यया सह स्थविरभावं ज्ञात्वाऽदूरजातनिर्वेदः कुटुम्बभारोद्वहनयोग्य इदानीं त्वमिति हृदये वितर्क्य तपोवनं गतः ।

सूत्रधारः—(सनिर्वेदम्) अये ! कथं मां परित्यज्य तपोवनं यातौ पितरौ तत् किमिदानीं युज्यते । (विचिन्त्य) अथवा कथमहं गुरुचरणपरिचर्यासुखं परित्यज्य गृहे तिष्ठामि ।

1 कथम् how. 2 रोदिष्यामि I will cry ; लृट् √ रुद् 2 P. 3 यतस् whereas, because. 4 तातः father (but here it means नटी's father-in-law. 5 सह with. 6 स्थविरभावः old age. 7 ज्ञात्वा having known, or realized ; gerund √ ज्ञा 9 U. 8 अदूर not far, recent. 9 जात happened ; P P. √ जन् 4 A. 10 निर्वेदः = विषयवैराग्यम् utter indifference to worldly objects, disgust. 11 अदूरजातनिर्वेदः = अदूरं जातः निर्वेदः यस्य सः 12 कुटुम्बम् household, family. 13 भारः burden, responsibility. 14 उद्वहनम् supporting, bearing. 15 योग्य (+ 1 c.) fit for, capable. 16 कुटुम्बभारोद्वहनयोग्यः = कुटुम्बस्य. भारोद्वहने योग्यः. 17 त्वम् thou. 18 वितर्क्य having thought ; gerund वि + √ तर्क् 10 U. 19 तपोवनम् penance grove. 20 सनिर्वेदम् ad. with despair. 21 माम् me. 22 परित्यज्य having abandoned ; gerund परि + √ त्यज् 1 P. 23 यात (nom. dual. m. यातौ) gone ; P P. √ या 2 P. 24 पितरौ parents. 25 युज्यते it is proper ; √ युज् 4 A. 26 अथवा ind. now, but, or. 27 गुरुः m. Parent. 28 चरण m.n. foot. 29 परिचर्या f. service. 30 सुखम् happiness. 31 तिष्ठामि I live, stay ; √ स्था I P. 32 गुरुचरणपरिचर्यासुखम् = गुरोः चरणपरिचर्यायां सुखम्.

Actress—Ah husband, how can I not help weeping ? For having realized his old age and having recently become indifferent to all the wordly objects, my father-in law left for the penance-grove along with his wife with a thought in his mind that you are now capable of bearing up the burden of our family.

Director—(in despair) Alas ! how my parents have gone to the penance- grove, leaving me behind ! So what is proper now to do ? (Reflecting) or how can I stay at home, abandoning the happiness of serving at the feet of my parents ?

कुतः

विधातुं पितृशुश्रूषां त्यक्त्वैश्वर्यं क्रमागतम् ।
वनं याम्यहमद्यैव यथा जीमूतवाहनः ॥ ५ ॥

(इति निष्क्रान्तौ)

आमुखम्

(ततः प्रविशति नायको विदूषकश्च)

नायक :— (सनिर्वेदम्) वयस्य आत्रेय !

1 कुतस् ind. whence, whereas. 2 पितृ m. parent, father. 3 शुश्रूषा f. dutifulness, fidel service. 4 पितृशुश्रूषाम् = पित्रोःशुश्रूषाम्. 5 विधातुम् to do ; inf. वि + √ धा 3 U. 6 त्यक्त्वा having abandoned ; gerund √ त्यज् I P. 7 ऐश्वर्यम् glory, wealth. 8 क्रमागतम् = क्रमेण आगतम्, परम्परया प्राप्तम् obtained lineally, hereditary. 9 वनम् forest. 10 यामि I go ; लट् √ या 2 P. 11 एव just, only. 12 यया ind. as. 13 जीमूतवाहनः the hero of this play and the king of विद्याधर s who had a very benevolent heart. 14 निष्क्रान्त (nom. dual m. निष्क्रान्तौ) gone out ; P P. निस् + √ क्रम् I U. 4 p. 15 आमुखम् prologue, prelude. 16 ततस् at that time, then. 17 नायकः = जीमूतवाहनः the hero. 18 विदूषकः jester, fool. 19 वयस्यः companion, friend.

क्रमागतं ऐश्वर्यं त्यक्त्वा पितृशुश्रूषां विधातुं यथा जीमूतवाहनः अहं अद्य एव वनं यामि ॥ अनुष्टुप्.

Therefore,

> In order to dedicate my fidel service to my parents I am just today going to the forest, discarding my hereditary wealth like Jimūtavāhana.

(Both disappear.)

END OF PROLOGUE

(Then appear the hero and the clown.)

Hero—(dejectedly) O my companion, Ātreya !

रागस्यास्पदमित्यवैमि न हि मे ध्वंसाति न प्रत्ययः
कृत्याकृत्यविचारणासु विमुखं को वा न वेत्ति क्षितौ ।
एवं निन्द्यमपीदमिन्द्रियवशं प्रीत्यै भवेद्यौवनं
भक्त्या याति तदित्थमेव पितरौ शुश्रूषमाणस्य मे ॥ ६ ॥

1 रागः passion, love. 2 आस्पदम् site, abode. 3 अवैमि I know; अव + √ इ 2 P. 4 न — न intensifies an assertion. 5 हि for, because, as well as. 6 ध्वंसाति for ध्वंसते, it perishes; √ ध्वंस् 1 A. 7 प्रत्ययः conviction. 8 कृत्य a. n. what is to be done. 9 अकृत्य what is not to be done. 10 विमुख averse, opposed to. 11 कः who. 12 वा ind. or, possibly. 13 वेत्ति he knows; लट् √ विद् 2 P. 14 क्षितिः f. (loc. S. क्षितौ) earth. 15 विचारणा f. (loc. P. विचारणासु) consideration. 16 कृत्याकृत्यविचारणासु = कृत्यस्य अकृत्यस्य तयोः विचारणासु. 17 एवम् = इत्यम् thus, in this manner. 18 निन्द्य blamable. 19 इन्द्रियम् sense-organ. 20 वश a. n. influence, under the influence of. 21 इन्द्रियवशम् = इन्द्रियाणां वशम्. 22 प्रीतिः f. (dat. s. प्रीत्यै) love, pleasure. 23 यौवनम् youth. 24 भक्तिः f. (ins. s. भक्तया) devotion. 25 शुश्रूषमाण gen. s. m. शुश्रूषमाणस्य) desirous of serving; des. Pres. Part √ श्रु 5 P. 26 याति it goes, passes; √ या 2 P. 27 तत् = यौवनम्.

यौवनं रागस्य आस्पदं इति अवैमि न हि ध्वंसाति (ध्वंसते) मे प्रत्ययः न [(भवति)], कृत्याकृत्यविचारणासु विमुखं क्षितौ कः वा न वेत्ति एवं निन्द्यं अपि इन्द्रियवशं यौवनं प्रीत्यै भवेत् [(यदि)] पितरौ शुश्रूषमाणस्य मे तत् (यौवनम्) भक्तया इत्थं एव याति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

Youth is the abode of passion I know, and as well as I am convinced that it decays. Who on earth does not understand that it is averse to all considerations of what should be done and what should not be done? Thus, youth, though blamable as it is under the influence of the senses, might be pleasing, if it passes in this manner with my devotion as I desire to serve my parents.

विदूषकः— (सरोषम्) भो वयस्य, ननु निर्विण्ण एव त्वमेतावन्तं कालमेतयोर्जीवन्मृतयोः कृते इदमीदृशं वनवासदुःखमनुभवन् । तत्प्रसीदेदानीमपि तावत् । गुरुचरणशुश्रूषानिर्बन्धान्निवृत्येच्छापरिभोगरमणीयं राज्यसुखमनुभूयताम् ।

नायकः— वयस्य, न सम्यगभिहितं त्वया । कुतः

1 रोषः anger. 2 सरोषम् angrily. 3 भोः a voc. Particle. hello ! 4 ननु certainly, indeed. 5 निर्विण्ण despondent, depressed. 6 एतावत्. a. (acc. s. m. एतावन्तम्) this much, so much. 7 कालः time. 8 एतयोः = पितुः, मातुः च. 9 जीवत् alive. 10 मृत (gen. d. m. मृतयोः) dead, died; P. P. √ मृ 6 A. 11 कृते ind. + gen.) on account of, for the sake of. 12 ईदृश a. such as this, of this kind. 13 वनवासः forest dwelling, forest-life. 14 दुःखम् pain, misery. 15 वनवासदुःखम्=वनवासस्य, वनवासजनितं वा दुःखम्. 16 अनुभवत् (nom. s. m. अनुभवन्) tasting, experiencing ; Pres. Part. अनु + √ भू 1 P. 17 तत् therefore. 18 प्रसीद be thou pleased ! लोट् प्र + √ सद् 1 P. 19 निर्बन्धः (abl. s. निर्बन्धात्) persistence, insisting upon. 20 गुरुचरणशुश्रूषानिर्बन्धात् = गुरुचरणशुश्रूषायां यः निर्बंधः तस्मात्. 21 निवृत्य having turned away ; gerund, नि + √ वृत् 1 A, नि + √ वृ 1. 5. 9 U. 22 इच्छा f. will, desire. 23 परिभोगः enjoyment. 24 रमणीय pleasant. 25 इच्छापरिभोगरमणीयम् = इच्छया परिभोगः तेन रमणीयम्. 26 राज्यम् kingship, kingdom. 27 सुखम् happiness. 28 अनुभूयताम् it must be enjoyed ; कर्मणिलोट् अनु + √ भू 1 P. 29 अभिहित told ; P P. अभि + √ धा 3 U.

Jester— (angrily) Ho friend ! Have you not surely grown despondent, all this time suffering from the pain of such a forest-dwelling life as this on account of the two people, viz., your parents who are almost dead, though alive ? Therefore, be pleased now. Turning away from your insisting upon serving your parents, do enjoy the happiness of your kingship that is so pleasing as it gives you enjoyment to your satisfaction !

Hero— My friend, you have not spoken rightly. For

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा
यत् संवाहयतः सुखं तु चरणौ तातस्य किं राजके ।
किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोज्झिते या गुरोः
आयासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तत्रास्ति कश्चिद्गुणः ॥७॥

विदूषकः—(आत्मगतम्) अहो, अस्यगुरुजनशुश्रूषानुरागः । (विचिन्त्य) भवतु । तदेतदपि तावदन्यदिव भणिष्यामि ।

1 तिष्टत् (nom. s.m. तिष्ठन्) standing; Pres. part √ स्था 1P. 2 भाति he shines; √ भा 2P. 3 पुरस् before, in front of. 4 भूः f. (loc S. भुवि) earth, ground. 5 यथा—तथा as—so. 6 यत् connects सुखम् as a relative pronoun. 7 संवाहयत् (gen, s. m. संवाहयतः) shampooing, rubbing; Caus. Pres. Part. सम + √वह 1P. 8 तु but. 9 राजकः King, royalty. 10 भुक्त n. food; pp. enjoyed, eaten; √ भुज् 7U. 11 भुवनत्रये भुक्ते (loc. abs.) when the three worlds are enjoyed. 12 असौ धृतिः f. that satisfaction 13 उज्झित left over; pp. √ उज्झ 6p. 14 या connects धृतिः as its rel. Pron. 15 भुक्तोज्झिते = भुक्तत् उज्झितं तस्मिन्. 16 आयासः trouble, pain. 17 खलु indeed. 18 उज्झितगुरोः = उज्झितौ गुरू येन तस्य. 19 तत्र there. 20 अस्ति there is; लट्√अस् 2 p. 21 कश्चित् गुणः any merit, whatsoever. 22 आत्मगतम् to oneself. 23 अस्य=नायकस्य. 24 अनुरागः passion, love. 25 भवतु now, well. 26 भणिष्यामि 2 will speak; लृट् √ भण् 1p.

पितुः पुरः भुवि तिष्ठन् (पुत्रः) यथा भाति तथा सिंहासने किं, तातस्य चरणौ संवाहयतः (तस्य) यत् सुखं (तत्) तु राजके किं, गुरोः भुक्तोज्झिते या असौ धृतिः भुवनत्रये भुक्ते किं, उज्झितगुरोः राज्यं खलु आयासः तत्र कश्चित् गुणः अस्ति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

> Does a son shine so much on a throne as he does when standing on the ground in front of his father ? Is there the same happiness in his kingship as is felt on shampooing the feet of his father ? Does he feel that satisfaction in enjoying the triple worlds that he feels in partaking of what is left over by his parent after eating ? Kingship is indeed a trouble for him who has abandoned his parents : is there any virtue in it ?

Jester—(to himself) How great his passion to serve his parents is ! (Reflecting) Well, then I will speak like this.

(प्रकाशम्) भो वयस्य, न खल्वहं राज्यसुखमेव केवलमुद्दिश्य एवं भणामि । अन्यदपि ते करणीयमस्त्येव ।

नायकः—(सस्मितम्) वयस्य, ननु कृतमेव यत्करणीयम् । पश्य ।

न्याय्ये वर्त्मनि योजिताः प्रकृतयः सन्तः सुखं स्थापिताः
नीतो वन्धुजनस्तथात्मसमतां राज्ये च रक्षा कृता ।
दत्तो दत्तमनोरथाधिकफलः कल्पद्रुमोऽप्यर्थिने
किं कर्तव्यमतः परं कथय वा यत्ते स्थितं चेतसि ॥ ८ ॥

1 केवलम् only. 2 उद्दिश्य (+ acc.) with reference to, about. 3 अन्यत् other, another. 4 ते = तव thy. 5 न्याय्य right, just, proper. 6 वर्त्मन् n. (loc. s. वर्त्मनि) path. 7 योजित yoked, placed; caus. pp. √ युज् 7u. 8 प्रकृतिः f. (nom. p. प्रकृतयः) subject. 9 सत् a. (nom. p. m. सन्तः) good. 10 स्थापित placed, fixed; caus. pp. √ स्था 1p. 11 नीतः led; pp. √ नी 1u. 12 अत्मसमता=मम समता my equality. 13 रक्षा f. protection, security. 14 दत्त given; pp.√ दा 3U. 15 मनोरथः wish. 16 अधिक more. 17 फलम् fruit. 18 दत्तमनोरथाधिकफलः = दत्तं मनोरथात् अधिकं फलम् येन सः 19 कल्पद्रुमः wish-yielding tree. 20 अर्थिन् a. (dat. s. अर्थिने) needy. 21 कर्तव्य=करणीय (ought) to be done; pot. pp. √ कृ 8U. 22 अतः परम् beyond this. 23 कथय tell thou ! लोट्√ कथ् 10U. 24 स्थित standing. 25 चेतस् n. (loc. s. चेतसि) mind.

प्रकृतयः न्याय्ये वर्त्मनि योजिताः सन्तः सुखं स्थापिताः तथा वन्धुजनः आत्मसमतां नीतः राज्ये च रक्षा कृता दत्तमनोरथाधिकफलः कल्पद्रुमः अपि अर्थिने दत्तः अतः परं किं कर्तव्यं वा यत् ते चेतसि स्थितं कथय ॥
शार्दूलविक्रीडितम्

(Aloud) O friend ! I do not, indeed, speak in this way only with respect to the happiness of kingship. There is also something else you ought to do.

Hero— (smiling) Friend, certainly I have done what has to be done. Behold ! My subjects have been set upon the righteous path, the good have been yoked onto happiness, also my relatives have been brought to the same status as mine, and security has been guaranteed in the kingdom, and even the wish-yielding tree that yields more fruits than wished for has been given to the needy: Tell me what more is to be done, or what is in your mind !

विदूषक :— भो वयस्य, अत्यन्तसाहसिको मतङ्गहतकस्ते प्रतिपक्षः । तस्मिंश्च समासन्नस्थिते ते प्रधानामात्यसमधिष्ठितमपि न त्वया विना राज्यं सुस्थिरमिति प्रतिभाति ।

नायक :— धिङ् मूर्ख, मतङ्गो राज्यं हरिष्यतीति शङ्कसे ।

विदूषक :— अथ किम् ।

नायक :— यद्येवं तत्किं न स्यात् । ननु स्वशरीरात् प्रभृति सर्वं परार्थमेव मया परिपाल्यते । यत्तु स्वयं न दीयते तत् तातानुरोधात् । तत्किमनेनावस्तुना चिन्तितेन ।

1 अत्यन्त excessive, extreme. 2 साहसिक brutal, violent. 3 हतक (समासान्ते) vile, wretched. 4 प्रतिपक्षः adversary, enemy. 5 समासन्न = समीप near, imminent 6 तस्मिन् समासन्नस्थिते (loc. abs.) he being near, while he is near. 7 प्रधान chief, principal. 8 अमात्यः minister. 9 समधिष्ठित administered, entrusted; P P. समधि + √ स्था 1 P. 10 प्रधानामात्यसमधिष्ठितम् = प्रधानामात्येन समधिष्ठितम्. 11 विना Prep. (+ acc. & ins.) without. 12 सुस्थिर firm, in fine condition. 13 प्रतिभाति it appears; प्रति + √ भा 2 P. 14 धिक् ind. fie ! 15 मूर्खः idiot. 16 हरिष्यति he will plunder; लृट् √ हृ 1 U. 17 शङ्कसे thou fearest; √ शङ्क् 1 A. 18 अथ किम् exactly so. 19 स्वशरीरम् (abl — रात्) one's own body. 20 प्रभृति ind. (+ abl.) from, since, beginning with. 21 परार्थम् = परेषां अर्थम् for others' sake. 22 परिपाल्यते it is guarded, preserved; कर्मणि लट् परि + √ पाल 10 P. 23 स्वयम् ind. in person, oneself. 24 दीयते it is given; √ दा 3 U. 25 तातानुरोधात् out of regards for father. 26 किम् (+ ins.) what is the use of ? 27 अवस्तु n. meaningless thing.

Jester—Ho my friend, wretched Matanga who is extremely brutal is your adversary. And while he is near, our kingdom, though it is administered by your prime minister, does not appear safe without you.

Hero—Fie ! idiot ! do you fear that Matanga will plunder the kingdom ?

Jester—Exactly so.

Hero—If so, what then ? Everything including my own body is certainly preserved by me for others. However, that I do not give up myself is out of regards for my father. So what is the use of considering such a meaningless thing as this ?

वरं ताताज्ञैवानुष्ठिता। आज्ञापितश्चास्मि तातेन यथा 'वत्स, जीमूतवाहन, बहुदिवसपरिभोगेण दूरीकृतसमित्कुशकुसुममुपभुक्तमूलकन्दनीवारप्रायमिदं स्थानं वर्तते। तदितो मलयपर्वतं गत्वा किञ्चित् तस्मिन्निवासयोग्यमाश्रमपदं निरूपय' इति। तदेहि मलयपर्वतमेव गच्छावः।

विदूषकः— यद्भवानाज्ञापयति। एतु। (इत्युभौ परिक्रामतः)

1 वरम् it is better that. 2 आज्ञा f. command. 3 अनुष्ठित performed; P P. अनु + √ स्था 1 P. 4 आज्ञापित ordered; caus. P P. आ + √ ज्ञा 9 U. 5 वत्स: dear child. 6 बहु many, much. 7 दिवस m. n. day. 8 परिभोगः (ins. s. परिभोगेण) use, consumption. 9 बहुदिवसपरिभोगेण = बहून् दिवसान् परिभोगेण. 10 दूरीकृत far-removed, exhausted; P P. दूरी + √ कृ 8 U. 11 समिध् f. (समित्) fuel. 12 कुशः kind of grass. 13 कुसुमम् flower 14 दूरीकृतसमित्कुशकुसुमम् = दूरीकृताः समित् च कुशाः च कुसुमानि च; दूरीकृतं समित्कुशकुसुमं (समाहारसमासः) यस्मिन् तत्. 15 उपभुक्त enjoyed, eaten up; P P. उप + √ भुज् 7 U. 16 मूलम् root. 17 कन्दः m. n. bulbous root. 18 नीवारः wild rice. 19 प्रायः (समासान्ते) mostly, almost. 20 उपभूक्तमूलकन्दनीवारप्रायम् = उपभुक्ताः मूलं च कन्दाः च नीवारः च प्रायेण यत्र तत्. 21 स्थानम् place. 22 वर्तते it exists; √ वृत् 1 A. 23 मलयपर्वतः the Malaya mountain. 24 किञ्चित् (n.) some, any. 25 तस्मिन् = मलयपर्वते. 26 निवासः dwelling, residence. 27 योग्य fit for. 28 आश्रमपदम् site of hermitage. 29 निरूपय observe, or find thou! लोट् नि + √ रूप् 10 U. 30 एहि come, go thou! लोट् √ इ 2 P. 31 गच्छावः we go; लट् √ गम् 1 P. 32 यत् = यथा as. 33 भवान् (nom. s. m.) your Honour. 34 आज्ञापयति he commands; णिजन्ताल्लट् आ + √ ज्ञा 9 U. 35 एतु may he come; लोट् √ इ 2 P.

It is better that I obey my father's command. And moreover, I am ordered by my father; "Dear son, Jīmūtavāhana, due to many a day's consumption this place is far removed from fuel, Kusha grass, and flowers, and grass-roots, Kandas and wild rice have been almost exhausted. Therefore, go to the mountain of Malaya and seek out there some hermitage site fit for dwelling." So come, let us repair to the Malaya mountain.

Jester—As your Honour commands. Come!
(Both walk round.)

विदूषकः— (अग्रतोऽवलोक्य) भो वयस्य, प्रेक्षस्व। एष खलु सरसघनस्निग्धचन्दनवनोत्सङ्गपरिमिलनलग्नबहुलपरिमलो विषमतटनिपतनजर्जरायमाणनिर्झरोच्छलितशिशिरसीकरासारवाही प्रथमसङ्गमोत्कण्ठितप्रियाकण्ठग्रहः इव मार्गपरिश्रममपनयन् रोमाञ्चयति प्रियवयस्यं मलयमारुतः।

1 अग्रतस् ind. in front, ahead. 2 प्रेक्षस्व behold thou ! लोट् प्र + √ ईक्ष् 1 A. 3 एष: मलयमारुतः this Malaya wind. 4 सरस wet, juicy. 5 घन thick, dense. 6 स्निग्ध charming, agreeable. 7 चन्दन m. n. sandal. 8 वनम् woodland. 9 उत्सङ्गः lap, edge, summit. 10 परिमिलनम् touch, meeting, contact. 11 लग्न stuck, adhered; P P. √ लग् 1 P. 12 वहुल abundant. 13 परिमलः perfume, scent. 14 सरसघनस्निग्धचन्दनवनोत्सङ्गपरिमिलनलग्नवहुलपरिमलः = सरसानि घनानि स्निग्धानि चन्दनानां वनानि तेषां उत्सङ्गे परिमिलनेन लग्नः वहुलः परिमलः यस्य स. 15 विषम uneven, irregular. 16 तटः slope. 17 निपतनम् descending, falling. 18 जर्जरायमाण being shattered. 19 निर्झरः cataract, waterfall. 20 उच्छलित a. moving upward. 21 शिशिर cool. 22 सीकरः spray, drizzle. 23 आसारः shower. 24 वाहिन् a. (nom. s. m. वाही) carrying. 25 विषमतटनिपतनजर्जरायमाणनिर्झरोच्छलितशिशिरसीकरासारवाही = विषमेषु तटेषु निपतनेन जर्जरायमाणाः ये निर्झराः तेभ्यः उच्छलितानां शिशिरसीकराणां आसारं वहति सः 26 प्रथमसङ्गमः first union. 27 उत्कण्ठित eagerly longed for. 28 प्रिया f. loving woman. 29 कण्ठग्रहः embrace. 30 प्रथमसङ्गमोत्कण्ठितप्रियाकण्ठग्रहः = प्रथमसङ्गमे उत्कण्ठितायाः प्रियायाः कण्ठग्रहः. 31 मार्गपरिश्रमः fatigue of journey. 32 अपनयत् (nom. s. m. अपनयन्) removing; pres. Part. अप + √ नी 1 U. 33 रोमन् n. (nom. & acc. s. रोम) horripilation. 34 अञ्चयति it unfolds, manifests; √ अञ्च् 10 U. 35 मारुतः wind.

Jester— (looking ahead) Ah friend, Behold ! Really this wind of the Malaya mountain, filled with abundant perfume on account of its contact with the top of the wet, dense and pleasant sandal woods, and carrying the shower of cool sprays of water jumping up from the cataracts being split into pieces by falling down upon the uneven slopes, thrills my dear friend, removing the fatigue of journey, like the embrace of a loving woman eager in her first union.

नायक :— (निरूप्य सविस्मयम्) अये, प्राप्ता एव वयं मलयपर्वतम्।
(समन्तादवलोक्य) अहो रामणीयकमस्य। तथा हि

माद्यद्दिग्गजगण्डभित्तिकषणैर्भग्नस्रवच्चन्दनः
क्रन्दत्कन्दरगह्वरो जलनिधेरास्फालितो वीचिभिः।
पादालक्तकरक्तमौक्तिकशिलः सिद्धाङ्गनानां गतैः
सेव्योऽयं मलयाचलः किमपि मे चेतः करोत्युत्सुकम् ॥ ६ ॥

1 प्राप्त (nom. p. m. प्राप्ताः) arrived; pp. प्र + √ आप् 5 p. 2 सविस्मयम् ad. in wonder. 3 समन्तात् ind. on all sides. 4 रामणीयकम् beauty, loveliness. 5 अस्य= मलयस्य. 6 तथा हि for, whereas. 7 माद्यत् rutting, being intoxicated; pres. part. √ मद् 4 p. 8 दिग्गजः quarter-elephant. 9 गण्डः cheek. 10 भित्तिः f. fragment, portion. 11 कषणम् friction, rubbing. 12 माद्यद्दिग्गजगण्डभित्तिकषणैः = माद्यतां दिग्गजानां याः गण्डभित्तयः तासां कषणैः. 13 भग्न broken, shattered; pp. √ भञ्ज् 7 p. 14 स्रवत् oozing; pres. part. √ स्रु 1 p. 15 भग्नस्रवच्चन्दनः = भग्नाः स्रवन्तः चन्दनाः यत्र सः 16 क्रन्दत crying, roaring; pres. part. √ क्रन्द् 1p. 17 कन्दर m. n. valley. 18 गह्वरम् cave. 19 क्रन्दत्कन्दरगह्वरः = क्रन्दन्ति कन्दराणां गह्वराणि यस्मिन् सः 20 जलनिधिः m. (gen. s. जलनिधेः) ocean. 21 आस्फालित shaken, trembled; pp. आ + √ स्फल् 10 U., caus. 1p. 22 वीचिः f. (ins p. वीचिभिः) wave. 23 अलक्तक red lac. 24 रक्त coloured; pp. √ रञ्ज् 1. 4 p. 25 मौक्तिकम् pearl. 26 शिला f. stone. 27 पादालक्तकरक्तमौक्तिकशिलः = पादालक्तकेन रक्ताः मौक्तिकशिलाः यस्मिन् सः 28 अङ्गना woman. 29 गतम् gait 30 सेव्य serviceable, enjoyable. 31 अचलः mountain. 32 किमपि somehow, for some reason. 33 करोति it makes; लट् √ कृ 8 u. 34 उत्सुक eager, anxious.

माद्यद्दिग्गजगण्डभित्तिकषणैः भग्नस्रवच्चन्दनः जलनिधेः वीचिभिः आस्फालितः क्रन्दत्कन्दरगह्वरः सिद्धाङ्गनानां गतैः पादालक्तकरक्तमौक्तिकशिलः सेव्यः अयं मलयाचलः किमपि मे चेतः उत्सुकं करोति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

Hero— (observing in wonder) Ah, we have just arrived at the Mt. Malaya. (Looking on all sides) How lovely this is! For,

This enjoyable mountain of Malaya, where the sandal trees ooze out, being torn up by the frictions of the cheeks of the rutting quarter-elephants, where the hollows of the ridges are roaring as it is shaken by the ocean waves and where the pearly rocks are coloured with the red lac on the feet on account of the gait of the Siddhas' women, makes my mind anxious for some reason.

तदेह्यत्रारुह्य वासयोग्यं किञ्चिदाश्रमपदं निरूपयावः ।

विदूषकः—एवं कुर्वः । (अग्रतः स्थित्वा) **एतु भवान् ।** (आरोहणं नाटयतः)

नायक :— (दक्षिणाक्षिस्पन्दनं सूचयन्) **अये !**

दक्षिणं स्पन्दते चक्षुः फलाकाङ्क्षा न मे क्वचित् ।
न च मिथ्या मुनिवचः कथयिष्यति किं न्विदम् ॥१०॥

विदूषकः—भो वयस्य, अवश्यमासन्नं ते प्रियं निवेदयति ।

1 तत् so, therefore. 2 अत्र here. 3 आरुह्य having ascended, mounted; gerund आ + √ रुह् 1 P. 4 कुर्वः we two do; √ कृ 8 U. 5 स्थित्वा having stood; gerund √ स्था 1 P. 6 एतु let him go (come); लोट् √ इ 2 P. 7 आरोहणम् ascending, mounting. 8 नाटयतः they two gesticulate, act; णिजन्तात् लट् √ नट् 1 P. 9 दक्षिण right. 10 अक्षि n. eye. 11 स्पन्दनम् throbbing. 12 दक्षिणाक्षिस्पन्दनम् = दक्षिणस्य अक्ष्णः स्पन्दनम्. 13 सूचयत् (nom. s. m. सूचयन्) indicating; pres. part; √ सूच् 10 U. 14 स्पन्दते it trembles, throbs; √ स्पन्द् 1 A. 15 चक्षुस् n. eye. 16 आकाङ्क्षा f. desire, longing. 17 क्वचित् in some place or case. 18 मिथ्या ind. in vain, falsely. 19 मुनिवचस् n. the word of the sages. 20 कथयिष्यति it will tell; लृट् √ कथ् 10 U. 21 नु indeed, possibly. 22 इदम् = दक्षिणाक्षिस्पन्दनम्. 23 अवश्यम् certainly, inevitably. 24 आसन्न near, imminent. 25 ते = तुभ्यम् to thee. 26 प्रियम् favour, dear thing. 27 निवेदयति it informs; णिजन्तात्लट् नि + √ विद् 2 P.

मे दक्षिणं चक्षुः स्पन्दते फलाकाङ्क्षा क्वचित् न, मुनिवचः च न मिथ्या किं नु इदं कथयिष्यति ॥ अनुष्टुप्

Therefore, ascending here let us look for some hermitage site adequate for residence.

Jester— Let us do so. (Standing ahead) May your Honour proceed ! (Both gesticulate ascending.)

Hero— (Indicating a tremor of his right eye) oh ! my right eye throbs, and in no case I long for anything, but the words of the sages are not false : what shall it possibly indicate ?

Jester— O friend, it indicates that something pleasant is surely approaching you.

नायक :—एवं नाम यथाऽऽह भवान् ।

विदूषक :— (विलोक्य) भो वयस्य, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । एतत्खलु सविशेषघनस्निग्धपादपविशोभितं सुरभिहविर्गन्धगर्भितोद्दामधूमनिर्गममनुद्विग्नसुखनिषण्णश्वापदगणं तपोवनमिव लक्ष्यते ।

नायक :—सम्यगुपलक्षितम् । तपोवनमेवैतत् । कुतः

---

1 नाम ind. indeed, probably. 2 आह he said; लिट् √ अह्, a defective root which has only 5 forms, viz., आत्थ, आहथुः, आह, आहतुः & आहुः. 3 सविशेष special, particular. 4 पादपः tree. 5 विशोभित decorated, adorned; PP. वि + √ शुभ् 1 A. caus. 6 सविशेषघनस्निग्धपादपविशोभितम् = सविशेषं घनैः स्निग्धैः पादपैः विशोभितम्. 7 सुरभि fragrant. 8 हविस् n. oblation. 9 गन्धः perfume, scent. 10 गर्भित a. pregnant, filled with. 11 उद्दाम continual, excessive. 12 धूमः smoke. 13 निर्गमः coming out. 14 सुरभिहविर्गन्धगर्भितोद्दामधूमनिर्गमम् = सुरभिः हविर्गन्धः तद्गर्भितः उद्दामः धूमस्य निर्गमः यत्र तत्. 15 अनुद्विग्न unalarmed, unfrightened; PP. अ + उद् + √ विज् 6A. 7P. 16 निषण्ण seated; PP. नि + √ सद् 1 P. 17 श्वापदः animal. 18 अनुद्विग्नसुखनिषण्णश्वापदगणम् = अनुद्विग्नाः सुखेन निषण्णाः ये श्वापदाः तेषां गणः यत्र तत्. 19 इव like. 20 लक्ष्यते it appears; कर्मणि लट् √ लक्ष् 1 A. 10 U. 21 उपलक्षित observed; PP. उप + √ लक्ष्. 22 सम्यक् ad. rightly. 23 एतत् (nom. s. n.) this.

Hero— Yes, probably as you say.

Jester—(looking) O friend, behold, behold! Certainly this place appears to be a penance-grove, adorned with particularly dense and pleasant trees, where incessant smoke filled with fragrant oblation perfume is floating out and where a herd of unalarmed animals rests in ease.

Hero— Well observed. This is exactly a penance-grove. For;

वासोऽर्थं दययेव नातिपृथवः कृत्तास्तरूणां त्वचा
भग्नाऽऽलक्ष्यजरत्कमण्डलु नभःस्वच्छं पयो नैर्झरम् ।
दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च बटुभिर्मौञ्ज्यः क्वचिन्मेखला
नित्याकर्णनया शुकेन च पदं साम्नामिदं पठ्यते ॥११॥

1 वासस् n. garment, dress. 2 अर्थम् for the sake of, on account of. 3 दया f. (ins. s. दयया) pity, compassion. 4 अतिपृथु a. (nom. P. f. अतिपृथवः) very broad. 5 कृत्त (nom. P. f. कृत्ताः) cut ; PP. √ कृत् 6 P. 6 तरु : m. (gen. P. तरूणाम्) tree. 7 त्वच् f. (nom. P. त्वचः) skin, bark. 8 भग्न broken ; PP. √ भञ्ज् 7P. 9 आलक्ष्य visible. 10 जरत् old. 11 कमण्डलु m. n. water-pot. 12 भग्नालक्ष्यजरत्कमण्डलु = भग्ना : आलक्ष्याः जरन्त : कमण्डलवः यस्मिन् तत् तथाभूतम्. 13 नभस् n. sky. 14 स्वच्छ transparent, clear. 15 नभःस्वच्छम् = नभः इव स्वच्छम्. 16 पयस् n.. water. 17 नैर्झर a. pertaining to a cataract or a mountain-brook. 18 दृश्यन्ते they are seen, they are visible ; कर्मणिलट् √ दृश् 1P. 19 त्रुटित broken ; PP. √ त्रुट् 4.6 P. 20 उज्झित abandoned ; PP. √ उज्झ् 6P. 21 वटु : m. (ins. P. वटुभि :) boy. 22 मौञ्ज–जी a. (nom. P. f. मौञ्ज्य :) made of Munja grass. 23 मेखला f. belt, girdle. 24 नित्य constant. 25 आकर्णनया by hearing. 26 शुक : parrot. 27 पदम् a quarter of a stanza. 28 सामन् n. (gen. P., साम्नाम्) the Sāma-Veda. 29 पठ्यते it is recited ; √ पठ् 1 P.

वासोऽर्थं दयया इव नातिपृथवः तरूणां त्वचः कृत्ताः, नैर्झरं पयः नभःस्वच्छं भग्नाऽऽलक्ष्यजरत्कमण्डलु, बटुभिः त्रुटितोज्झिताः मौञ्ज्यः मेखलाः च क्वचित् दृश्यन्ते, नित्याकर्णनया च इदं साम्नां पदं शुकेन पठ्यते। ।
शार्दूलविक्रीडितम्

For clothing, the barks of trees are cut thin, as if out of pity (for them), the water of the brook is clear as the sky, in which broken, old water-pots are visible, and in some places girdles made of Munja grass, torn up and then thrown away by the boys, are seen, and due to his constant hearing a parrot recites this hymn of the Sāma-Veda.

तदेहि प्रविश्यावलोकयावः। (प्रवेशं नाटयतः। सविस्मयं विलोक्य)

अहो नु खलु मुदितमुनिजनप्रविचार्यमाणसन्दिग्धवेदवाक्यविस्तरस्य पठद्बटुजनच्छिद्यमानार्द्रार्द्रसमिधस्तापसकुमारिकाऽऽपूर्यमाणबालवृक्षकालवालस्य प्रशान्तरमणीयता तपोवनस्य। इह हि

1 प्रविश्य having entered; gerund प्र + √ विश् 6P. 2 प्रवेश : entrance. 3 मुदित glad, satisfied. 4 मुनिजन : sages, ascetics. 5 प्रविचार्यमाण being discussed; caus. Pres. Part. Pass. प्र + वि + √ चर् 1 P. 6 सन्दिग्ध doubtful, obscure. 7 वेद : Veda the oldest Hindu Scripture. 8 वाक्यम् sentence, passage. 9 विस्तर : abundance, expanse. 10 मुदितमुनिजनप्रविचार्यमाणसन्दिग्धवेदवाक्यविस्तरस्य = मुदितेन मुनिजनेन प्रविचार्यमाणः सन्दिग्धः वेदवाक्यविस्तर : यस्मिन् तस्य. 11 पठत् reading; Pres Part. √ पठ् 1 P. 12 बटुजन : boys. 13 छिद्यमान being lopped, cut; pres. Part. Pass. √ छिद् 7 U. 14 आर्द्रं wet, fresh. 15 आर्द्रार्द्रं very wet, very fresh. 16 समिध् f. fire-wood, fuel. 17 पठद्बटुजनच्छिद्यमानार्द्रार्द्रंसमिध : = पठता बटुजनेन छिद्यमाना : आर्द्रार्द्रा : समिध : यस्मिन् तस्य. 18 तापस : hermit. 19 कुमारिका f. girl, virgin. 20 आपूर्यमाण being filled; Pres. Part. Pass. आ + √ पूर् 10 U. 21 वाल young. 21 वृक्षक : tree. 22 आलवालम् water-basin around a tree. 23 तापसकुमारिकापूर्यमाणवालवृक्षकालवालस्य = तापसकुमारिकाभिः आपूर्यमाणानि वालवृक्षकाणां आलवालानि यस्मिन् तस्य. 24 प्रशान्त peaceful, serene. 25 रमणीयता f. charm, delightfulness. 26 इह = तपोवने.

So come, let us enter and see. (Both men enter, looking in wonderment). O how serene is the charm of this penance-grove, where many doubtful passages of the Vedas are being discussed by the self-contented sages, where very wet and fresh fuel-woods are being lopped off by the boys reciting (Mantras), and where the hermit-girls are filling up the basins of the young trees (with water)! For here

मधुरमिव वदन्ति स्वागतं भृङ्गशब्दै-
र्नतिमिव फलनम्रैः कुर्वतेऽमी शिरोभिः ।
मम ददत इवार्घ्यं पुष्पवृष्टीः किरन्तः
कथमतिथिसपर्यां शिक्षिताः शाखिनोऽपि ॥१२॥

तन्निवासयोग्यमिदं तपोवनम् । मन्ये भविष्यतीह वसतामस्माकं निर्वृतिः ।

विदूषकः—भो वयस्य, किं खलु एते ईषद्वलितकन्धरा निश्चलमुखापसरद्दरदलितदर्भकवलाः समुन्नमितदत्तैककर्णाः सुखनिमीलितलोचना आकर्णयन्त इव हरिणा लक्ष्यन्ते ।

1 मधुर melodious. 2 वदन्ति they say; √ वद् 1P. 3 स्वागतम् welcome. 4 भृङ्गशब्दः humming sound of bees. 5 नतिः f. bow. 6 नम्र a. bent. 7 कुर्वते they make; √ कृ 8 U. 8 शिरस् n. (ins. P. शिरोभिः) head. 9 मम = मह्यम्. 10 ददते they give; लट् √ दा 3 U. 11 अर्घ्यम् offering. 12 पुष्पम् flower. 13 वृष्टिः f. (acc. P. वृष्टीः) shower. 14 किरत् (nom. p.m. किरन्तः) scattering; pres. part. √ कॄ 6 P. 15 अतिथिसपर्या f. hospitality or service to guests. 16 शिक्षित learned; PP. √ शिक्ष् 1 A. 17 शाखिन् m. (nom. P. शाखिनः) tree. 18 मन्ये I think; √ मन् 4 A. 19 वसत् (gen. p. m. वसताम्) dwelling; pres. part; √ वस् 1 P. 20 निर्वृतिः f. satisfaction. 21 ईषत् a little. 22 वलित bent round; pp. √ वल् 1 A. 23 कन्धरः neck. 24 ईषद्वलितकन्धराः = ईषत् वलिताः कन्धराः यैः ते. 25 निश्चल immovable. 26 मुखम् mouth. 27 अपसरत् dropping; pres. part अप + √ सृ 1 P. 28 दर a. little. 29 दलित chewed, torn; pp. √ दल् 1P. 30 दर्भः a kind of grass. 31 कवल m. n. mouthful. 32 निश्चलमुखापसरद्दरदलितदर्भकवलाः = निश्चलमुखेभ्यः अपसरन्तः दरदलिताः दर्भकवलाः येषां ते. 33 समुन्नमित uplifted. 34 कर्णः : ear. 35 समुन्नमितदत्तैककर्णाः = समुन्नमितः दत्तः एकः कर्णः यैः ते. 36 आकर्णयन्ते they listen; आ + √ कर्ण. 37 हरिणः deer.

अमी शाखिनः मधुरं स्वागतं भृङ्गशब्दैः वदन्ति इव, फलनम्रैः शिरोभिः नतिं कुर्वते इव, पुष्पवृष्टीः किरन्तः मम अर्घ्यं ददते इव, कयं अतिथिसपर्यां अपि शिक्षिताः ॥ मालिनी.

These trees give out, as it were, a melodious welcome by the humming sound of the bees, seem to make a bow with their heads bent low on account of the fruits and to give me a present by scattering showers of the flowers :— how have they learnt the service to guests, even ? So this penance-grove is fit for residence. I think we will be satisfied by dwelling here.

Jester—O friend, what is it that these deer seem to listen, with a mouthful of half-chewed Darbha grass dropping from their unmoved mouths, attentively pricking up one ear, bending round their necks a little, happily closing their eyes ?

नायक :—(कर्णं दत्त्वा) सखे, सम्यगुपलक्षितम् । तथाहि

स्थानप्राप्त्या दधानं प्रकटितगमकां मन्द्रतारव्यवस्थां
निर्ह्लादिन्या विपञ्च्या मिलितमलिरुतेनेव तन्त्रीस्वरेण ।
एते दन्तान्तरालस्थिततृणकवलच्छेदशब्दं नियम्य
व्याजिह्माङ्गाः कुरङ्गाः स्फुटललितपदं गीतमाकर्णयन्ति ॥१३॥

विदूषकः—भो वयस्य, कः पुनरेष तपोवने गायति ।

1 दत्त्वा having given (pricked up) gerund √ दा 3 U. 2 सखि m. (voc. s. सखे) friend. 3 स्थानम् place, position. 4 प्राप्तिः f. obtaining. 5 स्थानप्राप्त्या by obtaining due places. 6 दधान (acc. s. n. दधानम्) placing, containing; pres. part. √ धा 3 U. 7 प्रकटित manifest. 8 गमकः name of a musical note. 9 प्रकटितगमकाम् = प्रकटिताः गमकाः यस्यां ताम्. 10 मन्द्र deep. 11 तार high. 12 व्यवस्था f. state, arrangement. 13 निर्ह्लादिन् a. (gen. s. f. निर्ह्लादिन्याः) sounding. 14 विपञ्चिः f. (gen. s. विपञ्च्याः) lute. 15 मिलित met, joined; pp. √ मिल् 6P. 16 अलिः m. bee. 17 रुतम् (ins. s. रुतेन) cry, humming. 18 तन्त्री f. string. 19 स्वरः sound. 20 दन्तः tooth. 21 अन्तरालम् space, inside. 22 स्थित staying. 23 तृणम् grass. 24 कवल m. n. morsel, mouthful. 25 छेदः cutting. 26 शब्दः sound 27 दन्तान्तरालस्थिततृणकवलच्छेदशब्दम् = दन्तयोः अन्तराले स्थितस्य तृणकवलस्य छेदशब्दम्. 28 नियम्य having stopped; gerund नि + √ यम् 1 U. 29 व्याजिह्म a. crooked, oblique. 30 अङ्गम् body. 31 व्याजिह्माङ्गा = व्याजिह्मं अङ्गं येषां ते. 32 स्फुट clear. 33 ललित amorous, lovely. 34 पद m. n. wording. 35 स्फुटललितपदम् = स्फुटानि ललितानि पदानि यस्मिन् तत्. 36 गीतम् song. 37 गायति he sings ; लट् √ गै 1 P.

एते कुरङ्गाः व्याजिह्माङ्गाः दन्तान्तरालस्थिततृणकवलच्छेदशब्दं नियम्य स्थानप्राप्त्या प्रकटितगमकां मन्द्रतारव्यवस्थां दधानं निर्ह्लादिन्याः विपञ्च्याः अलिरुतेन इव तन्त्रीस्वरेण मिलितं स्फुटललितपदं गीतं आकर्णयन्ति ॥ स्रग्धरा.

Hero— (listening) Friend, Well observed ! For

These deer with their bodies bent round, stopping the chewing noise of the morsels of grass sticking in between the teeth, are listening to a song, whose clear and lovely wording is in harmony with the string-sound of a lute resembling the humming of bees, and which contains an arrangement of deep and high cadence with the Gamakas manifest by obtaining their due places.

Jester— O friend, but who is singing in the penance-grove ?

नायक :—यथैताः कोमलाङ्गुलितलाभिहन्यमानाः नातिस्फुटं क्वणन्ति तन्त्र्यस्तथा काकलीप्रधानं गीयत इति तर्कयामि । (अङ्गुल्यग्रेणाग्रतो निर्दिशन्) अस्मिन्नायतने देवतामाराधयन्ती काचिद्दिव्या योषिदुपवीणयति ।

विदूषकः—भो वयस्य, एहि आवामपि देवतायतनं प्रेक्षावहे ।

नायक :—वयस्य, साधूक्तं खलु भवता । वन्द्याः खलु देवताः । (उपसर्पन् सहसा स्थित्वा) वयस्य, कदाचिद् द्रष्टुमनर्होऽयं स्त्रीजनो भवति ।

1 एता : तन्त्य : (s. तन्त्री) these strings. 2 कोमल tender, delicate. 3 अङ्गुलि f. finger. 4 तल m. n. surface. 5 अभिहन्यमान being beaten, striken ; Pres. Part. Pass. अभि + √ हन् 2 P. 6 कोमलाङ्गुलितलाभिहन्यमाना : = कोमलैः अङ्गुलितलै : अभिहन्यमानाः. 7 नातिस्फुटम् ad. not very distinctly. 8 क्वणन्ति they hum, sound ; लट् √ क्वण् 1 P. 9 काकली f. low of sweet tone. 10 प्रधान chief, principal. 11 गीयते it is sung ; कर्मणिलट् √ गै 1 P. 12 तर्कयामि 2 conjecture, suppose ; √ तर्क् 10 U. 13 अग्रम् (ins. s. अग्रेण) tip. top. 14 निर्दिशत् (nom. s. m. निर्दिशन्) pointing ; Pres. Part. निस् + √ दिश् 6U. 15 आयतनम् altar, temple. 16 देवता f, deity. 17 आराधयत् (nom. s. f. आराधयन्ती) propitiating ; Pres. Part. caus. आ + √ राध् 5 P. 18 काचित् योषित् some young lady. 19 दिव्य a. (f. दिव्या) sacred, divine. 20 उपवीणयति (नामधातु :) she plays on a lute. 21 आवाम् we two. 22 प्रेक्षावहे we see ; लट् प्र + √ ईक्ष् 1 A. 23 साधु well. 24 उक्त said ; PP. √ वच् 2 P. √ ब्रू 2U. 25 वन्द्य adorable. 26 उपसर्पत् (nom. s. m. उपसर्पन्) approaching ; Pres. Part. उप + √ सृप् 1 U. 27 द्रष्टुम् to see ; inf. √ दृश् 1 P. 28 स्त्रीजन : woman.

Hero— As these strings being striken by some delicate finger-tips sound not very distinctly I conjecture that a song mostly consisting of Kākali is being sung. (Pointing in front with his finger-tip.) In this altar some divine young lady is playing on a lute, propitiating a deity.

Jester— O friend, come, let us see the god's altar, too.

Hero— Friend, you have well spoken. Really adorable are the gods. (Approaching and then stopping all of a sudden) O friend, there might be some women not fit to be seen at any time.

तदावां तमालगुल्मान्तरितौ पश्यन्ताववसरं प्रतिपालयावः ।

(तथा कुरुतः)

(ततः प्रविशति भूमावुपविष्टा वीणां वादयन्ती मलयवती चेटी च)

नायिका—(गायति)

उत्फुल्लकमलकेसरपरागगौरद्युते मम हि गौरि ।
अभिवाञ्छितं प्रसिध्यतु भगवति युष्मत्प्रसादेन ॥१४॥ आर्या

नायकः—(कर्णं दत्त्वा) वयस्य, अहो गीतम् । अहो वाद्यम् ।

1 तत् so. 2 तमाल : name of a tree. 3 गुल्म m. n. thicket, bush. 4 अन्तरित (nom. d. p. अन्तरितौ) concealed; PP. अन्तर् + √ इ 2 P. 5 तमालगुल्मान्तरितौ = तमालानां गुल्मेन अन्तरितौ भूत्वा. 6 पश्यत् (nom. d. m. पश्यन्तौ) beholding; Pres. Part. √ दृश् 1 P. 7 अवसरः = chance, opportunity. 8 प्रतिपालयाव : we two wait for; प्रति + √ पाल् 10 P. or caus. 9 कुरुत : they two do; √ कृ 8 U. 10 ततस् ind. then, at that time. 11 भूमि : f. (loc. s. भूमौ) earth, ground. 12 उपविष्ट seated; PP. उप + √ विश् 6 P. 13 वीणा f. lute, 14 वादयत् (nom. s. f. वादयन्ती) playing on an instrument; caus. Pres. Part. √ वद् 1 P. 15 मलयवती = नायिका the heroine of this play. 16 उत्फुल्ल a. full-blown. 17 कमलम् lotus. 18 केसर m. n. filament. 19 पराग : pollen, dust. 20 गौर fair, white. 21 द्युति : f. beauty, hue. 22 उत्फुल्लकमलकेसरपरागगौरद्युते = उत्फुल्लस्य कमलस्य ये केसरा : तेषां पराग : तद्वत् गौरा द्युतिः यस्या : सा तत्सम्बोधनम्. 23 गौरी f. (voc. गौरि) goddess पार्वती. 24 अभिवाञ्छितम् wish. 25 प्रसिध्यतु let it be accomplished; लोट् प्र + √ सिध् 4 P. 26 भगवती f. (voc. s. भगवति) goddess. 27 युष्मत् = युष्माकम्. 28 प्रसाद : favour. 29 वाद्यम् instrumental music. 30 गीतम् song.

Therefore, concealing ourselves behind the Tamāla thicket let us observe and wait for a chance. (Both do so.) (At that time appear the heroine Malayavatī seated on the ground, playing on a lute, and her maid.)

Heroine— (Sings)

O goddess Gāurī who beat the hue as fair as the pollen of the filaments of a full-blown lotus! May my wish be by your favour accomplished!

Hero — (pricking up his ears) Friend, O wonderful song! O wonderful instrumental music!

व्यक्तिर्व्यञ्जनधातुना दशविधेनाप्यत्र लब्धाऽमुना
विस्पष्टो द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नस्त्रिधाऽयं लयः ।
गोपुच्छाप्रमुखाः क्रमेण यतयस्तिस्रोऽपि सम्पादिता-
स्तत्त्वौघानुगताश्च वाद्यविधयः सम्यक्त्रयो दर्शिताः ॥१५॥

चेटी— (सप्रणयम्) भर्तृदारिके, चिरं खलु वादयन्त्याः कुतो न परिश्रमोऽग्रहस्तयोः ।

1 व्यक्तिः f. manifestation, distinctness. 2 व्यञ्जनधातु : m. the tenfold method of producing musical notes on the lute. 3 दशविध (ins. s. दशविधेन) tenfold. 4 अत्र = गीते in this song. 5 लब्ध obtained; PP. √लभ् IA. 6 अमुना (m.) by this—. 7 विस्पष्ट clear. 8 द्रुत quick. 9 मध्य middle. 10 लम्बित slow. 11 परिच्छिन्न divided, determined; PP. परि + √छिद् 7U. 12 त्रिधा in three ways. 13 द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्न : = द्रुतः मध्यः लम्बितः तैः परिच्छिन्नः 14 लयः timing, tempo. 15 गोपुच्छा f. kind of pause in music. 16 प्रमुख a (समासान्ते) headed by. 17 क्रमेण in due order. 18 यतिः f. (P. यतयः) pause in music. 19 त्रि (m. त्रयः, f. तिस्रः, n. त्रीणि) three. 20 सम्पादित effected, produced; caus. PP. सम् + √पद् 4A. 21 तत्त्व, औघ, अनुगत are the three modes of instrumental music. 22 विधिः m. (P.विधयः) method, mode. 23 दर्शित shown; caus. PP. √दृश् 1P. 24 सप्रणयम् ad. affectionately. 25 भर्तृदारिका f. princess. 26 चिरम् for a long time. 27 परिश्रमः fatigue. 28 अग्रहस्तः finger.

अत्र दशविधेन अमुना व्यञ्जनधातुना अपि व्यक्तिः लब्धा द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नः अयं लयः त्रिधा विस्पष्टः गोपुच्छाप्रमुखाः तिस्रः यतयः अपि क्रमेण सम्पादिताः तत्त्वौघानुगताः च त्रयः वाद्यविधयः सम्यक् दर्शिताः । शार्दूलविक्रीडितम्

Here through this ten-fold method of musical notes distinctness has been procured, this timing determined by quick, medium and slow sounds has been manifest in the three ways, the three pauses headed by the Gopucchhā have also been duly effected and the three modes of instrumental music, viz., Tattva, Aūgha and Anugata, have been rightly displayed.

Maid— (affectionately) O princess, why do you not feel tired in your fingers as you are playing on the lute for a long time ?

नायिका—(साधिक्षेपम्) हञ्जे, कुतो मे देव्याः पुरतो वीणां वादयन्त्या अग्रहस्तयोः परिश्रमः ।

चेटी— भर्तृदारिके, ननु भणामि किमेतस्या निष्करुणायाः पुरतो वादितेन । या एतावन्तं कालं कन्यकाजनदुष्करैर्नियमोपासनैराराधयन्त्या अद्यापि न ते प्रसादं दर्शयति ।

विदूषकः—कन्यका खल्वेषा । किं न प्रेक्षावहे ।

नायकः—को दोषः । निर्दोषदर्शनाः कन्यका भवन्ति ।

1 अधिक्षेपः abuse, dismissal. 2 साधिक्षेपम् ad. in refutation. 3 हञ्जे (voc.) o maid! 4 मे = मम. 5 देवी f. (gen. s. देव्याः) goddess. 6 पुरतस् ind. (+ gen.) in front of. 7 वादयन्त्याः is connected to मे. 8 ननु certainly. 9 भणामि I say, speak; √ भण् 1 P. 10 एतस्याः = देव्याः गौर्याः. 11 निष्करुण a. (gen. s. निष्करुणायाः) pitiless, cruel. 12 वादितम् (ins. s. वादितेन) playing on a lute. 13 किम् + ins. what is the use of......... 14 या = देवी गौरी. 15 कन्यका f. girl, virgin. 16 दुष्कर difficult, arduous. 17 नियमः restraint, penance. 18 उपासनम् worship. 19 अद्य today, now. 20 ते = तव. 21 दर्शयति she shows; णिजन्तात्लट् √ दृश् 1 P. 22 एषा she. 23 दोषः fault, blemish. 24 निर्दोष faultless. 25 दर्शनम् sight, appearance, seeing. 26 निर्दोषदर्शनाः = निर्दोषं दर्शनं यासां ताः. 27 भवन्ति they are; लट् √ भू 1 P.

Heroine— (in refutation) O maid, how can my fingers be tired while I am playing on the lute in front of the goddess?

Maid— O princess, certainly I dare say, what is the use of playing on it in front of this pitiless goddess who would not even today show you her favour, though you are propitiating her by means of penance and worship, which are arduous for a girl?

Jester— She is really a girl! Why do we not see her?

Hero— No fault. It is not a fault to see girls (girls have a faultless appearance.)

कितु कदाचिदस्मान् दृष्ट्वा वालभावसुलभलज्जासाध्वसान्न चिरमिह तिष्ठेत् । तदनेनैव लताजालान्तरेण पश्यावः ।

विदूषक :—एवं कुर्वः । (उभौ पश्यतः)

विदूषक :— (दृष्ट्वा सविस्मयम्) भो वयस्य, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । अहह आश्चर्यम् । न केवलं वीणाविज्ञानेनैव सुखं करोति । यावत् अनेन वीणाविज्ञानानुरूपेण रूपेणापि अक्ष्णोः सुखमुत्पादयति, का पुनरेषा । किं तावत् देवी । अहोस्विद्नागकन्यका । अहोस्वित् विद्याधरदारिका । अहोस्वित् सिद्धकुलसम्भवेति ।

1 किंतु but. 2 अस्मान् us. 3 वालभावः boyhood, virginhood. 4 सुलभ easily obtainable, natural. 5 लज्जा f. bashfulness. 6 साध्वसम् fear. 7 वालभावसुलभलज्जासाध्वसात् = वालभावेन सुलभायाः लज्जायाः साध्वसात् च. 8 तिष्ठेत् she may stay; विधिलिङ् √ स्था 1 P. 9 लता f. creeper. 10 जालम् network, mass. 11 अन्तरेण ind. from inside, out of, through. 12 अहह, ah, oh,alas! 13 आश्चर्यम् wonder, miracle. 14 न केवलम् not only—but. 15 विज्ञानम् skill, knowledge. 16 सुखम् joy. 17 करोति she makes. √ कृ 8 U. 18 यावत् तावत् while, as much as. 19 अनुरूप a. (ins. s. अनुरूपेण) resembling, befitting. 20 रूपम् form, beauty. 21 अक्षि n. (gen. d. अक्ष्णोः) eye. 22 उत्पादयति she creates; णिजन्तात्लट् उद् + √ पद् 4 A. 23 पुनर् again, but. 24 अहोस्वित् ind. Oh! ah! what! (to express doubt, wonder, etc.). 25 दारिका girl. 26 कुलम् family. 27 सम्भवः birth. 28 सिद्धकुलसम्भवा = सिद्धानां कुले सम्भवः यस्याः सा.

But whenever she detects us, she may not stay here for a long time through bashfulness and fear natural in virginhood. Let us, therefore, behold her through this network of creepers.

Jester— Let us do so. (Both observe.)

Jester— (looking in wonderment) Hallo friend, see, see! Ah, ah, wonderful! Not only she gives us a joy by her knowledge of lute, but by this beautiful form befitting her knowledge of lute she gladdens the eyes. After all who is she? Is she a goddess? Oh! is she a girl of the Nāgas? Oh! a girl of the Vidyādharas? Oh! was she born in the race of the Siddhas?

नायक :— (सस्पृहमवलोक्य) वयस्य, केयमिति नावगच्छामि ।
एतत्पुनरहं जानामि ।
स्वर्गस्त्री यदि तत्कृतार्थमभवच्चक्षुःसहस्रं हरे—
नागी चेन्न रसातलं शशभृता शून्यं मुखेऽस्याः स्थिते ।
जातिर्नः सकलान्यजातिजयिनी विद्याधरी चेदियं
स्यात् सिद्धान्वयजा यदि त्रिभुवने सिद्धाः प्रसिद्धास्ततः ॥१६॥

विदूषक :— (नायकमवलोक्य सहर्षमात्मगतम्) दिष्ट्या चिरस्य तावत् कालस्य पतितः खल्वेष गोचरे मन्मथस्य । (आत्मानं निर्दिश्य भोजनमभिनीय)

1 स्पृहा f. envy. 2 सस्पृहम् = स्पृहासहितम् enviously. 3 अवगच्छामि I know; अव + √ गम् 1 P. 4 जानामि I know; √ ज्ञा 9 U. 5 स्वर्गस्त्री f. nymph. 6 यदि = चेत् if. 7 तत् = तर्हि then. 8 कृतार्थम् = कृतः अर्थः येन तत्. contented, with one's wish accomplished. 9 अभवत् it was; लङ् √ भू 1 P. 10 चक्षुःसहस्रम् a thousand eyes. 11 हरिः m. (gen. s. हरेः) Indra, 12 रसातलम् the Nāgas' nether world. 13 शशभृत् m. (ins. s. शशभृता) moon. 14 शून्य devoid of, empty. 15 अस्याः मुखे स्थिते (loc. abs.) while there is her face. 16 जातिः f. caste, race. 17 नः = अस्माकम्. 18 सकल all, entire. 19 जयिन् a. (f, जयिनी) conquering, vanquishing. 20 स्यात् she might be; विधिलिङ् √ अस् 2 P. 21 अन्वयः race, family. 22 ज a. (f. जा) (समासान्ते) born in. 23 त्रिभुवनम् the triple world. 24 प्रसिद्ध a. famous. 25 दिष्ट्या fortunately. 26 पतित fallen; pp. √ पत् 1 P. 27 गोचरः scope, range 28 मन्मथः cupid. 29 अभिनीय having acted; gerund अभि + √ नी 1 U. 30 भोजनम् eating, food.

यदि इयं स्वर्गस्त्री तत् हरेः चक्षुःसहस्रं कृतार्थं अभवत्, नागी चेत् अस्याः मुखे स्थिते रसातलं शशभृता शून्यं न, इयं विद्याधरी चेत् नः जातिः सकलान्यजातिजयिनी यदि सिद्धान्वयजा स्याद् ततः सिद्धाः त्रिभुवने प्रसिद्धाः ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Hero— (enviously looking) Friend, I do not know who she is, but I know this; If she were a divine nymph, Indra's thousand eyes should be contented, if she were a Nāga, the nether world would not be devoid of a moon while her face is there, if she were a girl of the Vidyādharas, our race would be triumphant over all other races, and were she born in the Siddhas' race, they should be renowned in the three worlds.

Jester— (looking at the hero, joyfully to himself) Fortunately after a long time he has now fallen within the range of Cupid (pointing himself and gesticulating eating.)

अथवा नहि नहि, ममैवैकस्य ब्राह्मणस्य ।

चेटी— (सप्रणयम्) भर्तृदारिके, ननु भणामि किमेतस्या निष्करुणायाः पुरतो वादितेन । (इति वीणामाक्षिपति)

नायिका— (सरोषम्) हञ्जे, मा भगवतीं गौरीमधिक्षिप । नन्वद्य कृतो मे भगवत्या प्रसादः ।

चेटी— (सहर्षम्) भर्तृदारिके, कथय तावत् कीदृशः ।

नायिका—हञ्जे, जानामि अद्य स्वप्ने एतामेव वीणां वादयन्ती भगवत्या गौर्या भणितास्मि । 'वत्से मलयवति, परितुष्टास्मि तवैतेन वीणाविज्ञानातिशयेनानया च बालजनदुष्करया असाधारणया ममोपरि भक्त्या ।

1 अयवा or yet, moreover. 2 आक्षिपति she throws off; आ + √ क्षिप् 6 U. 3 रोषः anger. 4 सरोषम् angrily. 5 अधिक्षिप offend, accuse thou! लोट् अधि + √ क्षिप् 6 U. 6 कथय tell thou! लोट् √ कथ् 10 U. 7 तावत् just now. 8 कीदृश a. of what kind. 9 स्वप्नः (loc. s. स्वप्ने) dream, sleep. 10 भणित (nom. s. f. भणिता) spoken, told; pp. √ भण् 1 P. 11 वत्स (voc s. f वत्से) dear child. 12 परितुष्ट pleased, satisfied; pp. परि + √ तुष् 4 P. 13 अतिशयः excess. 14 वीणाविज्ञानातिशयेन = वीणाविज्ञानस्य अतिशयेन. 15 असाधाररणः a. (ins. s. f. असावारणया) uncommon, unique. 16 उपरि over, towards. 17 भक्तिः f. (ins. .s. भक्त्या) devotion. 18 वादयन्ती = नायिका अहम्.

Or nay nay, within the range of this Brahmin as I am.

Maid— (affectionately) O princess, certainly I say, what is the use of playing on the lute before this cruel goddess? (Thus she throws off the lute).

Heroine— (angrily) O maid, do not offend Goddess Gaūrī! Truly the goddess bestowed upon me a favour today.

Maid— (joyously) O princess, now tell me what kind of.

Heroine— O maid, I am sure I was addressed by the Goddess, Gaūrī in my dream today as I was playing on this lute;—"Dear Child Malayavatī, I am pleased with this excellent lute - knowledge and this unique devotion of yours towards me that is arduous for a young person.

तद् विद्याधरचक्रवर्ती अचिरेणैव ते पाणिग्रहणं निर्वर्तयिष्यति ।’

चेटी—(सहर्षम्) भर्तृदारिके, यद्येवं तत् कस्मात् स्वप्नः अयं भण्यते । ननु हृदयस्थितो वरो देव्या दत्तः ।

विदूषक:—(श्रुत्वा) भो वयस्य, अवसरः खल्वेषोऽस्माकं देवीदर्शनाय । तदेहि उपसर्पावः ।

नायक:—न तावत् प्रविशामि ।

विदूषक:—(अनिच्छन्तमपि नायकं बलादाकृष्योपसृत्य) स्वस्ति भवत्यै । भवति, सत्यमेव चतुरिका भणति वर एव स देव्या दत्तः ।

नायिका—(ससाध्वसमुत्तिष्ठन्ती नायकमुद्दिश्य) हञ्जे, को नु खल्वेषः ।

1 चक्रवर्तिन् m. (nom. s. चक्रवर्ती) emperor. 2 विद्याधरचक्रवर्ती = विद्याधराणां चक्रवर्ती जीमूतवाहनः 3 अचिरेण before long, soon. 4 पाणिग्रहणम् marriage. 5 निर्वर्तयिष्यति he will do, finish; णिजन्तात्लृट् निस् + √ वृत् 1A. 6 कस्मात् why. 7 भण्यते it is said; कर्मणि लट् √ भण् 1P. 8 हृदयम् heart. 9 स्थित fixed; pp. √ स्था 1P. 10 वरः bridegroom. 11 दत्त given; pp. √ दा 3U. 12 देवीदर्शनम् (dat. s. — र्शनाय) queen's audience. 13 अनिच्छत् (acc. s. अनिच्छन्तम्) unwilling. 14 बलात् by force. 15 आकृष्य having pulled; gerund, आ + √ कृष् 6U. 16 स्वस्ति ind. (+dat.) hail to! 17 सत्यम् truely. 18 उद्दिश्य pointing, regarding.

On that account, the universal monarch of the Vidyādharas will marry you before so long.”

Maid – (with joy) O princess, if it is so, why do you mention this dream? Surely a bridegroom fixed in your heart has been given to you by the goddess.

Jester— O friend, this is the chance to have an audience with our queen. So come, let us approach (her).

Hero— I do not enter now.

Jester– (pulling the unwilling hero by force and approaching) Hail to your ladyship! Lady, is it true that the maid said that your bridegroom was given to you by the goddess?

Heroine— (standing up in fear, pointing the hero) O maid, who is this man?

चेटी—(नायकं निरूप्यापवार्य) अनयाऽनन्यसदृश्या आकृत्या एष स भगवत्या प्रसादीकृत इति तर्कयामि ।

(नायिका सस्पृहं सलज्जञ्च नायकमवलोकयति ।)

नायक :— तनुरियं तरलायतलोचने
श्वसितकम्पितपीनघनस्तनि ।
श्रममलं तपसैव गता पुनः
किमिति सम्भ्रमकारिणि खिद्यसे ॥१७॥

नायिका— (अपवार्य) हञ्जे, अतिसाध्वसेन न शक्नोमि एतस्याभिमुखी स्थातुम् । (नायकं तिर्यक् सलज्जञ्च पश्यन्ती किंचित् पराङमुखी तिष्ठति ।)

1 अपवार्यं aside, apart (a dramatic term indicating that the person addressed only hears the speech.) 2 अनन्य = न अन्य, unique, not other. 3 सदृश a. (ins. s. f. सदृश्या) like, resembling. 4 आकृति : f. (ins. s. आकृत्या) form, noble appearance. 5 प्रसादीकृत favoured, offered as a favour. 6 सलज्जम् bashfully. 7 तनु : f. body. 8 तरल tremulous. 9 आयत long, large. 10 लोचनम् eye. 11 इयम् f. this. 12 तरलायतलोचने = तरले आयते लोचने यस्याः सा तत्संबोधनम्. 13 श्वसितम् breathing, sighing. 14 कम्पित shaken ; PP. √ कम्प् 1 A. 15 पीन fat, plump. 16 घन hard. 17 स्तन : breast. 18 श्वसितकम्पितपीनघनस्तनि = श्वसितेन कम्पितौ पीनौ घनौ च स्तनौ यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 19 श्रम : fatigue. 20 श्रमम् गता तनु : this body is wearied. 21. अलम् completely, too much. 22 तपस् n. (ins. s. तपसा) penance, 23 किमिति what for, why. 24 सम्भ्रम : haste, 25. कारिन् a. (voc. s. f. कारिणि) making, doing. 25 खिद्यसे thou art troubled; लट् √ खिद् 4.7A. 26 शक्नोमि I am able ; लट् √ शक् 5 P.

तरलायतलोचने श्वसितकम्पितपीनघनस्तनि सम्भ्रमकारिणि ! इयं तनुः तपसा एव अलं श्रमं गता, पुनः किमिति खिद्यसे ॥ द्रुतविलम्बितम्

Maid— (observing the hero, aside) In view of this unique, noble appearance he is the very one offered to you by the goddess, I suppose. (The heroine looks at the hero enviously and bashfully.)

Hero— O tremulous and large-eyed one, this thy body is completely wearied due to penance, O hasty one whose plump and hard breasts are shaken by breathing ! Why dost thou again exhaust thyself ?

Heroine— (aside) Ah maid ! out of my excessive fear I cannot stand face to face with him. (Turning a side-glance to the hero bashfully, she stands away a little.)

चेटी—भर्तृदारिके, किमेतम्।

नायिका—हञ्जे, न शक्नोमि एतस्यासन्ने स्थातुम्।
तदेह्यन्यतो गच्छावः। (उत्थातुमिच्छति)

विदूषक :—भोः, बिभेति खल्वेषा। मम पठितविद्यामिव मुहूर्तं धारयामि।

नायक :—को दोषः।

विदूषक :—भवति, किमत्र युष्माकं तपोवने ईदृश आचारः।
येनातिथिरागतो वाङ्मात्रेणापि न सम्भाव्यते।

चेटी— (नायिकां दृष्ट्वाऽऽत्मगतम्) अनुरज्यत इवात्रैतस्या दृष्टिः।
भवतु, एवं तावद् भणिष्यामि (प्रकाशम्) भर्तृदारिके, युक्तं
भणति ब्राह्मणः। उचितः खलु तेऽतिथिजनसत्कारः।

1 आसन्न near, close to. अन्यतस् ind. elsewhere. 3 इच्छति she wishes ; √ इष् 6 P. 4 बिभेति she fears ; √ भी 3 U. 5 पठित read, learned ; PP. √ पठ् 1 P. 6 विद्या f. knowledge, learning. 7 महूर्तम् for a moment. 8 धारयामि I hold ; √ धृ 10 U. 9 ईदृश a. of this kind. 10 आचार : conduct, custom. 11 येन hereby, since. 12 आगत come ; PP. आ + √ गम् 1 P. 13 वाग् f word. 14 मात्र suffix. only, alone. 15 सम्भाव्यते he is honoured ; णिजन्तात्कर्मणि लट् सम् + √ भू 1 P. 16 अनुरज्यते it is delighted ; कर्मणिलट् अनु + √ रञ्ज् 1.4 U. 17 दृष्टि : f. eye. 18 युक्तम् befittingly. 19 उचित : proper. 20 अतिथिजनसत्कार : hospitality or service to guests.

Maid— O princess, what about him ?

Heroine— Maid, I am not able to remain close to him. So come, let us go away. (She intends to rise).

Jester— Friend, she is really afraid. I shall hold her up for a moment like my acquired learning.

Hero— Not bad.

Jester— Is this your custom here in the penance-grove that a guest on a visit is not treated well even by a mere word ?

Maid— (looking at the heroine, to herself) It appears that her eyes are delighted here. Well, now I will speak thus. (Aloud) Your Highness, the Brahmin speaks befittingly. Indeed, hospitality towards any guests is proper for you.

तत् किमीदृशे महानुभावे प्रतिपत्तिमूढा तिष्ठसि । अथवा तिष्ठ त्वम् । अहमेव यथाऽनुरूपं करिष्यामि । (नायकं निर्दिश्य) स्वागतमार्यस्य । आसनपरिग्रहेणालंकरोत्वार्य इमं प्रदेशम् ।

विदूषकः—भो वयस्य, शोभनमेषा भणति । उपविश्यात्र मुहूर्तं विश्राम्यावः ।

नायकः—युक्तमाह भवान् । (उभावुपविशतः ।)

नायिका— (चेटीमुद्दिश्य) अयि परिहासशीले, मा एवं कुरु । कदापि कोऽपि तापसः प्रेक्षते ततो मामविनीतेति सम्भावयिष्यति ।

(ततः प्रविशति तापसः)

1 महानुभाव = महान् अनुभावः यस्य सः illustrious, magnanimous. 2 प्रतिपत्तिः f. acknowledgement, acceptance, honour. 3 मूढ a. dull, perplexed. 4 प्रतिपत्तिमूढा = प्रतिपत्तौ मूढा.. 5 तिष्ठ wait thou ! लोट् √स्था 1P. 6 यथाऽनुरूपम् a thing as befitting 7 करिष्यामि I shall do; लृट् √कृ 8U. 8 स्वागतम् ind. welcome ! 9 आर्य a. noble. 10 आसनम् seat: 11 परिग्रहः acceptance. 12 अलंकरोतु may he adorn; लोट् अलम्+ √कृ 8U. 13 प्रदेशः spot, place. 14 शोभन fine, — म् finely 15 उपविश्य having sat down; gerund उप + √विश् 6P. 16 विश्राम्यावः we two rest; लट् वि + √श्रम् 4P. 17 उभ (nom. d.m. उभौ) both. 18 परिहासः jest. 19 शीलम् nature, disposition. 20 परिहासशीले = परिहासशीलं यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 21 कुरु do thou ! लोट् √कृ 8U. 22 अविनीत (f. अविनीता) immodest, unchaste. 23 सम्भावयिष्यति he will consider; णिजन्तात्लृट् सम् + √भू 1P.

Then why do you remain perplexed in honouring this illustrious gentleman ? Or you wait ! I myself will do in a way as befitting. (Pointing the hero) Welcome to you, noble one ! By accepting this seat may the noble one decorate this place !

Jester— O friend, she speaks very fine. Let us rest for a while, seated here.

Hero— Properly spoken. (Both men sit down.)

Heroine— (towards the maid) O you who are fond of jest ! don't do that. Whenever any hermit sees me, he will consider me unchaste.
(Then enters a hermit.)

तापस :—आज्ञापितोऽस्मि कुलपतिना कौशिकेन यथा 'वत्स शाण्डिल्य, पितुराज्ञया सिद्धराजमित्रावसुर्भविष्यद्विद्याधरचक्रवर्तिनं कुमारजीमूतवाहनमिहैव मलये पर्वते क्वापि वर्तमानं भगिन्या मलयवत्या वरहेतोर्द्रष्टुमद्य गतः। तच्च प्रतीक्षमाणाया मलयवत्याः कदाचिद् मध्यंदिनसवनविधिवेलातिक्रामेत्। तदेनामाहूयागच्छ' इति। तत्तपोवनगौरीगृहमेव गच्छामि। (परिक्रम्य भूमिं निरूप्य सविस्मयम्) अये! कस्य पुनरियं पांशुले भूप्रदेशे प्रकाशचक्रचिह्ना पदपङ्क्तिः। (अग्रतो जीमूतवाहनं निर्दिश्य)

1 आज्ञापित ordered; caus. PP. आ + √ज्ञा 9U. 2 कुलपतिः m. (ins. s.—पतिना) head of the hermitage. 3 पितृ m. (gen. s. पितुः) father. 4 भविष्यत् a. pertaining to future. 5 कुमारः prince. 6 क्वापि somewhere. 7 वर्तमान being, staying; Pres. Part. √वृत् IA. 8 भगिनी f. (gen. s. भगिन्याः) sister. 9 वरहेतोः for the purpose of choosing as a bridegroom. 10 तम् = मित्रावसुम्. 11 प्रतीक्षमाण waiting for; Pres. Part. प्रति + √ईक्ष् 1A. 12 मध्यंदिनम् mid-day. 13 सवनम् bathing, sacrifice. 14 विधिः m. ceremony. 15 वेला f. time, hour. 16 मध्यंदिनसवनविधिवेला = मध्यंदिने सवनं तस्य विधिवेला. 17 अतिक्रामेत् it might pass; विधिलिङ् अति + √क्रम् IU. 4P. 18 आगच्छ come thou! लोट् आ + √गम् IP. 19 भूमिः. f. ground. 20 पांशुल a. dusty. 21 भूप्रदेशः ground. 22 प्रकाश clear. 23 चक्रचिह्नम् wheel-mark as the sign of an emperor. पदपङ्क्तिः f. line of foot-prints.

Hermit— I have been ordered by Kaushika the head of our monastery thus; "My child Shāṇḍilya, by order of his father, the King of the Siddhas, Mitrāvasu just now went out to see Prince Jīmūtavāhana, the future Emperor of the Vidyādharas who is somewhere here on the mountain Malaya in order to make him the bridegroom of his sister Malayavatī. And while waiting for him, Malayavatī might miss the hour of her mid-day ablution ceremony. So call her back." Now I am going to the hermitage— altar of Gaurī. (Walking round and looking at the ground, surprised) O! To whom does this line of foot-prints marked with the clear Chakra signs on the dusty ground belong?
(Pointing Jīmūtavāhana in front)

नूनमस्यैवेयं महापुरुषस्य । तथाहि ।

उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्णेयमन्तर्भ्रुवो-
श्चक्षुस्तामरसानुकारि हरिणा वक्षःस्थलं स्पर्धते ।
चक्राङ्कञ्च यथा पदद्वयमिदं मन्ये तथा कोऽप्ययं
नो विद्याधरचक्रवर्तिपदवीमप्राप्य विश्राम्यति ॥१८॥

अथवा कृतं सन्देहेन । व्यक्तमेतेनैव जीमूतवाहनेन भवितव्यम् ।

---

1 अस्य इयम् = जीमूतवाहनस्य पदपङ्क्तिः 2 महापुरुष great man, 3 उष्णीषः diadem, mark of a crown. 4 मूर्धन् m. (loc. s. मूर्धनि, मूर्ध्नि) head. 5 विभाति it shines; वि + √ भा 2 P. 6 ऊर्णा f. wool, circle of hair between the eye-brows. 7 अन्तर् ind. inside, betwixt, between. 8 भ्रू f. (loc. d. भ्रुवोः) eye-brow. 9 तामरसम् red lotus. 10 अनुकारिन् a. imitating, resembling. 11 तामरसानुकारि = तामरसस्य अनुकारि. 12 हरिन् m. (ins. s. हरिणा) lion. 13 वक्षस् n. bosom, chest. 14 स्थलम् place. 15 स्पर्धते it rivals, defies; √स्पर्ध 1A. 16 अङ्क mark. 17 चक्राङ्कम् = चक्राङ्को यस्मिन् तत्. 18 पदद्वयम् a pair of feet. 19 मन्ये I think; √मन् 4A. 20 नो = न, not. 21 पदवी f. way, rank. 22 अप्राप्य not having obtained; gerund अ + प्र + √आप् 5P. 23 व्यक्तम् evidently. 24 जीमूतवाहनेन भवितव्यम् (भावे प्रयोगः) he must be जीमूतवाहनः, एषः जीमूतवाहनः भवेत्.

एषः स्फुटः उष्णीषः मूर्धनि विभाति इयं ऊर्णा भ्रूवोः अन्तः चक्षुः तामरसानुकारि वक्षःस्थलं हरिणा स्पर्धते यथा इदं पदद्वयं चक्राङ्कं तथा मन्ये कः अपि अयं विद्याधरचक्रवर्तिपदवीं अप्राप्य नो विश्राम्यति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

This surely belongs to this illustrious man, for;

> This bright mark of a crown shines on his head, this circle of hair appears betwixt his eye-brows, his eyes resemble a red-lotus, his chest can defy a lion and as this pair of his feet bear Chakra signs, I consider, whoever he may be, he will not rest till he attains to the rank of the Vidyādhara Emperor.

Or no doubt. He must be, it is evident, Jīmūtavāhana.

(मलयवतीं निरूप्य) अये, इयमपि राजपुत्री मलयवती ।
(उभौ विलोक्य) चिरात्खलु युक्तकारी विधिः स्याद्यदि
युगलमेतदन्योन्यानुरूपं घटयेत् । (उपसृत्य नायकं निर्दिश्य)
स्वस्ति भवते ।

नायकः—भगवन्, जीमूतवाहनोऽभिवादयते । (उत्थातुमिच्छति)

तापसः—अलमलमभ्युत्थानेन । ननु सर्वस्याभ्यागतो गुरुरिति
भवानेवास्माकं पूज्यः । तद्यथासुखं स्थीयताम् ।

नायिका—आर्य, प्रणमामि ।

1 कारिन् a. (nom. s. m. कारी) doing, performing. 2 विधिः m. destiny. 3 स्यात् it should be; विधिलिङ् √अस् 2p. 4 युगलम् a pair. 5 अन्योन्य a. mutual, one another. 6 घटयेत् it would join, or unite; णिजन्तातविधिलिङ्ग √ घट् IA. 7 अभिवादयते he salutes; णिजन्तात् लट् अभि + √वद् IP. 8 उत्थातुम् to rise; inf. उद् + √स्था IP. 9 अलम् ind. (+ ins. & gerund) enough of, away with. 10 अभ्युत्थानम् (ins. s. अभ्युत्थानेन) rising in honour. 11 अभ्यागतः guest. 12 गुरु a. important, m. teacher 13 सर्व (gen. s. सर्वस्य) all, everyone. 14 अस्माकम् = अस्माभिः. 15 पूज्य a. adorable. 16 तत् = तस्मात् कारणात्, therefore. 17 यथासुखम् ad. as happily, as much in ease. 18 स्थीयताम् (भावे प्रयोगः) = भवान् तिष्ठतु, कर्मणि लोट् √ स्था IP. 19 प्रणमामि I salute you; प्र + √नम् IU.

(Observing Malayavatī) Oh here is the princess, Malayavatī ! (Looking at both) Indeed, after a long time destiny would be doing what is proper, if it should unite this pair, suited to each other. (Advancing, towards the hero) Hail to your Honour !

Hero— O revered one, Jīmūtavāhana salutes you ! (He intends to rise.)

Hermit— Pray do not rise ! Really a guest is valuable to everyone; Your Honour is to be honoured by us. Therefore, be seated in ease.

Heroine— Sir, I salute you !

तापस :—(नायिकां निर्दिश्य) वत्से, अनुरूपभर्तृगामिनी भूयाः ।
राजपुत्रि, त्वामाह कुलपतिः कौशिकः यथा । 'अतिक्रामति
मध्यन्दिनसवनवेला, तत् त्वरितमागम्यताम्' इति ।

नायिका—यद् गुरुराज्ञापयति । (आत्मगतम्)

एकतो गुरुवचनमन्यतो दयितदर्शनसुखानि ।
गमनागमनाधिरूढमद्यापि दोलायते मे हृदयम् ॥ १६ ॥

(उत्थाय निःश्वस्य सलज्जं सानुरागञ्च नायकं पश्यन्ती तापससहिता निष्क्रान्ता ।)

नायक :—(सोत्कण्ठं निःश्वस्य नायिकां पश्यन्)

1 गामिन् a. (nom. s f. गामिनी) going, attaining, united with. 2 भूया : mayest thou be; आशीर्लिङ्‌ √ भू 1 P. 3 त्वरितम् ad. quickly. 4 त्वया आगम्यताम् (कर्मणि लोट् आ + √ गम् 1 P.) = त्वं आगच्छ. 5, एकतस् (with अन्यतस्) on one side.... on the other side. 6 वचनम् word. 7 गुरुवचनम् = गुरो : वचनम्. 8 दयित : lover. 9 दर्शनम् sight. 10 दयितदर्शनसुखानि = दयितस्य दर्शनसुखानि. 11 गमनम् going. 12 अगमनम् not going. 13 अधिरूढ़ mounted ; PP. अधि + √ रुह् 1 P. 14 गमनागमनाधिरूढम् = गमनं अगमनं च अधिरूढम्. 15 दोलायते it swings, it is restless ; नामधातु : √ दोलाय A. (from दोलः swing). 16 हृदयम् heart. 17 निश्वस्य having sighed ; gerund, नि + √ श्वस् 2 P. 18 सहित with, accompained by. 19 तापससहिता = तापसेन सहिता.

एकतः गुरुवचनं अन्यतः दयितदर्शनसुखानि गमनागमनाधिरूढं मे हृदयं अद्यापि दोलायते ।। आर्या.

Hermit— (towards the heroine) My dear child, I wish you may acquire a worthy husband. O princess, Patriarch Kaūshika tells you to come back quickly, as the hour of mid-day ablution passes.

Heroine— As my preceptor orders. (To herself) On one side is my preceptor's bidding and on the other the raptures of seeing my loving one: my heart, hesitating whether to go or not, swings even now.
(Rising with a sigh and looking at the hero bashfully and lovingly she moves away with the hermit.)

Hero— (longingly sighing and looking at the heroine)

अनया जघनाभोगभरमन्थरयानया ।
अन्यतोऽपि व्रजन्त्या मे हृदये निहितं पदम् ॥ २० ॥

विदूषक :—भोः, दृष्टं त्वया प्रेक्षितव्यम् । तदिदानीं मध्याह्नसूर्यकिरणसन्तापद्विगुणित इव मे उदराग्निर्धमधमायते । तदेहि निष्क्रामावः । येन ब्राह्मणोऽतिथिर्भूत्वा मुनिजनसकाशात् लब्धैः कन्दमूलफलैरपि यावत् प्राणधारणं करोमि ।

नायक :—(ऊर्ध्वमवलोक्य) मध्यमध्यास्ते नभस्तलस्य भगवान् सहस्रदीधितिः ।

1 जघनम् hip. 2 आभोग : expanse. 3 भर : burden, weight. 4 मन्थर lazy, slow. 5 यानम् moving. 6 जघनाभोगभरमन्थरयानया = जघनस्य आभोगः तस्य भरेण मन्थरं यानं यस्याः तया. 7 अन्यतस् in other direction. 8 व्रजत् (ins. s. f. व्रजन्त्या) walking ; Pres. Part. √ व्रज् 1 P. 9 निहित placed ; PP. नि + √ धा 3U. 10 मध्याह्न mid-day. 11 सूर्य : the sun. 12 किरण : ray. 13 सन्ताप : heat ; 14 द्विगुणित a. redoubled. 15 उदरम् belly, stomach. 16 मध्याह्नसूर्यकिरणसन्तापद्विगुणित : = मध्याह्ने यः सूर्य : तस्य किरणसन्तापेन द्विगुणितः. 17 अग्नि : m. fire. 18 धमधमायते it blows like bellows ; नामधातु :. 19 सकाशात् from. 20 प्राणधारणम् maintenance of life. 21 ऊर्ध्वम् ind. overhead. 22 अध्यास्ते it occupies ; अधि + √ आस् 2 A. 23 नभस्तलम् sky. 24 सहस्रदीधिति : m. thousand-rayed sun.

अन्यतः व्रजन्त्यां अपि अनया जघनाभोगभरमन्थरयानया पदं मे हृदये निहितम् ॥ अनुष्टुप्

By her whose gait is slow on account of the burden of her expansive hips one step is placed in my bosom, even though she is going in other direction.

Jester— O friend, you have seen what is to be seen. But the fire of my belly, redoubled, as it were, by the heat of the sun-beams in the mid-day, blows like bellows. Come, then, let us move away. Hence I, a Brahmin, must try to support my life in the meantime with Kanda roots and fruits to be obtained from the hermits by dint of becoming a guest.

Hero— (looking overhead) The thousand-rayed lord occupies the zenith of the firmament.

तथाहि,

तापात्तत्क्षणघृष्टचन्दनरसौ पाण्डू कपोलौ वहन्
संसक्तैर्निजकर्णतालपवनैः संवीज्यमाननः ।
सम्प्रत्येष विशेषसिक्तहृदयो हस्तोज्झितैः शीकरैः
गाढायल्लकदुःसहामिव दशां धत्ते गजानां पतिः ॥ २१ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

समाप्तः प्रथमोऽङ्कः

1 ताप : (abl. s. तापात्) heat. 2 तत्क्षणम् instantly. 3 घृष्ट crushed, rubbed; PP. √ घृष् 1 P. 4 रस : juice. 5 तत्क्षणघृष्टचन्दनरसौ = तत्क्षणं घृष्टः चन्दनरस : याभ्यां तौ. 6 पाण्डु a. (d. m. पाण्डू) pale white. 7 कपोल : (d. कपोलौ) cheek. 8 वहत् (nom. s. m. वहन्) bearing; Pres. Part. √ वह 1 P. 9 संसक्त attached, clung; PP. सम् + √ सञ्ज् 1 P. 10 निज a. one's own. 11 कर्णताल : flapping the ears. 12 पवन : wind. 13 निजकर्णतालपवनैः : = निजकर्णयोः : तालजैः : पवनैः : 14 संवीज्यमान being fanned; Pass. Pres. Part. सम् + √ वीज् 10 U. 15 आननम् face. 16 संवीज्यमाननः = संवीज्यमानं आननं यस्य स. 17 सम्प्रति now. 18 विशेष a. ad. special, specially. 19 सिक्त sprinkled; PP. √ सिच् 6 U. 20 विशेषसिक्तहृदय : = सविशेषं सिक्तं हृदयं यस्य स. 21 हस्तः trunk. 22 शीकर : spray. 23 गाढ deep. 24 आयल्लक : longing, impatience. 25 दुःसह a. (acc. s. f. दुःसहाम्) unbearable. 26 गाढायल्लकदुःसहाम् = गाढेन आयल्लकेन दुःसहाम्. 27 दशा f. condition. 28 धत्ते he bears; √ धा 3 U. 29 गज : (gen. P. गजानाम्) elephant. 30 पति : m. lord.

तापात् तत्क्षणघृष्टचन्दनरसौ पाण्डू कपोलौ वहन् संसक्तैः निजकर्णतालपवनैः संवीज्यमाननः हस्तोज्झितैः शीकरैः विशेषसिक्तहृदयः सम्प्रति एषः गजानां पतिः गाढायल्लकदुःसहां दशां धत्ते इव ॥

Whereas

Bearing the two cheeks pale white with the sap of a Sandal tree rubbed due to the heat, fanning his face with the breeze caused by the flapping of his own ears, and now sprinkling a spray specially upon his chest with his trunk, the lordly elephant seems to be in a condition unbearable due to his burning impatience.

(Exeunt omnes.) *Here ends Act One*

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी — आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया मलयवत्या यथा 'हञ्जे मनोहरिके, अद्य चिरयति मे भ्राताऽऽर्यो मित्रावसुः । तद् गत्वा जानीहि किमागतो न वा' इति । (परिक्रामति । नेपथ्याभिमुखं दृष्ट्वा) का पुनरेषा त्वरितत्वरितमित एवागच्छति । (निरूप्य) कथं चतुरिका ।(ततः प्रविशति द्वितीया चेटी)

प्रथमा—(उपसृत्य) हला चतुरिके, किंनिमित्तं पुनर्मां परिहृत्यैवं त्वरितया गम्यते ।

द्वितीया—हला मनोहरिके, आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया मलयवत्या 'हञ्जे चतुरिके, कुसुमावचयपरिश्रमनिःसहं मे शरीरं शरदातपजनित इव मे सन्तापोऽधिकतरं बाधते ।

1 द्वितीय a. Second. 2 चिरयति he delays; नामधातु : √चिरय P. 3 भ्रातृ (nom. S. भ्राता) brother. 4 जानीहि find out, know thou! लोट् √ज्ञा 9 P. 5 त्वरितत्वरितम् very hurriedly. 6 निमित्तम् cause, reason. 7 किं निमित्तम् why. 8 परिहृत्य having avoided; gerund परि+हृ 1 U. 9 गम्यते ((भावे प्रयोगः) it is gone by you, viz. you go. 10 अवचय: gathering. 11 परिश्रम fatigue. 12 निःसह unbearable. 13 मे=मम. 14 कुसुमावचयपरिश्रमनिःसहम्=कुसुमानां अवचये यः परिश्रमः तेन निःसहम्. 15 शरीरम् body. 16 शरद् f. autumn. 17 जनित occasioned; caus. PP. √जन् 4 A. 18 अधिकम् very much. 19 बाधते it torments; √बाध् 1 A.

ACT TWO

(Then enters a maid.)

Maid — "O maid Manoharikā, my noble brother Mitrāvasu is late today. So go, and ascertain whether he has come or not," thus I have been ordered by Princess Malayavatī. (She walks about. Turning her eyes to the curtain) But who is she that is coming here very hurriedly? (observing) How it is Chaturikā! (Then appears the second maid.)

First — (approaching) Friend Chaturikā, but why are you going hurriedly, even avoiding me thus?

Second — Oh friend Manoharikā, I have been ordered by Princess Malayavatī as follows;—"O maid Chaturikā, as if occasioned by the autumnal heat of the sun, my fever exceedingly vexes my body which is hard to bear on account of fatigue of my flower-gathering.

तद् गच्छ त्वं बालकदलीपत्रपरिक्षिप्ते चन्दनलतागृहे चन्द्रमणिशिलातलं सज्जीकुरु' इति । अनुष्ठितश्च मया यथाऽऽज्ञप्तम् । यावद्गत्वा भर्तृदारिकायै निवेदयामि ।

प्रथमा—यद्येवं तल्लघु गत्वा निवेदय येनास्यास्तत्र गताया उपशाम्यति सन्तापः ।

द्वितीया—(विहस्यात्मगतम्) नेदृशोऽस्याः सन्तापो य एवमुपशमिष्यति । विविक्तरमणीयं चन्दनलतागृहं प्रेक्षमाणाया अधिकतरः सन्तापो भविष्यतीति तर्कयामि । (प्रकाशम्) तद्गच्छ त्वम् । अहमपि सज्जीकृतं मणिशिलातलमिति गत्वा भर्तृदारिकायै निवेदयामि । (इति निष्क्रान्ते ।) ॥ इति प्रवेशकः ॥

1 कदली f. plantain tree. 2 पत्रम् leaf. 3 परिक्षिप्त surrounded; PP. परि+√क्षिप् 6 U. चन्दनलतागृहम्=sandal creeper bower. 5 चन्द्रमणिशिला f. moon-stone. 6 सज्जीकुरु prepare thou; लोट् सज्जी+√कृ 8 U. 7 अनुष्ठित carried out; PP. अनु+√स्था 1 P. 8 निवेदयामि I report; णिजन्ताल्लट् नि+√विद् 2 P. 9 लघु quickly. 10 येन so that. 11 उपशाम्यति it calms down; उप+√शम् 4 P. 12 यः=सन्तापः 13 उपशमिष्यति it will cease; लृट् उप+√शम् 4 P. 14 विविक्त solitary. 15 भविष्यति it will be; लृट्√भू 1 P. 16 प्रवेशकः interlude.

Do you, therefore, go to the bower of sandal-creepers, surrounded by young Banana leaves, and prepare a moon-stone slab there." And I did as I was asked. Now I am going to report to the Princess.

First — If so, then, go quickly and inform her so that her fever will be subsided, when she goes there.

Second — (to herself, laughing) Her fever is not such as may be subsided in this way. When she beholds the bower of sandal-creepers solitary and pleasant, her fever will be redoubled, I do imagine. (Aloud) Then, you may go. I, too, shall go back and inform the princess that the moon-stone slab is ready. (Exit Both)

END OF INTERLUDE

(ततः प्रविशति सोत्कण्ठा मलयवती चेटी च)

मलयवती—(निःश्वस्यात्मगतम्) हृदय, तथा नाम तस्मिञ्जने यल्लज्जया मां पराङ्मुखीकृत्येदानीं तत्रात्मना गतमसीत्यहो ते आत्मंभरित्वम् । (प्रकाशम्) हञ्जे चतुरिके, आदिश मे भगवत्या आयतनम् ।

चेटी—(आत्मगतम्) चन्दनलतागृहं प्रस्थिता भणति भगवत्या आयतनम् । (प्रकाशम्) चन्दनलतागृहं भर्तृदारिका प्रस्थिता ।

नायिका—(सलज्जम्) हञ्जे सुष्ठु स्मारितम् । तदेहि तत्रैव गच्छावः ।

चेटी—एतु एतु भर्तृदारिका । (नायिका अन्यतो गच्छति)

चेटी—(पृष्ठतो दृष्ट्वा सोद्वेगमात्मगतम्) अहो अस्याः शून्यहृदयत्वम् । कथं तदेव देवीभवनं प्रस्थिता (प्रकाशम्) भर्तृदारिके, नन्वितश्चन्दनलतागृहम् । तदित इत एहि ।

1 उत्कण्ठा f. anxiety, uneasiness. 2 सोत्कण्ठा==उत्कण्ठासहिता anxious. 3 तस्मिञ्जने= तस्मिन् नायके. 4 इदानीम् now. 5 आत्मम्भरित्वम् selfishness. 6 आदिश show thou ! लोट् आ+√दिश् 6 U. 7 प्रस्थित set out for, departed for ; PP. प्र+√स्था 1 P. 8 सुष्ठु ind. excellently. 9 स्मारित reminded ; caus. PP. √स्मृ 1 P. 10 पृष्ठतस् from behind. 11 सोद्वेगम् sorrowfully. 12 शून्यहृदयत्वम् absent-mindedness.

(Then enter uneasy Malayavatī and her maid.)

Malayavatī—(sighing, to herself) O heart, indeed at that time having made me turn away abashed in that way from him, now you are gone to him. Alas ! your selfishness ! (Aloud) Maid Chaturikā, show me the altar of the goddess.

Maid — (to herself) Though going to the bower of sandal-creepers, she speaks about the altar of the goddess. (Aloud) Your Highness has set out for the bower of sandal-creepers.

Heroine — (abashed) O maid, excellently reminded me. Come, then we shall go there.

Maid — May you come, princess ! (The heroine moves in another direction.)

Maid — (looking at her back, sadly to herself) Alas her absent-mindedness ! How she is moving towards the divine altar ! (Aloud) O princess, indeed, the bower of sandal-creepers lies in this direction. So pray come this way, this way.

(नायिका सविलक्षस्मितं तथा करोति)

चेटी—इदं चन्दनलतागृहम्। तत्प्रविश्य चन्द्रमणिशिलातले उपविश्य समाश्वसितु भर्तृदारिका। (उभे उपविशतः।)

नायिका—(निःश्वस्यात्मगतम्) भगवन् कुसुमायुध, येन त्वं रूपशोभया निर्जितोऽसि तस्य त्वया न किमपि कृतम्। मम पुनरनपराद्धाया अप्यबलेति कृत्वा प्रहरन्न लज्जसे। (आत्मानं निर्वर्ण्य मदनावस्थां नाटयन्ती प्रकाशम्) हञ्जे किं पुनर्घनपल्लवनिरुद्धसूर्यकिरणं तदेव चन्दनलतागृहं न मेऽद्यापि सन्तापदुःखमपनयति।

चेटी—जानाम्यहमत्र सन्तापस्य कारणम्। किं पुनरसम्भावनीयमिति भर्तृदारिका न तत् प्रतिपत्स्यत इति।

1 विलक्ष a. embarrassed. 2 स्मितम् smile. 3 समाश्वसितु may she take heart; लोट् समा+√श्वस् 2 P. 4 कुसुमायुधः cupid. 5 येन=नायकेन. 6 रूपशोभा f. (ins. S. रूपशोभया) beauty of form. 7 निर्जित defeated; PP. निस्+√जि 1 P. 8 तस्य=तस्मै. 9 अनपराद्ध not offended. 10 अबला weak woman. 11 प्रहरत् (nom. s. m. प्रहरन्) striking; pres. part. प्र+√हृ 1 U. 12 लज्जसे thou art ashamed; √लज्ज 6 A. 13 निर्वर्ण्य having looked at; gerund निस्+√वर्ण् 10 U. 14 मदनावस्था f. love-sick condition. 15 पल्लव m. n. leaf, foliage. 16 निरुद्ध obstructed; PP. नि+√रुध् 7 U. 17 घनपल्लवनिरुद्धसूर्यकिरणम्=घनैः पल्लवैः निरुद्धाः सूर्यकिरणाः यत्र तत् 18 असम्भावनीय improbable. 19 प्रतिपत्स्यते she acknowledges; लृट् प्रति+√पद् 4 A.

(The heroine does so with a smile of embarrassment.)

Maid — This is the sandal-creeper bower. Entering it and sitting on the moon-stone slab, may Your Highness take heart. (Both sit down.)

Heroine — (with a sigh to herself) Ah God of Love! Being defeated by him in point of physical beauty, you have not done anything to him, but regarding me as a weak sex and striking at me, you do not feel ashamed, though I did not offend you. (Looking at her own self and gesticulating her love-sick condition, aloud) O maid, why even now this bower of sandal-creepers where the sunbeams are barred by dense foliage does not remove my pain of fever?

Maid — I know the cause of your fever here. But will you deny it as improbable?

नायिका—(आत्मगतम्) लक्षितेवाहमेतया, तथापि पृच्छामि।

(प्रकाशम्) हञ्जे, किं तद्यत् प्रतिपद्यते तत् कथय तावत् किं तत् कारणम्।

चेटी— एष ते हृदयस्थितो वरः।

नायिका—(सहर्षं ससम्भ्रममुत्थाय द्वित्राणि पदानि गत्वा) कुत्र कुत्र सः ?

चेटी— (उत्थाय सस्मितम्) भर्तृदारिके, स कः।

नायिका—(सलज्जमुपविश्याधोमुखी तिष्ठति)

चेटी— भर्तृदारिके, एतदस्मि वक्तुकामा। एष ते हृदयस्थितो वर एव देव्या दत्तः इति स्वप्ने प्रस्तुते यः तत्क्षणमेव प्रविमुक्तकुसुमबाण इव मकरध्वजो भर्तृदारिकया दृष्टः स तेऽस्य सन्तापस्य कारणम्।

1 लक्षित (f.s. लक्षिता) detected; PP.√लक्ष् 1A. 10U. 2 तथापि nevertheless, yet.
3 पृच्छामि I ask;√प्रच्छ् 6P. 4 द्वित्राणि पदानि a few steps. 5 सम्भ्रमः confusion.
6 ससम्भ्रमम् confusedly. 7 अधस् below, down. 8 अधोमुख a. (nom. s.f. अधोमुखी)
having a downcast face. 9 वक्तुकाम,— कामा f. (final म् of the infinitive is dropp-
ed when used with काम) desirous of speaking. 10 प्रस्तुत extolled; PP. प्र+स्तु 2U.
11 स्वप्ने प्रस्तुते (loc. abs.) when the dream was extolled. 12 क्षणम् at once, for a
moment. 13 प्रविमुक्त left, abandoned; PP. प्रवि+√मुच् 6P. 14 बाणः arrow.
15 प्रविमुक्तकुसुमबाणः = प्रविमुक्ताः कुसुमबाणाः येन सः 16 मकरध्वजः cupid.

Heroine— (to herself) It seems that I am just detected by her. Nevertheless, I shall ask. (Aloud) O maid, tell me what is to be admitted and what its cause is.

Maid — There is your bridegroom fixed in your heart.

Heroine— (joyfully rising in confusion and stepping a few steps) Where, where is he?

Maid — (rising with a smile) O princess, who is he?

Herione— (blushing sits down, her face downcast) …………

Maid — O princess, I should like to say this. Just when your dream was extolled that the goddess has bestowed upon you a bridegroom of your heart, just at that moment you saw him as if he were Cupid who has abandoned his flower-arrows. He is the cause of your fever.

येनैतत् स्वभावशीतलमपि चन्दनलतागृहं न ते सन्तापदुःखमपनयति ।

नायिका—(चतुरिकाया अलकं सज्जयन्ती) हञ्जे, चतुरिका खलु त्वम् । किं तेऽपरं प्रच्छाद्यते । तत् कथयिष्यामि ।

चेटी— भर्तृदारिके, इदानीमेव कथितममुना वरालापमात्रजनितेन सम्भ्रमेण । तन्मा सन्तप्यस्व । यद्यहं चतुरिका तदा सोऽपि भर्तृदारिकामप्रेक्षमाणो न मुहूर्तमप्यभिरंस्यते । तदेतदपि मया लक्षितम् ।

नायिका— (सास्रम्) हञ्जे, कुतोऽस्माकमियन्ति भागधेयानि ।

चेटी—भर्तृदारिके, मैवं भण । किं मधुमथनो वक्षःस्थलेन लक्ष्मीमनुद्वहन् निर्वृतो भवति ।

1 स्वभावः nature. 2 शीतल cool. 3 अलकः hair. 4 सज्जयत् (nom.s.f. सज्जयन्ती)
(decorating, preparing; pres. part. नामधातुः√सज्जय. 5 अपर a. other. 6 प्रच्छाद्यते
it is concealed; कर्मणि लट् प्र+√छद् 10U. 7 आलापः talk. 8 सन्तप्यस्व torment thou!
लोट् सम्+√तप् 1P. 10U. 9 मुहूर्तम् for a moment. 10 अभिरंस्यते he will gratify him-
self; लृट् अभि+√रम् 1A. 11 इयत् a. (nom.P. N. इयन्ति) this much, so much, much.
12 भागधेयम् luck, good fortune. 13 मधुमथनः slayer of मधुः, ie. विष्णु. 14 लक्ष्मी f.
goddess of wealth. 15 निर्वृत satisfied.

On that account this Sandal-creeper bower, though cool by nature, does not dispel your painful fever.

Heroine—(arranging Chaturikā's hair) O Maid, you are indeed a Chaturikā (i.e. sharp-witted). How can I conceal anything further? I will tell you all about it.

Maid — O princess, it has been just now told by that confusion caused by a mere mention of the word 'bridegroom.' So don't torment yourself. If I am Chaturikā, he, too, will not rest satisfied even for a moment without seeing you. I have detected this, too.

Heroine—(with tears) O maid, whence such a luck for us?

Maid — O princess, say not so! Would Viṣṇu be happy, without bearing Luxmī upon his bosom?

नायिका—किं सुजनः प्रियं वर्जयित्वाऽन्यद् भणितुं जानाति । सखि, अतोऽपि सन्तापोऽधिकतरं बाधते, यतः स महानुभावो वाङ्मात्रेणापि मया न सम्भावितः । सोऽप्यकृतप्रतिपत्तिमदक्षिणेति मां सम्भावयिष्यति । (इति रोदिति)

चेटी— भर्तृदारिके, मा रुदिहि । (आत्मगतम्) अथवा कथं न रोदिष्यति । अधिकोऽस्या हृदयस्य सन्तापोऽधिकतरं बाधते । तत् किमिदानीमत्र करिष्ये । तद्यावच्चन्दनलतापल्लवरसमस्या हृदये दास्ये । (उत्थाय चन्दनपल्लवं गृहीत्वा निष्पीड्य हृदये ददाति) भर्तृदारिके, ननु भणामि मा रुदिहि ।

1 सुजनः good people. 2 प्रिय dear, agreeable. 3 वर्जयित्वा having excluded; gerund√वृज् 10U. 4 सखी f. (voc. s.सखि) friend. 5 सम्भावित honoured ; caus.PP. सम्+√भू 1P. 6 प्रतिपत्तिः f. honour, respect. 7 अकृतप्रतिपत्तिम्=अकृता प्रतिपत्तिः यया सा. 8 अदक्षिण a. (अदक्षिणा f.) discourteous. 9 रोदिति she weeps ;√रुद् 2P. 10 करिष्ये I shall do ; लृट्√कृ 8U. 11 अत्र in this case. 12 दास्ये I shall give, or place ; लृट्√दा 3U. 13 निष्पीड्य having squeezed; gerund निस्+√पीड् 10U. 14 रुदिहि weep thou; √रुद् 2P.

Heroine— Do the good people know to speak anything else except what is sweet ? My torment agonizes me all the more, because the illustrious man was not honoured by me by a mere lip-service. Furthermore, he might regard me who did not honour him as a discourteous one. (she weeps.)

Maid —O princess, weep not! (To herself) Or how could she not help crying ? The overwhelming torment of her heart pains her very much. So what shall I do now in this case ? In the meantime I shall apply the juice of sandal-creeper leaves on her bosom. (she rises, and squeezing a sandal leaf, places it on her bosom.) Ah princess, I say, please do not weep.

अयं खल्वीदृशश्चन्दनरस एभिरनवरतपतद्भिर्बाष्पबिन्दुभिरुष्णीकृतो न ते हृदयस्यैतं सन्तापमपनयति ।

(कदलीपत्रमादाय वीजयति ।)

नायिका—(हस्तेन निवारयति) सखि, मा वीजय । उष्णः खल्वेष कदलीदलमारुतः ।

चेटी—भर्तृदारिके, मा अस्य दोषं कथय ।

करोषि घनचन्दनलतापल्लवसंसर्गशीतलमपीमम् ।
निःश्वासैस्त्वमेव कदलीदलमारुतमुष्णम् ॥१॥

नायिका— (सास्रम्) सखि, अस्ति कोऽपि अस्य सन्तापस्योपशमोपायः ।

1 अनवरत a. continuous, ad. continuously (अनवरतम्) 2 पतत् (ins. p. m. पतद्भिः) falling ; pres. part. √पत् 1P. 3 बाष्प m.n. tear. 4 बिन्दुः m. (ins. P. बिन्दुभिः) drop. 5 निवारयति she prevents ; णिजन्तात् लट् नि+√वृ 1.5.9U. 6 उष्ण hot. 7 दल m.n. leaf, blade 8 मारुतः wind. 8 संसर्गः contact. 9 घनचन्दनलतापल्लवसंसर्गशीतलम्=घना या चन्दनलता तस्याः पल्लवानां संसर्गेण शीतलम्. 10 निःश्वासः sigh. 11 उष्णीकृत heated; PP. उष्णी+√कृ 8U. 12 उपशमः extinction. 13 उपायः means.

त्वं एव घनचन्दनलतापल्लवसंसर्गशीतलं अपि इमं कदलीदलमारुतं निःश्वासैः उष्णं करोषि ॥

Indeed, this sandal juice, being heated by these continually falling tear-drops, does not extinguish the fever of your heart. (Taking a plantain leaf, she fans.)

Heroine— (preventing with her hand) My friend, do not fan. This wind of the plantain leaf is really hot.

Maid — Princess, do not mention its defect.

With your sighs you make this
wind of the plantain leaf hot,
though this is cool due to its
contact with the leaves of the
dense sandal-creepers.

Heroine— (shedding tears) Friend, is there any means to extinguish this fever?

चेटी—भर्तृदारिके, अस्ति। यदि सोऽत्रागच्छति ।

(ततः प्रविशति नायको विदूषकश्च)

नायकः— व्यावृत्यैव सितासितेक्षणरुचा तानाश्रमे शाखिनः
कुर्वत्या विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघानिव ।
यद् दृष्टोऽस्मि तया मुनेरपि पुरस्तेनैव मय्याहते
पुष्पेषो भवता मुधैव किमिति क्षिप्यन्त एते शराः ॥ २ ॥

1 व्यावृत्य having turned back; gerund व्या+√वृत् IA. 2 सित white. 3 असित not white, black. 4 ईक्षणम् age. 5 रुच् f. lustre, hue. 6 सितासितेक्षणरुचा = सिते असिते च ये ईक्षणे तयोः रुचा. 7 शाखिन् m. (acc. P. शाखिनः) tree. 8 कुर्वत् (ins. s. f. कुर्वत्या) making; Pres. Part. √कृ. 9 विटपः branch. 10 अवसक्त suspended, attached; PP. अव + √सञ्ज् IP. 11. विलसत् a. glittering (√लस् IP.) 12 कृष्णः spotted deer. 13 अजिनम् skin. 14 ओघः (acc. P. ओघान्) mass. 15 विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघान्=विटपेषु अवसक्तानि विलसन्ति कृष्णानां यानि अजिनानि तेषां ओघः येषु तान्. 16 यत् (अवलोकनम्) तेन. 17 मुनेः=तापसशाण्डिल्यस्य. 18 मयि आहते (loc. abs) when I was striken. 19 पुष्पेषुः cupid; पुष्पनिर्मिताः इषवः यस्य स 20 शरः arrow. 21 क्षिप्यन्ते they are thrown; √क्षिप्

सितासितेक्षणरुचा आश्रमे तान् शाखिनः विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघान् इव कुर्वत्या तया मुनेः पुरः अपि व्यावृत्य एव यत् दृष्टः अस्मि तेन एव मयि आहते, भवता किमिति एते शराः मुधा एव क्षिप्यन्ते पुष्पेषो ! शार्दूलविक्रीडितम् ।

Maid— Yes, princess, there is, if he comes here.

(Thereupon the hero and his clown enter.)

Hero— With the lustre of her white and dark eyes, making the trees in the hermitage appear full of the glittering skins of spotted antelopes suspended from their boughs, she saw me by turning back even in the presence of the sage: when I am already striken by her glance, why do you in vain throw these arrows on me? O god of Love!

विदूषक :— भो वयस्य, कुत्र ते गतं तद् धीरत्वम् ।

नायक :— वयस्य, ननु धीर एवास्मि । कुतः

नीताः किं न निशाः शशाङ्कधवलाः नाघ्रातमिन्दीवरं
किं नोन्मीलितमालतीसुरभयः सोढाः प्रदोषानिलाः ।
झङ्कारः कमलाकरे मधुलिहां किं वा मया न श्रुतः
निर्व्याजं विधुरेष्वधीर इति मां केनाभिधत्ते भवान् ॥ ३ ॥

1 धीरत्वम् strong-mindedness, mental strength. 2 धीर firm, strong-mined. 3 नीत led, passed; PP. √नी IU. 4 निशा f. night. 5 शशाङ्क moon. 6 धवल bright, white. 7 शशाङ्कधवलाः = शशाङ्केन धवलाः. 8 आघ्रात smelled; PP. आ + √घ्रा IP. 9 इन्दीवरम् blue lotus. 10 उन्मीलित opened, blossoming. 11 मालती f. kind of jasmine 12 सुरभि (m.p. सुरभयः) fragrant. 13 उन्मीलितमालतीसुरभयः = उन्मीलिताभिः मालतीभिः सुरभयः. 14 सोढ (nom. p.m. सोढाः) borne, endured; PP.√सह् IA. 15 प्रदोषः night-fall. 16 अनिलः (nom. P. अनिलाः) wind. 17 आकरः mine, mass. 18 मधुलिह् m. (gen. P. मधुलिहाम्) bee. 12 श्रुत heard; PP. √श्रु 5P. 20 निर्व्याजम् ad. plainly, candidly. 21 विधुर (m.p. loc. विधुरेषु) love-lorn. 22 केन = केन कारणेन,, why. 23 अभिधत्ते he speaks; लट् अभि + √धा 3U.

शशाङ्कधवलाः निशाः न नीताः किं इन्दीवरं न आघ्रातं उन्मीलितमालतींसुरभयः प्रदोषानिलाः न सोढाः किं कमलाकरे मधुलिहां झङ्कारः वा मया न श्रुतः किं विधुरेषु अधीरः इति केन भवान् मां निर्व्याजं अभिधत्ते ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Jester— Oh friend, where has your mental strength gone ?

Hero— Friend, I am just firm, for the nights bright under the moon have I not passed, the blue-lotus have I not smelled, the evening-breezes fragrant with the blooming jasmines have I not borne, or have I not listened to the humming of the bees in the lotus-beds ? Why, then, do you plainly refer me as weak-minded among the love-lorn ?

(विचिन्त्य) अथवा मृषा[1] नाभिहितं[2], वयस्यात्रेय । नन्वधीर एवास्मि ।

स्त्रीहृदयेन[3] न सोढाः क्षिप्ताः[4] कुसुमेषवो[5]ऽप्यनङ्गेन[6] ।
येनाद्यैव पुरस्तव वदामि[7] धीर इति स कथमहम् ॥

विदूषक :— (आत्मगतम्) एवमधीरत्वं प्रतिपद्यमानेना[8]ख्यातो[9] महान[10]नेन[11] हृदयस्यावेगः[12] । तत् कुत्रैव एनमपक्षिपामि । (प्रकाशम्) भो वयस्य, कथं पुनरद्य त्वं लघ्वेव गुरुजनं[13] शुश्रूषित्वा[14] इहागतः ।

नायक :— वयस्य, स्थाने[15] खल्वेष प्रश्नः[16] । कस्य[17] वाऽन्यस्यैतत् कथनीयम् ।

1 मृषा ind. in vain. falsely. 2 अभिहित said; PP. अभि+√धा 3U. 3 स्त्रीहृदयेन स्त्रीगतं हृदयं, अथवा स्त्रिया इव हृदयं यस्य तेन. 4 क्षिप्त (nom. p.m. क्षिप्ताः) thrown; PP.√क्षिप् 6U. 5 इषुः m. (nom. p. इषवः) 6 अनङ्गः Cupid. 7 वदामि I speak, say; √वद् 1P. 8 प्रतिपद्यमान (m. ins. s.—मानेन) resorting to, admitting; pres. part. प्रति+√पद् 4A. 9 आख्यात told; PP. आ+√ख्या 2P. 10 महत् a. (m. nom.s. महान्) great. 11 अनेन=नायकेन. 12 आवेगः agitation. 13 गुरुजनः parents, elders. 14 शुश्रूषित्वा having served; des. gerund of √श्रु 5P. (its pres. form is शुश्रूषते) 15 स्थाने ind. rightly. 16 प्रश्नः question. 17 कस्य=कस्मै.

स्त्रीहृदयेन येन, अनङ्गेन क्षिप्ताः कुसुमेषवः अपि न सोढाः, स अहं अद्य एव तव पुरः धीर इति कथं वदामि ॥ आर्या.

(Reflecting) Or perhaps you did not say in vain, oh friend Ātreya! I am really shaky.

> Through an effeminate mind even the flowery
> arrows shot by the formless Cupid were not
> endured by me; so how can I just now describe myself as firm before you?

Jester — (to himself) Thus the great agitation of his heart has been told by admitting his weak-mindedness. Where shall I throw it away? (Aloud) After all, why have you come here so early, after serving your parents?

Hero — My friend, rightly you put me a question. To whom else it can possibly be told?

अद्य खलु स्वप्ने जानामि सैव प्रियतमा (अङ्गुल्या निर्दिशन्) अत्र चन्दनलतागृहे चन्द्रकान्तमणिशिलायामुपविष्टा प्रणयकुपिता किमपि मामुपालभमानेव रुदती मया दृष्टा । तदिच्छामि स्वप्नानुभूतदयितासमागमरम्येऽस्मिंश्चन्दनलतागृहे दिवसशेषं समतिवाहयितुम् । तदेहि गच्छावः ।

(परिक्रामतः)

चेटी— (कर्णं दत्त्वा ससम्भ्रमम्) भर्तृदारिके, पदशब्द इव ।

नायिका— (ससम्भ्रममात्मानं पश्यन्ती) हञ्जे, मा ईदृशमाकारं प्रेक्ष्य कोऽपि मे हृदयं तुलयिष्यति । तदुत्तिष्ठ । अनेन रक्ताशोकपादपेनान्तरिते प्रेक्षावहै तावत् क एष इति । (तथा कुरुतः ।)

1 चन्द्रकान्तः moon-stone. 2 प्रणयः love. 3 कुपित angry, angered. 4 प्रणयकुपिता=प्रणयेन कुपिता. 5 किमपि for some reason unknown. 6 उपालभमान (—ना f.) scolding, blaming; pres. part. उपा+√लभ् 1A. 7 अनुभूत enjoyed, experienced; PP. अनु+√भू 1P. 8 दयिता f. loving woman. 9 समागमः union. 10 रम्य pleasant, beautiful. 11 स्वप्नानुभूतदयितासमागमरम्ये=स्वप्ने अनुभूतः दयितायाः समागमः तेन रम्ये. 11 दिवसशेषः rest of the day. 12 समतिवाहयितुम् to pass; caus. inf. समति+√वह 1P. 13 तुलयिष्यति he will suspect; लृट्√तुल 1P. 10U. 14 पादपः tree. 15 अन्तरित (nom. d.f. अन्तरिते) concealed; PP. अन्तः+√इ 2P.

I know today in my dream my beloved one was seen by me (pointing his finger), seated here on the moon-stone slab of the sandal-creeper bower, angry with me through love for some reason, blaming me and weeping. I, therefore, wish to spend the rest of the day in this bower of sandal-creepers which is pleasant to me on account of my union with her enjoyed in the dream. (Both pace about.)

Maid — (listening, in haste) princess, a sound of foot-steps is heard!

Heroine— (confused, looking at herself) O Maid, if anyone sees this plight, he may suspect my heart. So stand up! Being concealed behind this red Ashoka tree let us see who is coming.

(Both do so)

विदूषकः—इदं चन्दनलतागृहम् । तदेहि प्रविशावः ।

(नाट्येन प्रविशतः)

नायकः—चन्दनलतागृहमिदं सचन्द्रमणिशिलमपि प्रियं न मम ।
चन्द्राननया रहितं चन्द्रिकया मुखमिव निशायाः ॥५॥

चेटी— (दृष्ट्वा) भर्तृदारिके, दिष्ट्या वर्धसे । स एव ननु ते हृदयवल्लभो जनः ।

नायिका— (दृष्ट्वा सहर्षं ससाध्वसञ्च) हञ्जे, एनं प्रेक्ष्यातिसाध्वसेन न शक्नोमि इहैवासने । कदापि एष प्रेक्षते । तदेहि अन्यतो गच्छावः । (सोत्कण्ठं पदं दत्त्वा) वेपेते मे ऊरू ।

चेटी— (विहस्य) अयि कातरे, इह स्थितां त्वां कः प्रेक्षते । ननु विस्मृतस्तेऽयं रक्ताशोकपादपः । तदिहैवोपविश्य तिष्ठावः (तथा कुरुतः ।)

1 सचन्द्रमणिशिलम्=चन्द्रमणिशिलया सहितम्. 2 चन्द्राननया=चन्द्रवत् आननं यस्याः तया. 3 रहित (n.s. रहितम्) deserted; PP.√रह 1P.10U. 4 चन्द्रिका f. (ins.s. चन्द्रिकया) moonlight. 5 मुखम्=प्रदोषः, nightfall. 5 वर्धसे thou prosperest ;√वृध् 1A. 6 दिष्टया वर्धसे congratulations ! 7 वल्लभ beloved, lover: 8 कातर a. (voc.s.f. कातरे) timid.

सचन्द्रमणिशिलं अपि इदं चन्दनलतागृहं चन्द्राननया. रहितं चन्द्रिकया (रहितं) निशायाः मुखं इव न मम प्रियम् ॥ आर्या.

Jester —This is the bower of sandal-creepers. Come, let us enter.

(Both men enter.)

Hero —Though adorned with a moon-stone, this sandal-creeper bower, deserted by the moon-faced one, does not please me like an evening without the moonlight.

Maid — (looking) Ah princess, congratulations ! it is your beloved lover.

Heroine—(looking with a mingled feeling of joy and fear) O Maid, on seeing him I cannot sit here out of excessive fear. He might see us at any moment, so come, let us go to some other place. (Eagerly stepping) My thighs are trembling.

Maid —(laughing) O timid one, who will see you staying here? You have forgotten this red Ashoka tree. So let us be seated and remain here. (Both do so.)

विदूषकः—(निरूप्य) भो वयस्य, एषा सा चन्द्रमणिशिला ।

नायकः—(सवाष्पं निःश्वसिति ।)

चेटी— भर्तृदारिके, जानामि स्वप्नालाप इव, तदवहिते शृणुवः ।

(उभे आकर्णयतः)

विदूषकः—(हस्तेन चालयन्) भो वयस्य, ननु भणामि एषा सा चन्द्रमणिशिलेति ।

नायकः—(सवाष्पं निःश्वस्य) सम्यगुपलक्षितम् (हस्तेन निर्दिश्य)

शशिमणिशिला सेयं यस्यां विपाण्डुरमाननं
करकिसलये कृत्वा वामे घनश्वसितोद्गमा ।
चिरयति मयि व्यक्ताकूता मनाक्स्फुरितैर्भ्रुवो—
र्विरमितमनोमन्युर्दृष्टा मया रुदती प्रिया ॥६॥

1 किसलय m.n. sprout, tender leaf. 2 करकिसलये=करः एव किसलयः तस्मिन्. 3 वाम a. left. 4 उद्गमः coming out. 5 घनश्वसितोद्गमा=घनः श्वसितानां उद्गमः यस्याः सा. 6 मयि चिरयति (loc. abs.) when I delayed. 7 आकूतम् feeling, emotion. 8 व्यक्ताकूता =व्यक्तं आकूतं यया सा. 9 मनाक् a little. 10 स्फुरितम् trembling. 11 विरमित stopped; caus. PP. वि+√रम् 1P. 12 मन्युः m. anger. 13 विरमितमनोमन्युः=विरमितः मनोगतः मन्युः यया सा. 14 कृत्वा supporting, placing; gerund√कृ 8U.

इयं सा शशिमणिशिला यस्यां मयि चिरयति विपाण्डुरं आननं वामे करकिसलये कृत्वा घनश्वसितोद्गमा भ्रुवोः मनाक् स्फुरितैः व्यक्ताकूता विरमितमनोमन्युः रुदती प्रिया मया दृष्टा ॥ हरिणी .

Jester —(looking) Hallo friend, this is the moon-stone.

(The hero sighs with tears.)

Maid — Princess, I suggest we shall hear attentively as if it were the talks in your dream.

(Both listen.)

Jester — (shaking him with his hand) Ah my friend, I say this is the moon-stone.

Hero — (sighing in tears) You have well observed.

(Pointing with his hand)

This is the the moon-stone on which I saw my loving one supportting her pale face upon her shoot-like left hand, heaving deep sighs, clearly expressing her emotion by knitting eyebrows a little and then stopping her profound anger and weeping as I delayed.

ततस्त्वस्यामेव चन्द्रमणिशिलायामुपविशावः । (उभावुपविशतः ।)

नायिका— (विचिन्त्य) का पुनरेषा भविष्यति ।

चेटी— भर्तृदारिके, यथावामपवारिते तावदेतं प्रेक्षावहे तथा मा नाम त्वमपि एवं दृष्टा ।

नायिका— युज्यते एतत् । किं पुनः प्रणयकुपितं प्रियजनं हृदये कृत्वा मन्त्रयते ।

चेटी— भर्तृदारिके, मा इदृशीं शङ्कां कुरुष्व । पुनरपि तावच्छृणुवः ।

विदूषक :— (आत्मगतम्) अभिरमते एष एतया कथया । भवतु एतामेव वर्धयिष्यामि । (प्रकाशम्) भो वयस्य, तदा सा त्वया रुदती किं भणिता ।

नायक :— वयस्य, इदमुक्ता ।

1 अपवारित (nom.d.f. अपवारिते) concealed ; PP. अप+√वृ 10P., caus. 5U. 2 मा नाम probably. 3 मन्त्रयते he speaks ;√मन्त्र् 10A. शङ्का f. suspicion, doubt. 5 अभिरमते he takes delight in ; अभि+√रम् 1A. 6 कथा f. (ins.s. कथया) talk, tale. 7 एताम्=कथाम्. 8 वर्धयिष्यामि I shall heighten, णिजन्तात्लृट्√वृध् 1A.

Let us, therefore, sit down on this moon-stone.

(Both sit down.)

Heroine— (thinking) But who can she be ?

Maid — Princess, as we observe him, being concealed, he might have seen you, too.

Heroine— May be. But why is he talking about that sweetheart angry through love, thinking of her in his heart ?

Maid —Princess, do not cherish such suspicion as this. Let us again hear.

Jester — (to himself) He takes delight in this topic. Well, I will make him amplify on this talk. (Aloud) O friend, then what did you say to her who was weeping ?

Hero —My friend, I said this ;

निष्यन्दत इवानेन मुखचन्द्रोदयेन ते ।
एतद् बाष्पाम्बुना सिक्तं चन्द्रकान्तशिलातलम् ॥ ७ ॥

नायिका— (सरोषम्) चतुरिके, अस्ति किमतोऽप्यपरं श्रोतव्यम् । तदेहि गच्छावोऽन्यतः ।

चेटी— (हस्ते गृहीत्वा) भर्तृदारिके, एवं मा भण । त्वमेव स्वप्ने दृष्टा, नैतस्यान्यस्यां दृष्टिरभिरमते ।

नायिका— न मे हृदयं प्रत्येति । तत् कथावसानं यावत् प्रतिपालयावः ।

नायकः— वयस्य, जाने तामेवास्यां शिलायामालिख्य तया चित्रगतयाऽऽत्मानं विनोदयामीति तदित एव गिरितटान्मनःशिलाशकलान्यादाय आगच्छ ।

1 निष्यन्दते it oozes, sheds ; नि+√स्यन्द् 1A. 2 उदयः rise, appearance. 3 मुखचन्द्रोदयेन=मुखं एव चन्द्रः तस्य उदयेन. 4 अम्बु n. (ins.s. अम्बुना) water. 5 अतः अपरम् anything beyond this. 6 श्रोतव्य (ought) to be heard ; pot. PP.√श्रु 5P. 7 प्रत्येति it trusts ; प्रति+√इ 2P. 8 अवसानम् end. 9 आलिख्य having painted ; gerund आ+√लिख् 6P. 10 विनोदयामि I divert : णिजन्तात्लट् वि+√नुद् 6U. 11 गिरितटः (abl.s.–तटात्) mountain-side. 12 मनःशिला f. red arsenic.

बाष्पाम्बुना सिक्तं एतत् चन्द्रकान्तशिलातलं अनेन ते मुखचन्द्रोदयेन निष्यन्दते इव ।। अनुष्टुप्

> This moon-stone slab upon which are tear-drops sprinkled seems to ooze at the rise of the moon in the form of thy face.

Heroine—(angrily) Chaturikā, is there anything to be heard beyond this ? So come on, let us go elsewhere.

Maid —(taking her by the hand) Princess, don't say so. You might have been seen in his dream. His eyes would not take delight in any other woman.

Heroine—My heart doest not trust it, but we shall wait for the conclusion of his talk.

Hero —My friend, drawing her just on this stone-slab I wish I might divert myself by means of her portrait. Therefore, bring here some fragments of red arsenic from the mountain-skirt !

विदूषक :— यद्भवानाज्ञापयति (परिक्रम्य । गृहीत्वोपसृत्य) भो वयस्य, त्वया एको वर्णक आज्ञप्तः, मया पुनरिहैव सुलभाः पञ्चरागिणो वर्णा आनीता इति आलिखतु भवान् । (उपनयति)

नायक :— वयस्य, साधु कृतम् । (गृहीत्वा शिलायामालिखन् सरोमाञ्चम्)
सखे, पश्य ।

अक्लिष्टविम्बशोभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिन इव ।
दयितामुखस्य सुखयति रेखाऽपि प्रथमदृष्टेयम् ॥ ८ ॥

(लिखति ।)

विदूषक :— (सकौतुकं निर्वर्ण्य) अप्रत्यक्षेऽपि एवं नाम रूपं लिख्यते ।
अहो आश्चर्यम् ।

1 वर्णकः, वर्णः colour, paint. 2 सुलभ easily attainable. 3 पञ्च five. 4 रागिन् a. (nom. p.m. रागिणः) coloured. 2 आनीत brought; PP.आ+√नी 1U. 6 आलिखतु may he paint! लोट् आ+√लिख् 6P. 7 उपनयति he offers; उप+√नी 1U. 8 साधु ad. well. 9 रोमाञ्चः horripilation, thrill. 10 सरोमाञ्चम् ad. with horripilation. 11 सखि m. (voc.s. सखे) friend. 12 अक्लिष्ट unimpaired, blameless. 13 विम्बम् kind of fruit. 14 शोभा f. beauty. 15 अधरः lip, lower lip. 16 अक्लिष्टविम्बशोभाधरस्य= अक्लिष्टविम्बं तस्य शोभा तद्वत्-अधरः यस्मिन् तस्य. 17 सुखयति it pleases; √सुख् 10P. 18 रेखा f. sketch, drawing. 19 कौतुकम् eagerness, curiosity. 20 सकौतुकम् eagerly. 21 अप्रत्यक्ष unseen, invisible.

अक्लिष्टविम्बशोभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिनः इव दयितामुखस्य प्रथमदृष्टा इयं रेखा अपि सुखयति ॥ आर्या

Jester —I will do. (having walked away, he brings them) O friend, I have brought five colours easily obtainable here, though you ordered a single colour. So may you paint. (He offers.)

Hero —Friend, well done! (He takes them, and drawing with a thrill) O my friend, behold!

Even this first-seen drawing of my loving one's face which is a joy to the eyes and which bears the lower-lip beautiful as a pure Bimba fruit gives happiness, like that of the moon which gladdens the eyes and which bears the beauty of its cloudless disc.

(He paints.)

Jester —(looking with curiosity) Though invisible in reality, her form is finely painted. Oh wonderful!

नायकः—(सस्मितम्) वयस्य,

प्रिया सन्निहितैवेयं सङ्कल्पस्थापिता पुरः ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा लिखाम्येनां यदि तत् कोऽत्र विस्मयः ॥६॥

नायिका—(सास्रम्) चतुरिके, ज्ञातं खलु कथाऽवसानं तदेहि तावन्मित्रावसुं प्रेक्षावहे ।

चेटी— (सविषादमात्मगतम्) जीवितनिरपेक्ष इवास्या उल्लापः । (प्रकाशम्) भर्तृदारिके, ननु गतैव तत्र मनोहरिका । तत् कदापि भर्ता मित्रावसुरिहैवागच्छति । (ततः प्रविशति मित्रावसुः ।)

मित्रावसुः—आज्ञापितोऽस्मि तातेन यथा 'वत्स मित्रावसो, जीमूतवाहनोऽस्माभिरिहासन्नभावात् सुपरीक्षितोऽयम् । कुतोऽस्माद् योग्यो वरः । तदस्मै वत्सा मलयवती प्रतिपाद्यताम्' इति ।

1 सन्निहित present, near. 2 सङ्कल्पः idea, imagination. 3 स्थापित placed; PP. caus.√स्था 1P. 4 विस्मयः wonder. 5 विषादः disappointment. 6 सविषादम् ad. 7 जीवितम् life. 8 निरपेक्ष indifferent, no need of. 9 जीवितनिरपेक्षः=जीविते निरपेक्षः 10 उल्लापः talk. 11 आसन्नभावः existence in the neighbourhood. 12 सुपरीक्षित well-examined. 13 योग्य fit. 14 प्रतिपाद्यताम् she must be given (in marriage) णिजन्तात्कर्मणि लोट् प्रति+√पद्

इयं प्रिया पुरः सङ्कल्पस्थापिता सन्निहिता एव, एनां दृष्ट्वा दृष्ट्वा लिखामि यदि तत् अत्र कः विस्मयः ॥ अनुष्टुप्

Hero — (with a smile) O my friend,
Being placed in front through my imagination, my sweetheart is just present; repeatedly seeing her I draw her. Is there any wonder here?

Heroine—(shedding tears) Chaturikā, I have understood the conclusion of his talk. Come, then, we shall go to see Mitrāvasu now.

Maid — (dejectedly to herself) It appears that her word has no need of life. (Aloud) O princess, Manoharikā has gone there. So master Mitrāvasu will be coming here at any moment.

(Then enters Mitrāvasu.)

Mitrāvasu—I have been commanded by my father;—
"My son Mitrāvasu, this Jīmūtavahana has been well examined by us in view of his staying here in the vicinity. Is there any bridegroom more acceptable than he? Therefore, do offer my daughter Malayavatī to him."

अहन्तु स्नेहपराधीनतयाऽन्यदेव किमप्यवस्थान्तरमनुभवामि। अन्यच्च।

यद्विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मतो
रूपेणाप्रतिमः पराक्रमधनो विद्वान् विनीतो युवा।
यच्चासूनपि सन्त्यजेत् करुणया सत्त्वार्थमभ्युद्यत-
स्तेनास्मै ददतः स्वसारमतुला तुष्टिर्विषादश्च मे ॥१०॥

श्रुतश्च यथा जीमूतवाहनो गौर्याश्रमसम्बद्धे चन्दनलतागृहे वर्तत इति। तदेतत् चन्दनलतागृहं यावत् प्रविशामि। (प्रविशति)

1 स्नेहः affection. 2 पराधीनता f. subjection, dependence. 3 अवस्था f. condition, feeling. 4 अवस्थान्तरम्=अन्या अवस्था different condition (अन्तरम् in this sense is always neuter; e.g. पुरुषान्तरम्=अन्यः पुरुषः) 5 तिलक (समासान्ते) the best 6 प्राज्ञ wise. 7 सम्मत loved, esteemed. 8 अप्रतिम a. unrivalled, matchless. 9 पराक्रमः heroism, courage. 10 धनम् wealth, possession. 11 पराक्रमधनः=पराक्रमः एव धनं यस्य सः 12 विद्वस् (nom.s.m. विद्वान्) learned. 13 विनीत gentle, disciplined. 14 युवन् m. (nom.s. युवा) youth. 15 असुः m. (acc.P. असून्) life, breath. 16 सन्त्यंजेत् he may give up; विधिलिङ् सम्+√त्यज् 1P. 17 करुणा pity. 18 सत्त्वार्थम् for the living being. 19 अभ्युद्यत active, ready. 20 अतुल incomparable. 21 तुष्टिः f. pleasure. 22 संबद्ध attached to.

यत् विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मतः रूपेण अप्रतिमः पराक्रमधनः विद्वान् विनीतः युवा यत् सत्त्वार्थं अभ्युद्यतः करुणया असून् अपि सन्त्यजेत् तेन अस्मै स्वसारं ददतः मे अतुला तुष्टिः विषादः च ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

But overwhelmed by my affection for her I do experience some kind of different feeling, and besides :—

> As he is the best of the royal race of the Vidyādharas, wise, esteemed by the good people, matchless in form, rich in heroism, learned and well-disciplined youth, and ready to serve the living beings, he may even give up his life out of compassion, I feel incomparable pleasure and sorrow on giving him my sister.

I have heard that Jīmūtavāhana is in the sandal-creeper bower attached to Gauri's hemitage. So I shall now enter there.

(He enters.)

विदूषकः— (ससम्भ्रममवलोक्य) भो वयस्य, प्रच्छादय अनेन कदलीपत्रेणेमां चित्रगतां कन्यकाम् । एष खलु सिद्धयुवराजो मित्रावसुरिहागतः। कदापि प्रेक्षिष्यते ।

नायकः—(कदालीपत्रेण प्रच्छादयति ।)

मित्रावसुः—(प्रविश्य) कुमार, मित्रावसुः प्रणमति ।

नायकः—(दृष्ट्वा) मित्रावसो, स्वागतम् । इतः स्थीयताम् ।

चेटी—भर्तृदारिके; आगतो भर्ता मित्रावसुः ।

नायिका—हञ्जे, प्रियं मे ।

नायकः—मित्रावसो, अपि कुशली सिद्धराजो विश्वावसुः ।

मित्रावसुः—कुशली तातः । तातसन्देशेनास्मि त्वत्सकाशमागतः ।

---

1 प्रच्छादय cover thou! लोट् प्र+√छद् 10U. 2 चित्रगताम्=चित्रे गताम् painted in picture. 3 युवराजः=कुमारः prince. 4 (त्वया) स्थीयताम्=उपविश! be seated! (भावे प्रयोगः, कर्मणि लोट्) 5 कुशलिन् a. (nom.s.m.कुशली) happy, faring well. 6 सन्देशः (ins.s.सन्देशेन) message, command. 7 त्वत्=तव.

Jester — (looking in a cofusion) O friend, cover this virgin painted in the picture with this plantain-leaf. The prince of Siddhas has come here. He may see this at any moment.

Hero — (covers it with the Banana leaf.)

Mitrāvasu—(entering) O prince, Mitrāvasu salutes you.

Hero — (looking) O Mitrāvasu, welcome! Be seated here.

Maid —Princess, Master Mitrāvasu has come.

Heroine— O Maid, I am pleased.

Hero —Mitrāvasu, how is His Majesty King Visvāvasu of the Siddhas?

Mitrāvaṣu—My father is faring well. I have come to see you with his message.

नायकः— किमाह तत्रभवान् ।

नायिका— श्रोष्यामि तावत् किं तातेन कुशलं सन्दिष्टमिति ।

मित्रावसुः— (सास्रम्) इदमाह 'तात, अस्ति मे मलयवती नाम कन्या जीवितमिवास्य सर्वस्यैव सिद्धराजान्वयस्य । सा मया तुभ्यं प्रतिपाद्यते । प्रतिगृह्यताम्' इति ।

चेटी— (विहस्य) भर्तृदारिके, किं न कुप्यसीदानीम् ।

नायिका— (सस्मितं सलज्जञ्च अधोमुखी स्थिता) हञ्जे, मा हस । किं विस्मृतं ते एतस्यान्यहृदयत्वम् ।

नायकः— (अपवार्य) वयस्य, सङ्कटे पतिताः स्मः ।

विदूषकः— (अपवार्य) जानामि न तां वर्जयित्वा तेऽन्यत्र चित्तमभिरमते यथा तथा यत् किमपि भणित्वा विसृज्यतामेषः ।

1 श्रोष्यामि I shall hear ; लृट् √ श्रु 5 P. कुशलम् tidings of welfare, happiness. 3 सन्दिष्ट sent as a message ; PP. सम् + √ दिश् 6 P. 4 नाम ind. named, by the name of. 5 प्रतिगृह्यताम् she must be accepted ; कर्मणि लोट् प्रति + √ ग्रह 9U. 6 सङ्कटम् difficulty, narrow passage. 7 विसृज्यताम् he must be dismissed ; कर्मणि लोट् वि + √ सृज् 6 P.

Hero — What did His Majesty command ?

Heroine — I shall hear what message of welfare my father has sent.

Mitrāvasu — (shedding tears) His message runs as follows :— "Dear sir, I have a daughter named Malayavatī who is similar to the life of this entire royal family of the Siddhas. I offer her to you in marriage. Please accept her."

Maid — (laughing) Princess, are you not angry now ?

Heroine — (with a smile of blushing with her face downcast) Oh maid, do not laugh ! Why have you forgotten that his heart is after another person ?

Hero — (aside) Friend, we have fallen into a narrow passage.

Jester — (aside) I know your mind does not take delight in anyone else but her. So say something diplomatically, and dismiss him.

नायिका— (सरोपगात्मगतम्) हताश, का वा एतन्न जानाति ।

नायक :— क इह नेच्छेद् भवद्भिः सह श्लाघ्यमीदृशं सम्बन्धम् । किंतु न शक्यते चित्तमन्यतः प्रवृत्तमन्यतः प्रवर्तयितुम् । ततो नाहमेनां प्रतिग्रहीतुमुत्सहे । (नागिका मूर्च्छां नाटयति ।)

चेटी— समाश्वसितु समाश्वसितु भर्तृदारिका ।

विदूषक :— भोः, पराधीनः खलु एषः, किमनेनाभ्यर्थितेन । तद् गुरुजनमस्य गत्वाऽभ्यर्थय ।

मित्रावसु :— (आत्मगतम्) साधूक्तम् । नायं गुरुजनमतिक्रामति । एष गुरुरप्यस्मिन्नेव गौर्याश्रमे प्रतिवसति । तद्यावद् गत्वा अस्य पित्रा मलयवतीं ग्राहयामि । (नायिका समाश्वसिति ।)

1 हताश a. wretched, vile. 2 इह = अस्मिन् लोके. 3 इच्छेत् he should desire; विधिलिङ् √ इष् 6 P. 4 श्लाघ्य praiseworthy, respectable. 5 सम्वन्घः matrimonial relation. 6 शक्यते it is possible; √ शक् 4 U. 5 P. 7 अन्यतस् ind. in other direction, to another place or person, etc. 8 प्रवृत्त engaged in, fixed; PP. प्र + √ वृत् 1 A. 9 प्रवर्तयितुम् to introduce, to establish; caus. inf. प्र + √ वृत्. 10 उत्सहे I endeavour, desire; उद् + √ सह 1 A. 11 मूर्च्छा f. fainting. 12 अभ्यर्थितम् requesting. 13 अभ्यर्थय request thou; लोट् अभि + √ अर्थ 10 A. 14 अतिक्रामति he violates; अति + √ क्रम् 1 U. 4 P. 15 ग्राहयामि I cause to accept; णिजन्तात्लट् √ ग्रह 9 U.

Heroine — (angrily to herself) Oh wretched man, who does not know this.

Hero — Who in this world should not long for such a worthy matrimonial relationship with you? But it is not possible to bring my mind, which is fixed in another direction, to some other place. So I do not wish to accept her. (The heroine faints.)

Maid — Princess, take heart! take heart!

Jester — Sir! He is dependent upon others. So what is the use of asking him? Go and request his parents.

Mitrāvasu—(to himself) Properly spoken. He does not violate his parents. His father also dwells in this Gaurī hermitage. In the meantime I shall go there and make his father accept Malayavatī. (The heroine recovers.)

मित्रावसुः— एवं निवेदितात्मनोऽस्मान् प्रत्याचक्षाणः कुमार एव बहुतरं जानाति ।

नायिका— (सरोषं विहस्य) कथं प्रत्याख्यानलघुर्मित्रावसुः पुनरपि मन्त्रयते ।

(मित्रावसुः निष्क्रान्तः)

नायिका— (सास्रमात्मानं पश्यन्ती, आत्मगतम्) किं मम एतेन दौर्भाग्यकलङ्कमलिनेन अत्यन्तदुःखभागिनाऽद्यापि शरीरेण धारितेन । तदिहैवाशोकपादपेऽनयाऽतिमुक्तलतया उद्बध्यात्मानं व्यापादयिष्यामि । तदिदमेवन्तावत् । (प्रकाशं विलक्षस्मितेन) हञ्जे, प्रेक्षस्व तावद् मित्रावसुर्गतो न वेति येनाहमपि इतो गमिष्यामि ।

1 निवेदित communicated; caus. PP. नि + √ विद् 2 P. 2 निवेदितात्मन: = निवेदितः आत्मा यैः तान्. 3 प्रत्याचक्षाण rejecting, refusing; Pres. Part. प्रत्या + √ चक्ष् 2A. 4 प्रत्याख्यानम् refusal. 5 लघु contemptible, slighted. 6 दौर्भाग्यम् ill-luck, misfortune. 7 कलङ्कः spot, stain. 8 मलिन dirty, soiled. 9 दौर्भाग्यकलङ्कमलिनेन = दौर्भाग्यस्य कलङ्केन मलिनेन. 10 भागिन् a. (ins. s. n. भागिना) concerned, affected by. 11 शरीरम् body. 12 धारित supported; PP. √ धृ 10 U. 13 अतिमुक्त : kind of a creeper. 14 उद्बध्य having hung; gerund, उद् + √ बन्ध् 9 P. 15 व्यापादयिष्यामि I shall kill; णिजन्ताल्लट् व्या + √ पद् 4 A. 19 विलक्ष a. embarrassed, forced, unnatural.

Mitrāvasu—The prince knows very much, rejecting us thus, who have expressed ourselves.

Heroine—(angrily laughing) How still now Mitrāvasu speaks, having been slighted by the refusal. (Mitrāvasu walks out.)

Heroine—(looking at herself in tears, to herself) What is the use of maintaining this body even now, soiled by the stain of misfortune and affected by extreme misery? By hanging myself with this Atimukta creeper from the Ashoka tree I shall commit suicide.

(Aloud with a forced smile)

Maid, see whether Mitrāvasu has left or not, so that I, too, will go away from here.

चेटी— (कतिचित् पदानि गत्वाऽवलोक्यात्मगतम्) अन्यादृशमस्यां हृदयं प्रेक्षे । तन्न गमिष्यामि । इहैवापवारिता प्रेक्षे किमेषा प्रतिपद्यते इति ।

नायिका— (दिशोऽवलोक्य पाशं गृहीत्वा सास्रम्) भगवति गौरि, त्वया इह न कृतः प्रसादः । तद् जन्मान्तरे यथा न ईदृशी दुःखभागिनी भवामि तथा करिष्यामि । (इत्यभिधाय कण्ठे पाशमर्पयति ।)

चेटी— (दृष्ट्वा ससम्भ्रममुपसृत्य) परित्रायतां परित्रायतामार्यः । एषा भर्तृदारिकोद्बध्यात्मानं व्यापादयति ।

नायकः— (ससम्भ्रममुपसृत्य) क्वासौ क्वासौ ।

चेटी— इयमशोकपादपे ।

नायकः— (संहर्षमवलोक्य) सैवेयमस्मन्मोरथभूमिः ।

1 कतिचित् several, some. 2 अन्यादृश strange, unusual. 3 प्रतिपद्यते she practises; प्रति+√पद् 4 A. 4 दिश् f. (acc. p. दिशः) direction. 5 पाशः cord, noose. 6 जन्मान्तरम् (loc. s. जन्मान्तरे) another or next birth. 7 अभिधाय having spoken; gerund अभि+√धा 3 U. 8 अर्पयति she offers, places; णिजन्तात् लट्√ऋ 1.3 P. 9 परित्रायताम् he must help; लोट् परि+√त्रा 2 A. 10 मनोरथभूमिः f. object of wish.

Maid — (moving several steps and looking, to herself) I can see an unusual heart in her, so I am not going. Hiding myself here I will see what she is going to do.

Heroine— (looking everywhere and tearfully seizing the noose) Ah Goddess Gaurī, you have not done me a favour in this world; therefore, I will do so as not to suffer like this in my next birth. (Uttering so she places a noose around the neck.)

Maid — (looking in confusion and approaching) Sir! help, help! The Princess is hanging herself.

Hero — (hurriedly running) where is she, where is she ?

Maid — She is by the Ashoka tree.

Hero — (joyfully looking) Oh there she is,—the very object of my wish!

(नायिकां पाणौ गृहीत्वा लतापाशमाक्षिपति ।)

न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमीदृक्
व्यपनय करमेतं पल्लवाभं लतायाः ।
कुसुममपि विचेतुं यो न मन्ये· समर्थः
कलयति स कथं ते पाशमुद्‍बन्धनाय ॥ १६ ॥

नायिका— (ससाध्वसम्) हञ्जे, कः पुनरेषः । (निरूप्य सरोषं हस्तमाक्षेप्तुमिच्छति) मुञ्च मुञ्चाग्रहस्तम् । कस्त्वं निवारयितुम् । मरणेऽपि किं त्वमेवाभ्यर्थनीयः ।

नायकः— नाहं मुञ्चामि ।

1 पाणि: m. (loc. s. पाणौ) hand. 2 मुग्ध (voc. s. f. मुग्धे) charming, simple-minded. 3 साहसम् violence, rashness. 4 कार्य (ought) to be done ; pot. PP. √कृ 8 U. 5 व्यपनय remove thou ! लोट् व्यप+√नी 1U. 6 आभा f. resemblance. 7 पल्लवाभम्=पल्लवाभा यस्य तम्. 8 विचेतुम् to gather ; inf. वि+√चि 5 U. 9 यः=करः. 10 मन्ये I think ; √मन् 4A. 11 समर्थ able, competent. 12 कलयति it takes hold of ; √कल् 10 U. 13 सः=करः. 14 उद्‌बन्धनम् hanging. 15 आक्षेप्तुम to throw, to cast away ; inf. आ+√क्षिप् 6 P. 16 मुञ्च release thou ! लोट्√मुञ्च 6 P. 17 मरणम् (loc. s. मरणे) death. 18 अभ्यर्थनीय (ought) to be requested ; pot. PP.अभि√+अर्थ 10 A.

मुग्धे ईदृक् साहसं न खलु न खलु कार्यं, लतायाः पल्लवाभं एतं करं व्यपनय, यः कुसुमं अपि विचेतुं समर्थः न मन्ये सः ते उद्‌बन्धनाय पाशं कथं कलयति ॥ मालिनी

(Holding the heroine by the hand, he snatches away the creeper-noose.)

O simple—minded one, not indeed, not indeed such violent act should be done. Remove from the creeper thy hand as tender as shoot ! How can thy hand, that is not, I think competent to gather even a flower, take hold of the noose for hanging ?

Heroine— (fearfully) O maid, but who is he ? (Observing with anger she intends to throw off his hand.) Who are you to prevent me ? Even in death ought I to beg of you ? Do free my fingers !

Hero — I will not free them.

कण्ठे हारलतायोग्ये येन पाशस्त्वयाऽर्पितः ।
गृहीतः सापराधोऽयं कथं ते मुच्यते करः ॥ १२ ॥

विदूषकः— भवतु, किं पुनरस्या अस्य मरणव्यवसायस्य कारणम् ।

चेटी— नन्वेष एव ते प्रियवयस्यः ।

नायकः— कथमहमेवास्या मरणकारणम् । न खल्ववगच्छामि ।

विदूषकः— भवति, कथमिव ।

चेटी— (साकूतम्) या सा प्रियवयस्येन ते कापि हृदयवल्लभा शिलातले आलिखिता तस्याः पक्षपातिनैतेन प्रतिपादयतोऽपि मित्रावसोर्नाहं प्रतीष्टेति जातनिर्वेदयानयैवं व्यवसितम् ।

---

1 हारलता f. string of pearls. 2 येन=करेण. 3 सापराधः guilty. 4 व्यवसायः determination, conduct. 5 आकूतः purpose, emotion. 6 तस्याः=कस्याः वल्लभायाः 7 पक्षपातिन् a (ins. S. पक्षपातिना) partial, attached to. 8 अनेन=नायकेन. 9 मित्रावसोः प्रतिपादयतः (gen. abs.) while, or though मित्रावसुः was offering (her). 10 अहम्=नायिका. 11 प्रतीष्ट (f. s. प्रतीष्टा) accepted; PP. प्रति+√इष् 6 P. 12 निर्वेदः **grief.** 13 जातनिर्वेदया=जातः निर्वेदः यस्याः तया. 14 अनया=नायिकया. 15 व्यवसित **determined**; PP. व्यव+√सो 1 P.

येन पाशः हारलतायोग्ये कण्ठे त्वया अर्पितः, गृहीतः सापराधः अयं ते करः कथं मुच्यते ॥ अनुष्टुप्

With this hand you placed a noose round your neck fit for a string of pearls; so how can I release this guilty hand caught by me ?

Jester — Well, after all what was the cause of her determination to die ?

Maid — It's just your dear friend.

Hero — How I am the cause of it ? I do not understand.

Jester — Lady, why ?

Maid — (meaningfully) she was determined to do so, overcome with grief caused by the fact that your dear friend had painted some one whom he loves on the stone-slab, and again she was not accepted by him due to his attachment to that lady, though offered to him by Mitrāvasu in marriage.

नायकः— (सहर्षमात्मगतम्) कथमियमेवासौ विश्वावसोर्दुहिता मलयवती । अथवा रत्नाकरादृते कुतश्चन्द्रलेखायाः प्रसूतिः । हा कथं वञ्चितोऽस्मि अनया ।

विदूषकः—भवति, यद्येवं तदनपराद्ध इदानीं प्रियवयस्यः । अथवा यदि मम न प्रत्येति तदा स्वयमेव शिलातलं गत्वा प्रेक्षतां भवती ।

नायिका—(सहर्षं सलज्जञ्च नायकं पश्यन्ती हस्तमाकर्षति ।)

नायकः—(सस्मितम्) न तावन्मुञ्चामि यावन्मम हृदयवल्लभां शिलायामालेख्यगतां पश्यसि । (सर्वे परिक्रामन्ति ।)

विदूषकः—(कदलीपत्रमपनीय) भवति, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व एतमस्य हृदयवल्लभं जनम् ।

नायिका—(निरूप्यापवार्य सस्मितम्) चतुरिके, अहमिवालिखिता ।

1 दुहितृ f. (nom. s. दुहिता) daughter. 2 रत्नाकरः (abl. s. रत्नाकरात्) ocean. 3 ऋते ind. (+acc. & abl.) execpt, without. 4 चन्द्रलेखा f. streak of the moon. 5. प्रसूतिः f. coming forth, birth, etc. 6 वञ्चित deceived ; caus. PP. √वञ्च् 1 P. 7 अनपराद्ध not sinned, not guilty ; PP. अ+अप+√राध् 4.5 P.

Hero — (Joyously to himself) How is she the very daughter of Vishvāvasu, Malayavatī ? Or whence does the streak of the moon rise without the ocean ? Ah I am deceived by her !

Jester — Lady, if so, my friend is not guilty now. Or if you don't believe me, then personally go to that stone-slab and see it.

Heroine – (looking at the hero with joy and bashfulness, pulls her hand.)

Hero — (with a smile) I shall not leave you alone until you see the sweetheart of mine painted on the stone-slab.

(All walk)

Jester — (removing the plantain leaf) Lady, behold, behold his beloved one !

Heroine—(observing with a smile, aside) O Chaturikā ! it seems I am painted here.

चेटी— (चित्राकृति नायिकाञ्च निर्वर्ण्यं) भर्तृदारिके, किं भणसि अहमिवालिखितेति । ईदृशं सौसादृश्यं येन न ज्ञायते किं तावदिहैव शिलातले भर्तृदारिकायाः प्रतिबिम्बं संक्रान्तं उत त्वमालिखितेति ।

नायिका—(विहस्य) हञ्जे, दुर्जनीकृताऽस्मि अनेन मां चित्रगतां दर्शयता।

विदूषकः—निर्वृत्त इदानीं ते गान्धर्वो विवाहः । तन्मुञ्च तावदस्या अग्रहस्तम् । एषा खलु काऽपि त्वरितत्वरिता इहैवागच्छति ।

(नायकः मुञ्चति ।)

द्वितीया चेटी—(प्रविश्य सहर्षम्) भर्तृदारिके, दिष्ट्या वर्धसे । प्रतीष्टा खलु त्वं भर्तृजीमूतवाहनस्य गुरुभिः ।

1 आकृतिः f. form, body. 2 निर्वर्ण्यं having carefully looked at; gerund निस्+√वर्ण 10U. 3 सौसादृश्यम्=सुसादृश्यम् excellent likeness, resemblance. 4 ज्ञायते it is known; कर्मणिलट्√ज्ञा 9U. 5 प्रतिविम्ब m.n. image, reflection. 6 उत ind. or, whether. 7 दुर्जनीकृत (f.s.—कृता) slandered, made wicked; PP. दुर्जनी +√कृ 8U. 8 दर्शयत् (ins. s.m. दर्शयता) showing; caus. Pres. Part, √ दृश् 1P. 6 निर्वृत्त finished, done; PP. निस्+√वृत् 1A. 10 गान्धर्वः विवाहः love—marriage. 11 प्रतीष्ट (nom.s.f. प्रतीष्टा) accepted; PP. प्रति+√इष् 6P.

Maid — (carefully looking at the image of the picture and the heroine) Oh princess, why do you say that it seems you are painted here ? This likeness is so excellent that it cannot be known whether your image is now reflected here on the stone-slab, or you are painted.

Heroine— (laughing) O Maid, he has made me wicked by showing me my own self painted here.

Jester — Your love-marriage is over. Therefore, free her fingers ! Indeed, some one in a great hurry is coming here.

(The hero frees her hand.)

Second Maid—(entering with joy) O princess, congratulations ! You have been really acepted by the parents of Master Jīmūtavāhana.

विदूषक :— (नृत्यन्) ही ही भोः । सम्पूर्णा मनोरथाः प्रियवयस्यस्य । अथवा न हि न हि, भवत्या मलयवत्याः । अथवा न एतयोः (भोजनमभिनयन्) ममैवैकस्य ब्राह्मणस्य ।

चेटी— (नायिकामुद्दिश्य) आज्ञप्तास्मि युवराजमित्रावसुना यथा 'अद्यैव मलयवत्याः विवाहः । तल्लघु तां गृहीत्वाऽऽगच्छ' इति । तदेहि गच्छावः ।

विदूषक :— गता खलु त्वं दास्याः पुत्रि, इमां गृहीत्वा । वयस्येन किमिहैवावस्थातव्यम् ।

चेटी— हताश, मा त्वरस्व त्वरस्व । युष्माकमपि स्नपनकमागतमेव ।

नायिका— (सानुरागं सलज्जञ्च नायकं पश्यन्ती सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

वैतालिक :— (नेंपथ्ये पठति)

1 नृत्यत् (nom. s. m. नृत्यन्) dancing; pres. part. √नृत् 4P. 2 सम्पूर्ण filled up, fulfilled; PP. सम्+√पूर 10U. 3 दासी f. (gen.s. दास्याः) slave-girl. 4 पुत्री f. (voc.s. पुत्रि) daughter. 5 अवस्थातव्यं वयस्येन (भावे प्रयोगः) my friend ought to remain. 6 त्वरस्व hurry thou! लोट्√त्वर 1A. 7 स्नपनकम् bathing, bathing hour. 8 परिवारः retinue. 9 सपरिवारा=परिवारसहिता, with her retinue. 10 पठति he recites; √पठ् 1P.

Jester —(dancing) Oh what a grand joy! The wishes of my dear friend, nay, nay, of your ladyship Malayavatī, nay, of this pair, nay, (gesticulating eating) of me a Brahmin, are fulfilled.

Maid —(to the heroine) "Today Malayavatī's marriage is to take place. So bring her quickly," thus I have been ordered by Prince Mitrāvasu. Come, then let us go.

Jester —O daughter of a slave-girl, are you really going, accompanying her? Must my friend remain here alone?

Maid —Ah, wretched lad, don't be impatient! The hour of your ablution has also come.

Heroine—(looking at the hero lovingly with bashfulness, moves out with her retinue.)

Bard —(recites behind the scene)

वृष्ट्या पिष्टातकस्य द्युतिमिह मलये मेरुतुल्यां दधानः
सद्यः सिन्दूरदूरीकृतदिवससमारम्भसन्ध्याऽऽतपश्रीः ।
उद्गीतैरङ्गनानां चलचरणरणन्नूपुरह्लादहृद्यै—
रुद्वाहस्नानवेलां कथयति भवतः सिद्धये सिद्धलोकः ॥ १३ ॥

विदूषक :— (आकर्ण्य) भो वयस्य, दिष्ट्यागतं स्नपनकम् ।

नायक :— (सहर्षम्) यद्येवं किमिदानीमिह स्थितेन । आगच्छ । तातं नमस्कृत्य स्नानभूमिमेव गच्छावः ।

अन्योन्यदर्शनकृतः समानरूपानुरागकुलवयसाम् ।
केषाञ्चिदेव मन्ये समागमो भवति पुण्यवताम् ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे) ॥ इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

1 वृष्टि: f. (ins.s. वृष्ट्या) shower. 2 पिष्टातक perfumed powder. 3 द्युति: f. lustre, hue. 4 मेरु: name of a fantastic mountain. 5 तुल्य (acc s.f. तुल्याम्) equal, identical. 6 सिन्दूरम् red lead. 7 दिवससमारम्भ: dawn. 8 सन्ध्या f. twilight. 9 आतपश्री: f. beauty of the sunshine. 10 सिन्दूरदूरीकृतदिवससमारम्भसन्ध्यातपश्री:=सिन्दूरेण दूरीकृता दिवससमारम्भस्य च सन्ध्यातपस्य श्री: येन स: 11 अङ्गना (gen. p. अङ्गनानाम्) woman. 12 रणत् tinkling ; pres. part.√रण् 1P. 13 नूपुर m.n. anklet. 14 ह्लाद: sound. 15 हृद्य hearty, pleasant. 16 चलचरणरणन्नूपुरह्लादहृद्यै:=चलेषु चरणेषु रणन्त: ये नूपुरा: तेषां ह्लादेन हृद्यै: . 17 उद्वाह: wedding. 18 अन्योन्य mutual. 19 समान equal. 20 कुलम् family. 21 वयस् n. age. 22 समानरूपानुरागकुलवयसाम्=समानानि रुपं अनुराग: कुलं वय: च येषां तेषाम्

पिष्टातकस्य वृष्टया मेरुतुल्यां द्युतिं इह मलये दधानः सद्यः सिन्दूरदूरीकृतदिवससमारम्भसन्ध्यातपश्रीः अङ्गनानां चलचरणरणन्नूपुरह्लादहृद्यैः उद्गीतैः सिद्धलोकः भवतः उद्वाहस्नानवेलां सिद्धये कथयति ॥ स्रग्धरा समानरूपानुरागकुलवयसां केषाञ्चित् पुण्यवतां एव अन्योन्यदर्शनकृतः समागमः भवति मन्ये ॥ आर्या.

Placing a splendour identical with the Meru with a shower of perfumed powder here on the Malaya, and instantly defeating the beauty of both daybreak and twilight by dint of vermilion, the Siddhas announce for your success the hour of your nuptial ablution with loud songs pleasant with the sound of the anklets tinkling on their women's moving feet.

Jester — (listening) O friend, fortunately the bathing hour has come.

Hero — (with joy) If so, no use of staying here. Come, saluting my father, we shall proceed to the bathing place.

I think the union of those who are equal in form, love, family and age to be realized through mutual sight is possible in the case of a few lucky persons. (Exeunt omnes)

Here Ends Act II

❀ तृतीयोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति मत्तो विचित्रविह्वलवेषश्चषकहस्तो विटः स्कन्धारोपितसुराभाण्डश्चेटश्च ।)

विटः— नित्यं यः पिबति सुरां जनस्य प्रियसङ्गमश्च यः करोति ।
मम तौ द्वावपि देवौ बलदेवः कामदेवश्च ॥१॥
(घूर्णन्) सफलं खलु मे शेखरकस्य जीवितम् ।
वक्षःस्थले दयिता दत्तोत्पलवासिता मुखे मदिरा ।
शीर्षे च शेखरको नित्यमिव संस्थिता यस्य ॥२॥
अरे, को मां चालयति । अवश्यं नवमालिका मां परिहसति ।

1 मत्त drunk, intoxicated ; PP.√मद् 4P. 2 विचित्र strange, variegated. 3 विह्वल agitated, confused. 4 वेषः dress. 5 विचित्रह्वलवेषः=विचित्रः विह्वलः वेषः यस्य सः 6 चषक m.n. wine-glass, vessel. 7 चषकहस्तः=चषकं हस्ते यस्य स. 8 स्कन्धः shoulder. 9 आरोपित set up ; caus. PP. आ+√रुह 1P. 10 सुरा f. = मदिरा f. wine 11 भाण्डम् pot, chest. 12 स्कन्धारोपितसुराभाण्डः=स्कन्धे आरोपितं सुराभाण्डं येन सः 13 चेटः servant. 14 नित्यम् always. 15 पिबति he drinks;√पा 1P. 16 देवः(nom. dual देवौ) god. 17 बलदेवः Krișna's elder brother who was fond of wine. 18 कामदेवः god of love. 19 सफल fruitful. 20 शेखरकः crest, flower-garland on the head. 21 उत्पलम् lotus. 22 वासित scented; PP.√वास् 10U. 23 दत्तोत्पलवासिता=दत्तैः उत्पलैः वासिता. 24 शीर्षम (loc.s. शीर्षे) head. 25 यस्य=विटस्य. 26 अवश्यम् surely, inevitably. 27 नवमालिका f. jasmine, name of a Maid.

यः (बलदेवः) नित्यं सुरां पिबति, यः (कामदेवः) जनस्य प्रियसङ्गमं करोति, मम द्वौ अपि तौ देवौ बलदेवः कामदेवः च ॥ यस्य वक्षःस्थले दयिता मुखे दत्तोत्पलवासिता मदिरा शीर्षे च शेखरकः नित्यं इव संस्थिताः ॥

ACT THREE

(Then appear Vita clad in a strange and distracted garment, holding a wine-glass in his hand, and a servant with a wine-pot placed upon his shoulder.)

Vița —To me there are only two gods,–Baladeva who always drinks wine, and Kāmadeva who brings about the loving union of men and women.

(staggering) Fruitful, indeed, is the life of me, Shekharaka, on whose bosom lies my beloved one, into whose mouth wine scented with lotuses placed on it is filled and on whose head is placed a garland of flowers almost constantly.

Ah wonder ! Who is shaking me ? It must be Navamālikā joking with me.

चेटः— भर्तः, न च तावत् साऽद्यापि इहागच्छति ।

विटः— (सरोषम्) प्रथमप्रहरे एव मलयवत्या विवाहमङ्गलं निर्वृत्तम् । तत् कथं सा इदानीं प्रभातेऽपि नागच्छति । (विचिन्त्य सहर्षम्) अथवा विवाहमहोत्सवे सर्व एव प्रियप्रणयिनीजनसनाथः सिद्धविद्याधरलोकः कुसुमाकरोद्याने आपानसौख्यमनुभविष्यतीति तर्कयामि । तत्रैव नवमालिका मामपेक्षमाणा तिष्ठति । तत्तत्रैव गमिष्यामि । कीदृशो नवमालिकया विना शेखरकः ।

(प्रस्खलन्निष्क्रमितुमीहते)

चेटी — एतु एतु भर्ता । एतत् कुसुमाकरोद्यानम् । तत् प्रविशतु भर्ता ।

(उभौ प्रवेशं नाटयतः ।) (ततः प्रविशति स्कन्धन्यस्तवस्त्रयुगलो विदूषकः ।)

1 प्रहरः a watch (3 hours) 2 मङ्गलम् auspicious ceremony. 3 प्रभातम् (loc. s. प्रभाते) daybreak. 4 प्रणयिनीजनः loving women. 5 सनाथ a. possessed of, with. 6 आपानम् banquet, drinking party. 7 सौख्यम् pleasure. 8 आपानसौख्यम्=आपानस्य सौख्यम् . 9 अपेक्षमाण waiting for; pres. part. अप+√ईक्ष् 1A. 10 प्रस्खलत् (nom.s.m. प्रस्खलन्) stumbling; pres. part. प्र+√स्खल् 1P. 11 ईहते he wishes, desires;√ईह 1A. 12 उद्यानम् garden. 13 न्यस्त put on; PP. नि+√अस् 4P. वस्त्रम् garment. 15 स्कन्धन्यस्तवस्त्रयुगलः=स्कन्धयोः (स्कन्धे वा) न्यस्तं वस्त्रयुगलं येन सः

Servant — Master, she is not coming here yet.

Viṭa — (angrily) In the first watch of the night Malayavatī's auspicious wedding ceremony was completed. Then why does she not come back, though it is now daybreak ? (Thinking with joy) I suppose that all the Siddhas and Vidyādharas, accompanied by their loving women, are perhaps enjoying the pleasure of a banquet at the garden of Kusumākara on the occasion of the grand wedding festival. There Navamālikā is waiting for me. So I am going there. What will be the plight of Shekharaka (ie, garland) without Navamālikā (ie. a jasmine) ?

(Stumbling, he wants to move:)

Servant —This way, this way, master ! This is the garden of Kusumākara. May you enter !

(Both enter.)

(Then enters the Jester with a pair of garments thrown over the shoulder.)

विदूषकः— सम्पूर्णा मनोरथाः प्रियवयस्यस्य । श्रुतं खलु मयाऽपि प्रियवयस्यः कुसुमाकरोद्यानं गमिष्यतीति । तद्यावत् तत्रैव गमिष्यामि । (परिक्रम्य विलोक्य च) इदं कुसुमाकरोद्यानम् । यावत् प्रविशामीदम् । (प्रविश्य भ्रमरबाधं नाटयन्) अरे, कथं पुनर्दुष्टमधुकरा मामेवाभिभवन्ति । (आत्मानमाघ्राय) भवतु ज्ञातं यत् तन्मलयवतीबन्धुजनेन जामातुः प्रियवयस्य इति कृत्वा सबहुमानं वर्णकैर्विलिप्तोऽस्मि । सन्तानकुसुमशेखरकश्च मम शीर्षे पिनद्धः । स खलु एषोऽत्यादरोऽनर्थीभूतः । किमिदानीमत्र करिष्यामि । अथवा एतेनैव मलयवतीसकाशाल्लब्धेन रक्तांशुकयुगलेन स्त्रीवेषं विधायोत्तरीयकृतावगुण्ठनो गमिष्यामि । प्रेक्षे तावत् किं दास्याः पुत्रा मधुकराः करिष्यन्ति ।

1 भ्रमर : = मधुकर : bee. 2 बाध : annoyance. 3 दुष्ट a. wicked. 4 अभिभवन्ति they assail. attack ; अभि +√ भू 1 P. 5 आघ्राय having smelled; gerund आ+√ घ्रा 1 P. 6 जामातृ m. (gen. s. जामातु :) son-in-law. 7 विलिप्त besmeared; PP. वि+√लिप् 6 U. 8 सन्तान m. n. heavenly tree. 9 पिनद्ध fastened; PP. पि+√नह् 4 U. 10 अति-आदर : great respect. 11 अनर्थीभूत become harmful, meaningless, 12 रक्तांशुकम् red garment. 13 उत्तरीयम् upper garment. 14 अवगुण्ठनम् veil, covering. 15 उत्तरीयकृतावगुण्ठन : = उत्तरीयेण कृतं अवगुण्ठनं येन स तथाभूत :

Jester — My dear friend has his wishes fulfilled. And I have also heard that he would go to the garden of Kusumākara. So I shall just go there. (walking round and looking) This is the garden of Kusumākara. Let me enter here. (Entering and being annoyed by the bees) Eh! Why these wicked bees are attacking me? (Smelling himself) Well I know the reason is that the kinsfolk of Malayavatī respectfully painted me with colours, considering me to be the fond friend of their son-in-law, and fastened my head with a garland of Santāna flowers. Really their great respect has become harmful. What shall I do here now? Or dressing myself in this pair of red garments obtained from Malayavatī like a woman and covering myself with the upper garment I shall go, and see what these vile bees are going to do.

(तया करोति)

विटः— (निरूप्य सहर्षम्) अरे चेट, (अङ्गुल्या निर्दिश्य सहासम्) एषा खलु नवमालिका आगता । मां प्रेक्ष्य चिरस्यागत इति कुपिता अवगुण्ठनं कृत्वाऽन्यतो गच्छति । तत् कण्ठे गृहीत्वा प्रसादयाम्येनाम् । (सहसोपसृत्य कण्ठे गृहीत्वा मुखे ताम्बूलं दातुमिच्छति ।)

विदूषकः—(मद्यगन्धं सूचयन् नासिकां गृहीत्वा पराङ्मुखः स्थित्वा) कथमेकेषां मधुकराणां सकाशात् परिभ्रष्ट इदानीमन्यस्य दुष्टमधुकरस्य मुखे पतितोऽस्मि ।

विटः—कथं कोपेन पराङ्मुखीभूता । (प्रणामं कुर्वन् विदूषकस्य चरणमात्मनः शिरसि कृत्वा) प्रसीद नवमालिके प्रसीद । (ततः प्रविशति चेटी ।)

चेटी— आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया 'हञ्जे नवमालिके, कुसुमाकरोद्यानं गत्वोद्यानपालिकां पल्लविकां भण ।

1 चिरस्य after a long time. 2 प्रसादयामि I propitiate ; caus. प्र +√ सद् 1 P. 3 ताम्बूलम् Prepared betel leaf. 4 मद्यगन्ध : odour of wine. 5 परिभ्रष्ट freed from, fallen ; PP. परि+√भ्रंश् 4 P. 6 पतित fallen ; PP. √ पत् 1 P. 7 प्रणाम : salutation. 8 प्रसीद be thou pleased ! लोट् प्र +√ सद् 1 P. 9 उद्यानपालिका f. garden-keeper.

(He does so.)

Viṭa — (looking in joy) Hoy servant ! (Pointing his finger with a smile) Indeed, Navamālikā has come. After seeing me, she is going in another direction, with a veil on her face, angry that I came late. So embracing her by the neck I shall propitiate her. (All of a sudden approaching and catching him by the neck, he tries to put a betel leaf into the mouth.)

Jester — (sensing the odour of wine and then holding his nose he turns aside) How is it that as soon as I have fled from the first bees now I am fallen into the mouth of another wicked bee ?

Viṭa — Why do you turn your face aside through anger ? (Bowing and placing the clown's foot on his head) Be pleased, Navamālikā, be pleased ! I(Then enterts a maid.)

Maid — I have been ordered by the princess ; — "maid Navamālikā, go to the Kusumākara garden and speak to the keeper, Pallavikā.

अद्य सविशेषं तमालवीथिकां सज्जीकुरु। मलयवतीसहितेन जामात्रा तत्र गन्तव्यम्' इति। आज्ञप्ता मया पल्लविका। तद्यावद्रजनीविरहवर्द्धितोत्कण्ठं प्रियवयस्यं शेखरकमन्विष्यामि। (दृष्ट्वा) एष शेखरकः। (सरोषम्) कथमन्यां कामपि स्त्रियं प्रसादयति। तदिह स्थितैव जानामि कैषेति।

विट :— (सहर्षम्)

हरिहरपितामहानामपि गर्वितो यो न जानाति नन्तुम्।
स शेखरकश्चरणेषु तव नवमालिके, पतति ॥३॥

विदूषकः—दास्याः पुत्र, मत्तपालक, कुतोऽत्र नवमालिका।

1 सविशेषम् specially. 2 तमाल : name of tree. 3 वीथिका f. road. 4 तमालवीथिकाम् = तमालवृक्षमध्यस्थां वीथिकाम्. 5 रजनी f. night. 6 विरह : separation. 7 वर्द्धित increased ; caus. PP. √ वृध् 1A. 8 रजनीविरहवर्द्धितोत्कण्ठम् = रजन्यां यः विरह : तेन वर्धिता उत्कण्ठा यस्य तम्. 9 अन्विष्यामि I search ; अनु+√ इष् 4 P. 10 हरि : = Viṣṇu. 11 हर : = शिव : 12 पितामह : = ब्रह्मा : 13 गर्वित haughty. 14 नन्तुम् to bow ; inf. √ नम् 1 U. 15 पालक : ruler, guardian.

यः गर्वितः हरिहरपितामहानां अपि नन्तुं न जानाति स शेखरकः तव चरणेषु पतति, नवमालिके ॥

"Specially decorate the pathway between the Tamāla trees as the bridegroom (i.c. son-in-law) shall be going there today with Malayavatī." And her order has been conveyed to Pallavikā. So now I am going to search Shekharaka, my fond friend whose longing for me is increased due to a night's separation. Here is Shekharaka. (Angrily) How he is propitiating some other woman ! By standing here I will find out who she is.

Viṭa — (gaily)

O Navamālikā, this Shekharaka, who, being self-conceited, does, not know to bow even to Viṣṇu, Shiva and Brahmā, falls down at your feet.

Jester — Eh you, son of a slave-girl ! King of drunkards ! Where is Navamālika after all ?

चेटी — (निरूप्य सस्मितम्) कथं मामिति कृत्वा मद्परवशेन शेखरकेण आर्यात्रेयः प्रसाद्यते । तद्यावद्लीकं कोपं कृत्वा द्वावप्येतौ परिहसिष्यामि ।

चेटः— (चेटीं दृष्ट्वा शेखरकं हस्तेन चालयन्) भर्तः, मुञ्चैतम् । न भवत्येषा नवमालिका। एषा पुना रोषारक्ताभ्यां लोचनाभ्यां प्रेक्षमाणागता।

चेटी — (उपसृत्य) शेखरक, का पुनरेषा प्रसाद्यते ।

विदूषकः—(अवगुण्ठनमवतार्य) भवति, कोऽपि ब्राह्मणोऽहं मन्दभागधेयप्रयुक्तः ।

विटः— (विदूषकं निरूप्य) अरे कपिलमर्कट, त्वमपि शेखरकं प्रतारयसि । अरे चेट, गृहाणैतम् । यावद् नवमालिकां प्रसादयामि ।

1 मद : intoxication. 2 परवश a. subject to, under the influence of. 3 अलीक a. pretended, false. 4 रोषारक्ताभ्याम् = रोषेण आ — रक्ताभ्याम्. 5 लोचनम् (ins. d. लोचनाभ्याम्) eye. 6 अवतार्य having taken down; gerund अव + √ तॄ 1 P. 7 मन्दभागघेयम् misfortune. 8 प्रयुक्त yoked, endoweed with; PP. प्र + √ युज् 7U. 9 कपिल tawny. 10 मर्कट : monkey, spider. 11 प्रतारयसि thou cheatest; णिजन्तात्लट् प्र + √ तॄ 1 P. 12 गृहाण capture thou; लोट् √ ग्रह 9 U.

Maid — (watching with a smile) It is wonderful that under the influence of intoxication Ṣhekharaka is propitiating Sir Ātreya; mistaking him for me. So now I am going to ridicule both of them with a pretended anger.

Servant -- (after detecting the maid, shakes Shekharaka with his hand) O master, do let him alone! He is not that Navamālikā, but she has come, looking at us with her eyes slightly reddened through anger.

Maid — (approaching) O Shekharaka, who is she who is being propitiated?

Jester — (taking down his veil) Lady, I am nothing more than a Brahmin endowed with misfortune.

Viṭa — (observing the jester) Eh tawny monkey! Are you cheating this Shekharaka. Eh servant, capture him! while I propitiate real Navamālikā.

चेट :— यद् भर्ता आज्ञापयति ।

विट :— (विदूषकं मुक्त्वा चेट्याः पादयोः पतति) प्रसीद नवमालिके, प्रसीद ।

विदूषक :— (आत्मगतम्) एष मेऽपक्रमितुमवसरः । (पलायितुमीहते ।)

चेट :— (विदूषकं यज्ञोपवीते गृह्णाति । यज्ञोपवीतं त्रुट्यति) क्व क्व कपिलमर्कट पलायसे ।
(उत्तरीयेणैव गलके वद्ध्वा कर्षति ।)

विदूषक :— भवति नवमालिके, प्रसीद मोचय माम् ।

चेटी — (विहस्य) यदि भूमौ शीर्षं निवेश्य पादयोः मे पतसि ।

विदूषक :— (सरोषं सप्रकम्पञ्च) भोः, राजमित्रं ब्राह्मणो भूत्वा दास्याः पुत्र्याः पादयोः पतिष्यामि ।

चेटी — (अङ्गुल्या तर्जयन्ती सस्मितम्) इदानीं पातयिष्यामि । शेखरक, उत्तिष्ठ । प्रसन्ना तेऽहम् ।

1 अपक्रमितुम् to disappear ; inf. अप+√क्रम् 1 U. 4. P. 2 पलायितुम् to flee ; inf. √पलाय् 1 A. 3 यज्ञोपवीतम् sacred thread as a sign of upper social castes such as Brahmin. 4 त्रुट्यति it breaks ; √त्रुट् 4.6 P. 5 गलकः neck. 6 प्रकम्पः trembling. 7 सप्रकम्पम् ad. 8 मित्रम् friend. 9 तर्जयत् (nom. s. f. तर्जयन्ती) threatening ; pres. part. √तर्ज 10 P. 10 पातयिष्यामि I will cause to fall ; णिजन्तात्लृट् √पत् 1 P. 11 प्रसन्न favourable; pleased.

Servant — Yes, I will do so.

Viṭa — (releasing the jester, falls before the maid's feet) Be pleased, Oh Navamālikā, be pleased !

Jester — (to himself) This is my chance to flee. (He wants to escape.)

Servant — (Catches the jester by his sacred thread. It is cut off) O tawny monkey, where, where are you escaping ? (Binding the jester at the neck with the upper garment, he pulls him.)

Jester — Lady Navamālikā, please free me !

Maid — (laughing) If you put your head on the ground and fall prostrate at my feet.

Jester — (trembling with anger) Hellow ! Being a Brahmin friend of the king, shall I fall prostrate before the feet of a slave-girl's daughter ?

Maid — (threatening with a finger, with a smile) I will prostrate you. Stand up, Shekharaka ! I am pleased with you (i.e. I pardon you.)

(कण्ठे गृह्णाति) एष पुनर्जामातुः प्रियवयस्यस्त्वया खलीकृतः । एवञ्च श्रुत्वा कदाऽपि भर्ता मित्रावसुस्तुभ्यं कुप्यति । तदादरेण सम्मानयैनम् ।

विट :— यन्नवमालिकाज्ञापयति (विदूषकं कण्ठे गृहीत्वा) आर्य, त्वं मया सम्बन्धीति कृत्वा परिहसितः । (घूर्णन्) सत्यमेव शेखरक, त्वया कृतः परिहासः । (उत्तरीयं वर्तुलीकृत्य आसनं ददाति) इह उपविशतु सम्बन्धी ।

विदूषक :— (स्वगतम्) दिष्ट्यापगत इवास्य महावेगः । उपविशतः ।)

विट :— नवमालिके, उपविश त्वमपि एतस्य पार्श्वे येन द्वावपि युवां सममेव सम्मानयिष्यामि । (चेटी विहस्योपविशति ।)

1 खलीकृत insulted, ill-treated; PP. खली+√कृ 8 U. 2 सम्मानय honour thou! णिजन्तात्लोट् सम्+√मन् 4 A. 3 सम्बन्धी m. relation 4 घूर्णत् (nom. s. m. घूर्णन्) staggering; pres. part. √घूर्ण 1 A. 6 P. 5 वर्तुलीकृत्य having made a circle. 6 महावेगः great wrath. 7 पार्श्वे by the side. 8 समम् equally. 9 अपगत disappeared; PP. अप+√गम् 10 सम्मानयिष्यामि I shall honour; णिजन्तात्लृट् सम्+√मन्.

(She holds him by the neck.) But the bridegroom's dear friend has been ill-treated by you. Whenever Lord Mitrāvasu hears about it, he will be angry with you. So treat him with respect!

Viṭa — As Navamālikā bids me. (Seizing the jester by the neck) Sir! I have made a joke with you, considering you to be my relation. (Staggering) Ah Shekharaka, is it true that you have made a joke? (Making a circle out of the upper garment) he offers a seat.) Be seated here, my kinsman!

Jester — (to himself) Fortunately it seems that his great wrath has disappeared. (Both men sit down.)

Viṭa — Navamālikā, you may also sit down besides him so that I might equally honour both of you.

(The maid sits down laughing.)

विट :— (चषकमादाय) अरे चेट, सुभृतं खल्वेतं चषकं कुरु अच्छसुरया ।

चेट :— (नाट्येन चषकभरणं करोति ।)

विट :— (स्वशिरःशेखरात् पुष्पाणि गृहीत्वा चषके विन्यस्य जानुभ्यां स्थित्वा नवमालिकाया उपनयति)
नवमालिके, आस्वाद्य देह्येतमेतस्मै ।

चेटी — (सस्मितम्) यत् शेखरको भणति । (तथा कृत्वा विटस्यार्पयति ।)

विट :— (विदूषकस्य चषकमर्पयति) एतन्नवमालिकामुखसंसर्गसविशेषवासितरसं शेखरकादन्येन केनाप्यन्येनानास्वादितपूर्वं तत् पिबैतत् । किं ते अतोऽप्यपरं सम्मानं करिष्यामि ।

विदूषक :— (सवैलक्ष्यस्मितं कृत्वा) शेखरक, ब्राह्मणः खल्वहम् ।

1 चषकम् Wine-vessel. 2 सुभृत well-filled ; PP. सु+√भृ 1.3 P. 3 अच्छ clear, pure. 4 भरणम् supporting, filling. 5 पुष्पम् (nom. and acc. P. पुष्पाणि) flower. 6 विन्यस्य having thrown ; gerund वि+नि+√अस् 4 P. 7 जानु n. knee. 8 जानुभ्यां स्थित्वा having knelt down. 9 संसर्गः contact. 10 रसः taste, flavour. 11 नवमालिकामुखसंसर्गसविशेषवासितरसम् = नवमालिकायाः मुखसंसर्गेण सविशेषं वासितः रसः यस्य तत्. 12 आस्वाद्य having tasted ; gerund आ+√स्वाद् 1 A. 13 अनास्वादित not tasted. 14 पूर्वम् before, formerly. 15 पिब drink thou ; लोट् √पा 1 P. 16 देहि give thou ! लोट्√दा 3 U.

Viṭa — (taking the wine-vessel) Ah servant, do fill up this wine-vessel with that pure wine !

(The servant fills wine by means of acting.)

Viṭa — (taking some flowers from the garland on his head, casting them into the vessel and kneeling down, offers it to Navamālikā) O Navamālikā, after tasting, give this to him.

Maid — (smiling) As Shekharaka tells me. (Doing so, she returns it to Viṭa.)

Viṭa — (giving it to jester) Nobody but Shekharaka has ever tasted this wine whose flavour is especially scented by the touch of Navamālikā's mouth. So drink this ! What more honour can I do beyond this ?

Jester — (with an embarassed smile) Shekharaka, I am really a Brahmana.

विट :— यदि त्वं ब्राह्मणः तत् क्व ते ब्रह्मसूत्रम् ।

विदूषक :— तत् खलु मेऽनेन चेटेन कृष्यमाणं छिन्नम् ।

चेटी — (विहस्य) यद्येवं तद्वेदाक्षराण्यपि तावत् कत्यपि उदाहर ।

विदूषक :— भवति, अनेन शीधुगन्धेन पिनद्धानि वेदाक्षराणि । अथवा किं मम भवत्याः समं विवादेन। एष ते ब्राह्मणः पादयोः पतति । (इति पादयोः पतितुमिच्छति ।)

चेटी — (हस्ताभ्यां निवार्य) मा खल्वेवं करोत्वार्यः । शेखरक, अपसर अपसर, ब्राह्मणः खल्वेषः । (विदूषकस्य पादयोः पतति) आर्य, न त्वया कोपितव्यम्। सम्बन्ध्यनुरूपः खल्वेष मया परिहासः कृतः ।

---

1 ब्रह्मसूत्रम् sacred thread. 2 छिन्न cut off ; PP. √छिद् 7 U. 3 अक्षरम् (P. अक्षराणि) syllable, word. 4 कति pron. and a. (always plural) how many, some. 5 उदाहर narrate thou ! लोट् उदा+√ हृ 1 U. 6 शीधु m. n. wine. 7 पिनद्ध hidden ; PP. पि+√नह 4 U. 8 विवादः dispute. 9 अपसर begone, withdraw thou ; लोट् अप+√सृ 1 P. 10 कोपितव्य (ought) to be angered ; pot. PP. √कुप् 4 P.

Viṭa - If you are a Brahmaṇa, where is your sacred thread ?

Jester — Certainly this servant snatched my thread and cut it off.

Maid — (ridiculing) If so, now recite some Vedic hymns.

Jester — Lady, the Vedic hymns are concealed by this wine-odour. Or what is the use of my arguing with you ? This Brahmin falls prostrate before your feet. (Thus he tries to fall down.)

Maid — (checking him with her hands) Noble Sir, don't do so. Ah Shekharaka, get away, get away ! He is indeed a Brahmaṇa. (She prostrates herself at the jester's feet.) Sir, please don't be angry, as I simply made a joke expressive of my kinsmanship with you.

विट :— अहमप्येनं प्रसादयामि । (पादयोर्निपत्य) मर्षयतु मर्षयतु आर्यः यन्मया मदपरवशेनापराद्धम् । येनाहं नवमालिकया सह आपानकं गमिष्यामि ।

विदूषक :— मर्षितं मया, गच्छतं युवाम् । अहमपि प्रियवयस्यं प्रेक्षे ।

(निष्क्रान्तो विटश्चेट्या सह चेटश्च ।)

विदूषक :— अतिक्रान्तो ब्राह्मणस्याकालमृत्युः । तद्यावदहमपि मत्तपालकसङ्गदूषित इह दीर्घिकायां स्नास्यामि । (तथा करोति) (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) एष प्रियवयस्योऽपि रुक्मिणीमिव हरिर्मलयवतीमवलम्ब्य इत एवागच्छति । तद्यावत् पार्श्ववर्ती भवामि ।

1 मर्षयतु may he forgive ! लोट् √ मृष् 10 U. 2 आपानकम् banquet. 3 मर्षित forgiven ; PP. √ मृष्. 4 अतिक्रान्त passed over ; PP. अति + √ क्रम् 1 U. 4 P. 5 अकाल untimely. 6 मृत्यु : death. 7 दूषित defiled ; PP. √ दुष् 4 P. 8 मत्तपालकसङ्गदूषित : = मत्तानां पालकस्य सङ्गेन दूषित :. दीर्घिका f. pond, lake. 10 स्नास्यामि I shall bathe ; लृट् √ स्ना 2 P. 11 अवलम्ब्य having leaned ; gerund अव + √ लम्ब् 1 A. 12 पार्श्ववर्तिन् (nom. s. m. — वर्ती) attending upon.

Viṭa — I, too, will pacify him. (Falling down at his feet) May the noble one forgive me for my offence under the influence of wine ! so that I might go to the party with Navamālikā.

Jester — I forgive you. You may go. I shall also see my dear friend. (Viṭa and the servant move away with the maid.)

Jester — A Brahmana's untimely death has vanished. So in the meanwhile I will bathe myself, defiled by the touch of that lord of drunkards, in this pond. (He does so. Then looking at the facade of the curtain) My dear friend is coming here, supporting Malayavātī like Hari who supports Rukmiṇī. Let me now wait upon him.

(ततः प्रविशति गृहीतवरनेपथ्यो नायको मलयवती विभवतश्च परिवारः ।)

नायकः— (मलयवतीमवलोक्य सहर्षम्)

दृष्टा दृष्टिमधो ददाति कुरुते नालापमाभाषिता
शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेपते ।
निर्यान्तीषु सखीषु वासभवनान्निर्गन्तुमेवेहते
जाता वामतयैव मेऽद्य सुतरां प्रीत्यै नवोढा प्रिया ॥ ४ ॥

(मलयवतीं पश्यन्) प्रिये मलयवति ।

1 गृहीतवरनेपथ्य : = गृहीतं वरनेपथ्यं येन सः 2 विभवतस् ind. according to rank or position. 3 अधस् ind. below, down. 4 आलाप : speech, talk. 5 आभाषित addressed, spoken ; PP. आ + √ भाष् 1 A. 6 शय्या f. (loc. s. शय्यायाम्) bed. 7 परिवृत्य having turned away; gerund परि + √ वृत् 1 A. 8 बलात् ad. by force. 9 आलिङ्गित embraced; PP. आ + √ लिङ्ग् 1 U. 10 वेपते she trembles ; √ वेप् 1 A. 11 सखीषु निर्यान्तीषु (loc. abs.) when friends go out. 12 वासभवनम् (abl. s. वासभवनात्) chamber, residence. 13 जाता = भूता. 14 वामता f. perversity. 15 सुतराम् ad. very much more. 16 नवोढा newly married (from √ वह् 1 U).

अद्य नवोढा मे प्रिया दृष्टा दृष्टिं अधः ददाति आभाषिता आलापं न कुरुते शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलात् आलिङ्गिता वेपते वासभवनात् सखीषु निर्यान्तीषु निर्गन्तुं एव ईहते वामतया एव प्रीत्यै सुतरां जाता ॥ शार्दूलविक्रीडित.

(Then enter the hero in wedding attire, Malayavatī and the retinue according to rank.)

Hero — (looking at Malayavatī with joy)
Today, my newly-married darling casts down her eyes when seen, makes no reply when addressed, turns aside in bed, trembles when embraced by me by force, and wishes to go out when her friends move out of the chamber : by her perversity she has become all the more pleasing (to me).
(Looking at her) Oh my loving Malayavatī !

हुङ्कारं ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं
यद् दावानलदीप्तिभिस्तनुरियं चन्द्रातपैस्तापिता ।
ध्यातं यत् सुबहून्यनन्यमनसा नक्तंदिनानि प्रिये
तस्यैतत् तपसः फलं मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ५ ॥

नायिका —(अपवार्य) हञ्जे चतुरिके, न केवलं दर्शनीयः प्रियमपि भणितुं जानात्येव ।

चेटी —(विहस्य) अयि प्रतिपक्षवादिनि, सत्यकमेवैतत् । किमत्र प्रियवचनम् ।

1 हुङ्कारः sound of 'hum' 2 ददत् (ins. s. m. ददता) giving, uttering; pres. part.√दा 3U. 3 प्रतिवचस् answer. 4 मौनम् silence. 5 आसेवित enjoyed, practised; PP. आ+√सेव् 1A. 6 दावानलः forest-fire. 7 दीप्तिः f. (ins P. दीप्तिभिः) lustre, splendour. 8 तनुः f. body. 9 दावानलदीप्तिभिः=दावानलस्य दीप्तिः इव दीप्तिः येषां तैः 10 तापित heated, tormented; 1P. 10U.√तप् . 11 ध्यात thought of; meditated; PP. √ध्यै 1P. 12 नक्तांदिनाति days and nights. 13 तपस् n. (gen.s. तपसः) penance. 14 अधुना ind. now. 15 दर्शनीय fit to be seen, charming. 16 प्रतिपक्षवादिन् a. (voc. s.f.—वादिनि) rival; or contradicting speaker.

प्रिये, यत् प्रतिवचः हुङ्कारं ददता मया मौनं आसेवितं यत् दावानलदीप्तिभिः चन्द्रातपैः इयं तनुः तापिता यत् सुबहूनि नक्तंदिनानि अनन्यमनसा (मया) ध्यातं यत् अधुना इदं ते मुखं पश्यामि एतत् तस्य तपसः फलम् ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

That I behold thy face now is the fruit of this very penance, wherein I resorted to silence merely uttering 'hum' as a reply, wherein this body of mine was heated by the moon-beams splendid as the forest-fire and wherein day and night I meditated single-minded, my love!

Heroine—(aside) Ah Maid Chaturikā, not only he is charming but knows how to speak agreeably.

Maid —(laughing) Ah you a contradicting speaker, it is only true. Is there a flattery in his pronouncement ?

नायक :— चतुरिके, आदेशय मार्गं कुसुमाकरोद्यानस्य ।

चेटी — एतु एतु भर्ता ।

नायक :— (परिक्रम्य नायिकां निर्दिश्य) स्वैरं स्वैरमागच्छतु भवती ।

खेदाय स्तनभार एव किमु ते मध्यस्य हारोऽपरः
ताम्यत्यूरुयुगं नितम्बभरतः काञ्च्याऽनया किं पुनः ।
शक्तिः पादयुगस्य नोरुयुगलं वोढुं कुतो नूपुरौ
स्वाङ्गैरेव विभूषिताऽसि वहसि क्लेशाय किं मण्डनम् ॥ ६ ॥

1 मार्गः way. 2 स्वैरम् ind. in a low tone, slowly. 3 खेदः (dat. s. खेदाय) pain, fatigue. 4 भारः burden, weight. 5 किमु why. 6 हारः pearl-necklace. 7 अपर a. another. 8 ताम्यति it is exhausted; लट्√तम् 4p. 9 ऊरुः m. thigh. 10 नितम्बभरतस् ad. due to the weight of hips. 11 काञ्ची f. girdle. 12 शक्तिः strength ability(f.) 13 वोढुम् to bear, to carry; inf, √वह् 1U. 14 कुतस् why. 15 अङ्गम् (ins. P. अङ्गैः) limb. 16 विभूषित decorated; PP. वि+√भूष् 1P. 10U. 17 क्लेशः (dat. s. क्लेशाय) pain, fatigue. 18 मण्डनम् decoration, ornament. 19 मध्यः waist.

स्तनभारः एव ते मध्यस्य खेदाय अपरः हारः किमु, नितम्बभरतः ऊरुयुगं ताम्यति अनया काञ्च्या किं पुनर्, ऊरुयुगलं वोढुं पादयुगस्य शक्तिः न कुतः नूपुरौ, स्वाङ्गैः एव विभूषिता असि क्लेशाय मण्डनं किं वहसि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Hero — Chaturikā, show me the way to the Kusumākara garden !

Maid — My lord, this way, this way.

Hero — (pacing about and pointing the heroine) My lady, come very slowly.

The weight of thy breasts just tire out thy waist ; why then another pearl-neklace? Due to the weight of thy hips thy thighs are exhausted; why golden girdle ? Thy feet have no strength to carry the thighs; why then these anklets ? Thou art just decorated with thy own limbs; why dost thou bear ornaments only to be fatigued ?

चेटी— एतत् खलु तत् कुसुमाकरोद्यानं तत् प्रविशतु भर्ता (सर्वे प्रविशन्ति)

नायकः—(विलोक्य) अहो नु कुसुमाकरोद्यानस्य परा श्रीः । इह हि ।

निष्यन्दश्चन्दनानां शिशिरयति लतामण्डपे कुट्टिमान्तानाराद्
धारागृहाणां ध्वनिमनु तनुते ताण्डवं नीलकण्ठः ।
यन्त्रोन्मुक्तश्च वेगाद् चलति विटपिनां पूरयन्नालवाला-
नापातोत्पीडहेलाहृतकुसुमरजःपिञ्जरोऽयं जलौघः ॥ ७ ॥

1 निष्यन्दः discharge, flow. 2 शिशिरयति it cools; नामधातुः √ शिशिरय् 3 लतामण्डपः Creeper pavilion. 4 कुट्टिम m. n. Pavement. 5 अन्तः (acc. P. अन्तान्) border, end. 6 आरात् ind. near, from a distance. 7 धारागृहम् (gen. P.—गृहाणाम्) shower-house, room. 8 ध्वनिः m. sound. 9 अनु ind. after, corresponding with. 10 तनुते it performs, spreads; √ तन् 8 U. 11 ताण्डव m. n. dance. 12 नीलकण्ठः peacock. 13 यन्त्रम् fountain. 14 उन्मुक्त discharged; PP. उद् + √ मुच् 6P. 15 वेगः speed, force. 16 विटपिन् (gen. P. विटपिनाम्) tree. 17 आलवालम् water-basin round the root of a tree. 18 आपातः falling. 19 उत्पीडः gush, stream. 20 हेला ease, contempt. (हेलया easily) 21 रजस् n. dust, pollen. 22 पिञ्जर golden. 23 आपातोत्पीडहेलाहृतकुसुमरजःपिञ्जरः=आपाते यः उत्पीडः तेन हेलया हृतेन कुसुमरजसा पिञ्जरः. 24 जलौघः flood of water.

चन्दनानां निष्यन्दः लतामण्डपे कुट्टिमान्तान् शिशिरयति आरात् धारागृहाणां ध्वनिं अनु नीलकण्ठः ताण्डवं तनुते यन्त्रोन्मुक्तः च अयं जलौघः आपातोत्पीडहेलाहृतकुसुमरजःपिञ्जरः (सन्) विटपिनां आलवालान् पूरयन् वेगात् चलति ॥ स्रग्धरा.

Maid — This is the Kusumākara garden. May my lord enter it.

(All enter.)

Hero —(looking) O exquisite beauty of the Kusumākara garden! For here

The flowing sap of the Sandals cools the borders of the pavement in the creeper-pavilion, nearby a peacock performs a dance after the sound of the shower-huts, and this flood of water, discharged from the fountains, flows down rapidly, filling up the basins of the trees, and being turned yellow by the pollen easily snatched by its gushing stream.

अपि च । अमी गीतारम्भैर्मुखरितलतामण्डपभुवः
परागैः पुष्पाणां प्रकटपटवासव्यतिकराः ।
पिबन्तः पर्याप्तं सह सहचरीभिर्मधुरसं
समन्तादापानोत्सवमनुभवन्तीह मधुपाः ॥ ८ ॥

विदूषक :— (उपसृत्य) जयतु जयतु भवान् । स्वस्ति भवत्यै ।

नायक :— वयस्य, चिराद् दृष्टोऽसि ।

विदूषक :— भो वयस्य, लघु एवागतोऽस्मि । किं पुनर्विवाहमहोत्सवमिलितसिद्धविद्याधराणामापानदर्शनकौतूहलेन परिभ्रमन् एतावतीं वेलां स्थितोऽस्मि । तत् त्वमपि तावत् प्रेक्षस्व ।

1 गीतारम्भः Commencement of songs. 2 मुखरित a. resonant. 3 मुखरितलतामण्डपभुवः=मुखरिता लतामण्डपस्य भूः यैः ते. 4 परागः pollen. 5 व्यतिकरः mixture. 6 प्रकटपटवासव्यतिकराः = प्रकटः पटवासस्य व्यतिकरः येषां ते: 7 पिबत् (nom. p. m. पिबन्तः) drinking; Pres. Part. √पा 1 P. 8 पर्याप्तं gained, whole, all. 9 सहचरी f. Consort, wife. 10 मधुरसः honey. 11 समन्तात् ind. on all sides. 12 मधुपः bee. 13 मिलित joined, met; PP. √ मिल् 6 P.

गीतारम्भैः मुखरितलतामण्डपभुवः पुष्पाणां परागैः प्रकटपटवासव्यतिकराः सहचरीभिः सह पर्याप्तं मधुरसं पिबन्तः मधुपाः समन्तात् आपानोत्सवं अनुभवन्ति ॥ शिखरिणी ।

And moreover,

With their commencements of songs, making the ground of this creeper-pavilion resonant, exhibiting their contact with the fragrance through the pollen of flowers, and drinking sufficient honey with their female-companions, the bees enjoy the festivity of drinking on all sides here.

Jester — (approaching) Victory to your Highness ! Hail to your Ladyship !

Hero — Friend, I see you after a long time.

Jester — O friend, I have come here quickly. What more, I have stayed away all these hours, roaming about with a curiosity to see the banquet of the Sidhas and Vidyadharas who have assembled together on the occasion of your grand wedding festival. You, too, will see it now.

नायक:— एवं यथाह भवान् । (समन्तादवलोक्य) वयस्य, पश्य पश्य ।

दिग्धाङ्गा हरिचन्दनेन दधतः सन्तानकानां स्रजो
माणिक्याभरणप्रभाव्यतिकरैश्चित्रीकृताच्छांशुकाः ।
सार्धं सिद्धजनैर्मधूनि दयितापीतावशिष्टान्यमी
मिश्रीभूय पिबन्ति चन्दनतरुच्छायासु विद्याधराः ॥ ६ ॥

तदेहि वयमपि तां तमालवीथिं गच्छामः । (परिक्रामति)

विदूषक:— एषा खलु तमालवीथिका। एतां सञ्चरन्ती तावत् परिखेदितेव भवती दृश्यते। तदिहैव स्फटिकमणिशिलातल उपविश्य विश्राम्यामः ।

1 दिग्ध anointed, besmeared; PP. √ दिह् 2U. 2 दिग्धाङ्गाः=दिग्धानि अङ्गानि येषां ते. 3 स्रज् f. (nom & acc. P. स्रजः) garland. 4 माणिक्यम् jewel. 5 चित्रीकृत rendered bright. 6 चित्रीकृताच्छांशुकाः = चित्रीकृतानि अच्छांशुकानि येषां ते. 7 मधु n, (acc P. मधूनि) wine. 8 अवशिष्ट left as a remainder ; PP. अव + √ शिष् 7 P. 9 दायितापीतावशिष्टानि = दयिताभिः पीतात् अवशिष्टानि. 10 मिश्रीभूय having mixed; gerund मिश्री + √ भू 1 P. 11 परिखेदिता weary, fatigued. 12 स्फटिकम् crystal.

हरिचन्दनेन दिग्धाङ्गाः सन्तानकानां स्रजः दधतः माणिक्याभरणप्रभाव्यतिकरैः चित्रीकृताच्छांशुकाः अमी विद्याधराः सिद्धजनैः सार्धं मिश्रीभूय चन्दनतरुच्छायासु दयितापीतावशिष्टानि मधूनि पिबन्ति ॥ शार्दुलविक्रीडितम्

Hero — Yes, as you say. (Looking on all sides) My friend, behold, behold!

With their bodies besmeared with yellow sandal paste, bearing the garlands of Santāna blossoms and wearing white silk garments brightened on account of their contact with the lustre of the bejewelled ornaments, the Vidyādharas, mingling with the Siddhas, drink the wine left over by their loving women after tasting it, in the shades of the Sandal trees.

So come, let us go to the Tamāla lane. (He walks round.)

Jester — This is the Tamāla lane. Her ladyship appears tired, walking over here. So let us be seated here on the crystal-slab and rest.

नायकः— वयस्य, सम्यगुपलक्षितम् ।

एतन्मुखं प्रियायाः शशिनं जित्वा कपोलयोः कान्त्या ।
तापानुरक्तमधुना कमलं ध्रुवमीहते जेतुम् ॥ १० ॥

(नायिकां हस्ते गृहीत्वा) प्रिये, इहोपविशामः ।

नायिका— यदार्यपुत्र आज्ञापयति । (सर्वे उपविशन्ति)

नायकः— (नायिकाया मुखमुन्नमय्य पश्यन्) प्रिये, वृथैव त्वमस्माभिः कुसुमाकरोद्यानकुतूहलिभिः खेदिता । कुतः ।

एतत्ते भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवम् ।
मुखं नन्दनमुद्यानमतोऽन्यत् केवलं वनम् ॥ १२ ॥

1 शशिन् m. (acc. s. शशिनम्) moon. 2 जित्वा having conquered ; gerund √ जि 1 P. 3. कान्ति : f. (ins. s. कान्त्या) beauty. 4. तापः heat. 5 अनुरक्त reddened, red. 6 ध्रुवम् firmly. 7 वृथा in vain, uselessly. 8 कुतूहलिन् (ins. p. m. कुतूहलिभिः) curious, eager. 9 उद्भासिन् a. (n. उद्भासि) radiant, charming. 10 भ्रूलतोद्भासि= भ्रुवौ एव लते ताभ्यां उद्भासि. 11 पाटल red. 12 पाटलाधरपल्लवम्=पाटलः अधरः एव पल्लवः यस्मिन् तत्. 13 नन्दनम् Indra's garden.

प्रियायाः एतत् मुखं कपोलयोः कान्त्या शशिनं जित्वा अधुना तापानुरक्तं (भूत्वा) कमलं जेतुं ध्रुवं ईहते ॥ आर्या ॥ एतत् ते भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवं मुखं नन्दनं उद्यानं, अतः अन्यत् केवलं वनम् ॥ अनुष्टुप्

Hero — My friend, you have rightly observed.
Defeating the moon by the beauty of its cheeks, this face of my love, now reddened due to the heat, desires firmly to surpass the red lotus.
(Holding the heroine by the hand) My darling, let us sit here.

Heroine — As my husband bids me. (All sit down.)

Hero — Darling, you have been uselessly troubled by us eager to see the Kusumākara garden. (lifting up the heroine's face and looking) Whereas, This face of yours, charming on account of the creepers in the form of the eye-brows and the sprout in the shape of the red-lips, is a Nandana garden, and any other (garden) is merely a forest.

चेटी— (सस्मितं विदूषकं निर्दिश्य) श्रुतं त्वया भर्तृदारिकां कथं वर्णयति । आर्य, पुनरहं त्वां वर्णयामि ।

विदूषकः— (सहर्षम्) भवति, जीवितोऽस्मि । तत् करोतु भवती प्रसादं येनैष मां पुनरपि न भणति यथा त्वमीदृशः कपिलमर्कटाकार इति ।

चेटी— आर्य, त्वं मया विवाहजागरणे निद्रायमाणो निमीलिताक्षः दृष्टः । तत्तथैव तिष्ठ येन वर्णयामि । (विदूषकः तथा करोति ।)

चेटी— (स्वगतम्) यावदेष निमीलिताक्षस्तिष्ठति तावन्नीलरसानुकारिणा तमालपल्लवरसेन मुखं कालीकरिष्यामि । (उत्थाय तमालपल्लवं निष्पीड्य विदूषकस्य मुखं कालीकरोति । नायकः नायिका च विदूषकं पश्यतः ।)

1 वर्णयति he describes, paints ; √ वर्ण 10U. 2 जीवित alive, enlivened. 3 कपिलमर्कटाकारः = कपिलः मर्कटः तस्य आकारः यस्य सः 4 जागरणम् (loc. s. जागरणे) wakefulness, watchfulness. 5 निद्रायमाण sleeping ; Pres. Part.) नामधातुः √ निद्राय् 6 निमीलित shut, closed ; PP. नि + √ मील् 1 P. 7 अक्षि n. (ससासान्ते अक्ष) eye. 8 निमीलिताक्षः = निमीलिते अक्षिणी यस्य सः 9 नील blue, dark-blue. 10 कालीकरिष्यामि I shall make black ; लृट् काली + √ कृ 8U .11 निष्पीड्य having squeezed, pressed out; gerund निस् + √ पीड् 10U.

Maid — (with a smile, pointing to the jester) Do you hear how he describes (or paints) the princess ? Sir, I shall also describe you.

Jester — (joyously) Lady, I am enlivened. Therefore, do me a favour so that he will not any more speak to me that I resemble a tawny monkey.

Maid — Noble sir, I saw you asleep with your eyes closed when I was full-awake on the marriage. So do the same so that I might describe (or paint) you.

(The jester does so.)

Maid — (to herself) While he remains with his eyes shut, I shall make his face black by means of the liquid of a Tamāla leaf resembling dark blue juice. (Rising and squeezing a Tamāla leaf, she paints the clown's face black. The hero and the heroine look at him.)

नायक :— वयस्य, धन्यः खल्वसि योऽस्मासु तिष्ठत्सु भवानेवं वर्ण्यते ।

नायिका— (सस्मितं विदूषकं दृष्ट्वा नायकं पश्यति ।)

नायक :— (नायिकामुखं दृष्ट्वा)

स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते दृश्यतेऽधरपल्लवे ।
फलं त्वन्यत्र मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ १२ ॥

विदूषक :— भवति, किं त्वया कृतम् ।

चेटी— ननु वर्णितोऽसि ।

विदूषक :— (हस्तेन मुखं प्रमृज्य दृष्ट्वा सरोषं दण्डकाष्ठमुद्यम्य) आः दास्याः पुत्रि, राजकुलं खल्वेतत् । किं तव करिष्यामि । (नायकं निर्दिश्य) भोः, युवयोः पुरतोऽहं दास्याः पुत्र्या खलीकृतः । तत् किं ममेह स्थितेन । अन्यतो गमिष्यामि । (निष्क्रामति ।)

1 धन्य a. blessed, lucky. 2 अधरपल्लवे=अधरः एव पल्लव. तस्मिन् 3 स्मितपुष्पोद्गमः=स्मितं एव पुष्पं तस्य उद्गमः. 4 मुग्धाक्षि=मुग्धे अक्षिणी यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 5 प्रमृज्य having wiped ; gerund प्र + √ मृज् 2 P. 1(U. 6 राजकुलम् royal family, royal household.

मुग्धाक्षि, ते अधरपल्लवे अयं स्मितपुष्पोद्गमः दृश्यते फलं तु अन्यत्र, पश्यतः मम चक्षुषोः ॥ अनुष्टुप्.

Hero — My friend, you are, indeed, a lucky fellow as you are painted while we are here. (The heroine, after looking at the jester with a smile, sees the hero.)

Hero — (looking at the face of the heroine)
Ah charming-eyed one ! on the leaves in the form of thy lips is seen the apparition of a flower in the form of a smile, but its fruit is elsewhere— in my eyes while I see thee.

Jester —Lady, what did you do ?

Maid — Indeed, you are painted.

Jester —(wiping his face with his hand and looking, he raises a stick angrily)
Ah you daughter of a slave-girl ! This is the royal household. What shall I do to you ? (To the hero) Sir ! I have been defiled by this daughter of a bitch in your presence. So no use of my staying here. I shall go away.

(Exit)

चेटी— कुपितो मे आर्य आत्रेयः । यावदेनं गत्वा प्रसादयिष्यामि ।

नायिका— हञ्जे चतुरिके, किं मामेकाकिनीमुज्झित्वा गच्छसि ।

चेटी— (नायकं निर्दिश्य सस्मितम्) एवमेकाकिनी चिरं भव । (इति निष्क्रान्ता)

नायक :— (नायिकाया मुखं पश्यन्)

दिनकरकरामृष्टं बिभ्रद् द्युतिं परिपाटलां
दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् ।
अयि मुखमिदं मुग्धे सत्यं समं कमलेन ते
मधु मधुकरः किंत्वेतस्मिन् पिबन्न विभाव्यते ॥ १३ ॥

1 एकाकिन् a. (acc. s.f. एकाकिनीम्) solitary, alone. 2 दिनकर: the sun. 2 करः=किरणः ray. 3 आमृष्ट touched; PP. आ + √ मृश् 6 P. 4 दिनकरकरामृष्टम्=दिनकरस्य करैः आमृष्टम्. 5 बिभ्रत् (nom. s. n.) bearing; pres. part. √भृ 1. 3U. 6 द्युतिः f. lustre, splendour. 7 दशनः tooth. 8 केसर m.n. filament. 9 स्फुटीकृतकेसरम्=स्फुटीकृताः केसराः यस्मिन् तत्. 10 एतस्मिन्=मुखे. 11 विभाव्यते it is seen; णिजन्तात्कर्मणिलट् वि+√भू 1P.

अयि मुग्धे, दिनकरकरामृष्टं परिपाटलां द्युतिं बिभ्रत् उत्सर्पद्भिः दशनकिरणैः स्फुटीकृतकेसरं इदं ते मुखं सत्यं कमलेन समं किन्तु एतस्मिन् मधु गिबन् मधुकरः न विभाव्यते ॥ हरिणी

Maid — Noble Ātreya is angry with me, so I shall go and pacify him now.

Heroine— O Maid Chaturikā, why do you go away, leaving me alone ?

Maid — (pointing the hero with a smile) Do remain alone for a long time like this. (Exit)

Hero — (observing the heroine's face)
O charming one, this thy face, having been touched by the sun-beams, so bearing a pink hue all over, and manifesting its filaments (also, lips) by dint of rising rays of the teeth, is truly same as a red lotus, but no bee is seen drinking honey here.

(नायिका विहस्य मुखमन्यतो नयति ।)

(नायकः तदेव पठति ।)

चेटी— (पटाक्षेपेण प्रविश्य उपसृत्य) एष खल्वार्यमित्रावसुः कार्येण केनापि कुमारं प्रेक्षितुमिच्छति ।

नायकः— प्रिये, गच्छ त्वमात्मनो गृहम् । अहमपि मित्रावसुं दृष्ट्वा त्वरितमागत एव । (नायिका चेट्या सह निष्क्रान्ता ।)

(ततः प्रविशति मित्रावसुः ।)

मित्रावसुः— अनिहत्य तं सपत्नं कथमिव जीमूतवाहनस्याहम् ।
कथयिष्यामि हृतं तव राज्यं रिपुणेति निर्लज्जः ॥ १४ ॥

अनिवेद्य च न युक्तं गन्तुमिति निवेद्य गच्छामि । कुमार, मित्रावसुः प्रणमति ।

1 पटाक्षेपेण (dramatic term) with a hurried toss of the curtain. 2 अनिहत्य not having killed; gerund अ+नि+√हन् 2P. 3 सपत्नः=रिपुः enemy. 4 जीमूतवाहनस्य=जीमूतवाहनाय. 5 राज्यम् kingdom. 6 निर्लज्ज shameless. 7 निवेद्य having informed; gerund नि+√विद् 1.2P. caus.

तं सपत्नं अनिहत्य अहं निर्लज्जः 'तव राज्यं रिपुणा हृतं' इति कथमिव जीमूतवाहनस्य कथयिष्यामि ॥ आर्या

(The heroine turns her face away, laughing, and the hero recites it again.)

Maid —(entering with a hurried toss of the curtain and approaching) Noble Mitrāvasu wishes to see the prince on some business.

Hero — My darling, go home. I will soon follow you after seeing Mitrāvasu. (The heroine walks away with the Maid.) (Thereupon appears Mitrāvasu.)

Mitrāvasu— Without having killed the foe how shall I inform Jīmūtavāhana shamelessly that his kingdom has been plundered by his enemy. It is not, however, proper to go away without informing. So I shall inform him and go. O prince, Mitrāvasu bows to you.

नायक :— (मित्रावसुं दृष्ट्वा) मित्रावसो ! इत आस्यताम् ।

मित्रावसु :— (निरूप्य उपविशति)

नायक :— (निरूप्य) मित्रावसो, संरब्ध इव लक्ष्यसे ।

मित्रावसु :— कः खलु मतङ्गहतके संरम्भः ।

नायक :— किं कृतं मतङ्गेन ।

मित्रावसु :— स्वनाशाय किल युष्मदीयं राज्यमाक्रान्तम् ।

नायक :— (सहर्षमात्मगतम्) अपि नाम सत्यमेतत् स्यात् ।

मित्रावसु :—अतस्तदुच्छित्तये आज्ञां दातुमर्हति कुमारः । किं बहुना ।

---

1 संरब्ध enraged, angered; PP. सम्+रभ् 1A. 2 संरम्भः fury, violence. 3 हतक (समासान्ते) wretched, vile. 4 स्व-नाशः (dat. s.—नाशाय) self-destruction. 5 किल ind. as they say, verily. 6 आक्रान्त occupied, seized; PP. आ+√क्रम् 1U. 4P. 7 तत्=तस्य मतङ्गस्य. 8 उच्छित्तिः f. (dat.s. उच्छित्तये) destruction. 9 दातुम् to give, to issue; inf. √दा 3U. 10 अर्हति he deserves (generally used in the sense of entreaty or respect) √अर्ह् 1P.

Hero — (looking at Mitrāvasu) O Mitrāvasu, take your seat here.
Mitrāvasu—(looking, sits down.)
Hero — (observing) Mitrāvasu, you appear to be furious.
Mitrāvasu—What fury against wretched Matanga ?
Hero — What has been done by Matanga ?
Mitrāvasu—Verily, he has occupied your own kingdom for his own destruction.
Hero — (with joy, to himself) Is it possibly true ?
Mitrāvasu—Therefore, Your Highness may be pleased to issue a command to destroy him. What more ?

संसर्पद्भिः समन्तात् कृतसकलवियन्मार्गयानैर्विमानैः
कुर्वाणाः प्रावृषीव स्थगितरविरुचः श्यामतां वासरस्य ।
एते याताश्च सद्यस्तव वचनमितः प्राप्य युद्धाय सिद्धाः
सिद्धश्चोद्वृत्तशत्रुक्षयभयविनमद्राजकं ते स्वराज्यम् ॥१५॥

अथवा किं बलौघैः ?

1 संसर्पत् (ins.P.m. & n. संसर्पद्भिः) moving; pres. part. सम्+√सृप् 1U. 2 सकल whole, entire. 3 वियत् n. sky. 4 मार्गः path, road. 5 यानम् moving, going, traversing. 6 कृतसकलवियन्मार्गयानैः=कृतं सकलस्य वियन्मार्गस्य यानं यैः तैः 7 विमान m.n. aeroplane, aerial chariot. 8 कुर्वाण (nom. p.m. कुर्वाणाः) making; pres. part; √कृ 8U. 9 प्रावृष् f. (loc.s. प्रावृषि) rainy season. 10 स्थगित covered; PP. √स्थग् 1P. 11 रविः m. the sun. 12 रुच् f. light, splendour. 13 स्थगितरविरुचः स्थगिताः रवेः रुचः यस्मिन् तस्य 14 वासरः day. 15 श्यामता f. darkness. 16 यात (nom. p.m. याताः) gone; PP√या 2P. 17 प्राप्य having obtained; gerund प्र+√आप् 5P. 18 युद्धम् (dat. s. युद्धाय) war 19 सिद्ध won, accomplished; PP.√सिध् 4P. 20 उद्वृत्त ill-behaved. 21 शत्रुः m. enemy. 22 क्षयः destruction. 23 भयम् fear. 24 विनमत् bending; pres. part. वि+√नम् 1U. 25 राजकः multitude of kings. 26 उद्वृत्तशत्रुक्षयभयविनमद्राजकम्=उद्वृत्तस्य शत्रोः क्षयेण भयात् विनमन् राजकः यस्मिन् तत्

समन्तात् संसर्पद्भिः कृतसकलवियन्मार्गयानैः विमानैः स्थगितरविरुचः वासरस्य प्रावृषि इव श्यामतां कुर्वाणाः एते सिद्धाः तव वचनं प्राप्य युद्धाय इतः सद्यः याताः च उद्वृत्तशत्रुक्षयभयविनमद्राजकं ते स्वराज्यं सिद्धं च ॥ स्रग्धरा

Upon obtaining your command these Siddhas will at once depart from here for the battle-field, turning the day into a dark night as in the rainy season, concealing the beams of the sun by their aerial chariots marching forward on all sides and darting through the entire paths of the sky, and the kingdom will be recovered to you with the multitude of the princes bowing down in awe, when the foe is destroyed.

Yet what is the use of huge troops ?

एकाकिनाऽपि हि मया रभसावकृष्ट-
निस्त्रिंशदीधितिसटाभरभासुरेण ।
आरान्निपत्य हरिणेव मतङ्गजेन्द्र-
माजौ मतङ्गहतकं हतमेव विद्धि ॥ १६ ॥

नायकः— (कर्णौ पिधाय आत्मगतम्) अहह, दारुणमभिहितम् । अथवा एवं तावत् । (प्रकाशम्) मित्रावसो, कियदेतत् । बहुतरमतोऽपि बाहुशालिनि त्वयि सम्भाव्यते ।

1 रभसः violence, fury. 2 अवकृष्ट drawn out ; PP. अव+√कृष् 6U. 3 निस्त्रिंशः sword; a. cruel. 2 दीधितिः f. ray, lustre. 3 सटा f. mane. 4 भासुर a. (ins. s.m. भासुरेण) shining, bright. 5 आरात् near. 6 रभसावकृष्टनिस्त्रिंशदीधितिसटाभरभासुरेण=रभसेन अवकृष्टः यः निस्त्रिंशः तस्य दीधितयः सटाः इव तासां भरेण भासुरः तथाभूतेन . 7 हरिन् m. (ins. s. हरिणा) lion. 8 मतङ्गजः elephant. 9 इन्द्रः lord. 10 आजिः m. f. (loc.s. आजौ) battle-field. 11 हन् killed; PP.√हन् 2P. 12 विद्धि know thou ! लोट्√विद् 2P. 13 दारुण frightful, cruel. 14 कियत् how much. 15 सम्भाव्यते it is possible; णिजन्तात्कर्मणि सम्+√भू.

एकाकिना अपि हि रभसावकृष्टनिस्त्रिंशदीधितिसटाभरभासुरेण मया आजौ आरात् निपत्य, हरिणा मतङ्गजेन्द्रं इव, मतङ्गहतकं हतं एव विद्धि ॥ वसंततिलका

Know thou that vile Matanga will be slaughtered, like a lordly elephant by a lion, by me even alone falling upon him closely in the battle-field and resplendent with the massive mane-like lustre of the sword drawn out in my fury !

Hero — (covering his ears, to himself) Alas ! a cruel word has been uttered. Or let it be like this. (Aloud) O Mitrāvasu, how much does it mean ? More than this will be possible in you who are endowed with prowess.

स्वशरीरमपि परार्थे यः दद्यादयाचितः कृपया ।
राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रौर्यमनुमन्यते ॥१७॥

अपि च क्लेशान् विहाय मम शत्रुबुद्धिरेव नान्यत्र । यदि त्वमस्मत्प्रियं कर्तुमीहसे तदनुकम्प्यतामसौ राज्स्य कृते क्लेशदासीकृतस्तपस्वी ।

मित्रावसु :— (सामर्षम्) कथं नानुकम्पनीय ईदृशोऽस्माकमुपकारी कृपणश्च ।

नायक :— (स्वगतम्) अनिवार्यसंरम्भः प्रत्यग्रकोपाक्षिप्तचेता न तावदयं शक्यते निवर्तयितुम् । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)

1 परार्थे for the sake of others. 2 दद्यात् he should give; विधिलिङ√दा 3U. 3 अयाचित unasked. 4 कृपा f. (ins. s. कृपया) pity. 5 कृते ind. for, on account of. 6 प्राणिन् a. (in cpds. प्राणि) living. 7 वधः slaughter. 8 क्रौर्यम् cruelty. 9 अनुमन्ये I give assent to, permit; अनु+√मन् 4A. 10 क्लेशः suffering, care, sin. 11 विहाय having left, excluding; gerund वि+√हा 3P. 12 शत्रबुद्धिः f antagonistic mind. 13 अनुकम्प्यताम् he must be pitied; कर्मणिलोट् अनु+√कम्प् 1A. 14 क्लेशदासीकृतः enslaved by क्लेशाः 15 तपस्विन् (nom. s.m. तपस्वी) poor, unlucky. 16 कृपण pitiable. 17 उपकारी m. benefactor, helper. 18 प्रत्यग्र fresh. 19 प्रत्यग्रकोपाक्षिप्तचेता=प्रत्यग्रेण कोपेन आक्षितं चेतः यस्य सः

यः अयाचितः परार्थे स्वशरीरं अपि कृपया दद्यात् स राज्यस्य कृते प्राणिवधक्रौर्यं कथं अनुमन्यते ॥ आर्या ॥

How can he, who should give away even his own body unasked out of compassion for others, give consent to the cruelty of slaughtering living beings on account of a kingdom ?

And morever, excepting Kleshas I consider nothing is antagonistic to me. If you wish to do me a favour, please pity the poor man who is enslaved by Kleshas.

Mitrāvasu—(angrily) How such a benefactor of ours who is pitiable should not be pitied !

Hero —(to himself) As his violent fit is unavoidable and his mind is overwhelmed by a fresh anger, it is not possible to dissuade him. So let me try thus. (Aloud)

मित्रावसो, उत्तिष्ठ। अभ्यन्तरमेव प्रविशावः। तत्रैव त्वां बोधयिष्यामि। सम्प्रति परिणतमहः। तथाहि

निद्रामुद्रावबन्धव्यतिकरमनिशं पद्मकोषादपास्य-
न्नाशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्रीणिताशेषविश्वः ।
दृष्टः सिद्धैः प्रसक्तस्तुतिमुखरमुखैरस्तमप्येष गच्छ-
न्नेकः श्लाघ्यो विवस्वान् परहितकरणायैव यस्य प्रयासः ॥१८॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे) ॥ इति तृतीयोऽङ्कः ॥

1 अभ्यन्तरम् inside, interior. 2 बोधयिष्यामि I shall advise, instruct; णिजन्ताल्लृट् √बुध् 1U. 4P. सम्प्रति now. 4 परिणत set ; PP. परि+√नम् 1U. 5 अहन् n. (nom. s. अहः) day. 6 मुद्रा f. seal. 7 अवबन्धः close tie. 8 निद्रामुद्राववन्धव्यतिकरम्=निद्रायाँ यः मुद्राववन्धः तस्य व्यतिकरम्. 9 अनिशम् ind. everyday, constantly. 10 पद्मकोष m.n. lotus-bud. 11 अपास्यत् (nom. s.m. अपास्यन्) removing; pres. part. अप+√अस् 4P. 12 आशा f. direction, quarter, hope. 13 पूरः filling. 14 एककर्मन् sole or single mission. 15 प्रवण devoted to, intent on. 16 प्रीणित gratified, satisfied; PP. caus.√प्री 9. 10U. 17 विश्वम् universe. 18 आशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्रीणिताशेषविश्वः=आशानां पूरः एव एकं कर्मं तस्मिन् प्रवणैः निजकरैः प्रीणितं अशेषं विश्वं येन सः 19 प्रसक्त uninterrupted, incessant. 20 स्तुतिः f. hymn, praise. 21 मुखर loquacious, resonant. 22 प्रसक्तस्तुतिमुखरमुखैः=प्रसक्ताभि स्तुतिभिः मुखराणि मुखानि येषां तैः 23 अस्तः setting mountain. 24 विवस्वत् m. (nom. s. विवस्वान्) the sun. 25 परहितम् others' welfare. 26 प्रयासः effort, endeavour.

अनिशं पद्मकोषात् निद्रामुद्राववन्धव्यतिकरं अपास्यन् आशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्रीणिताशेषविश्वः अस्तं अपि गच्छन् प्रसक्तस्तुतिमुखरमुखैः सिद्धैः दृष्टः एष एकः श्लाघ्यः विवस्वान् यस्य प्रयासः परहितकरणाय एव ॥ स्त्रग्धरा

O Mitrāvasu, stand up! Let us go inside. I shall advise you there. Now the day has passed, for;

> Praiseworthy is the sun, everyday removing from the lotus-bud its close tie with the seal of slumber, gratifying the entire universe with his own rays devoted to the single mission of filling up the quarters and now seen journeying towards the western mountain by the Siddhas with their mouths loquacious with uninterrupted hymns (for him), for his endeavour is for the welfare of others. (Exuent omnes)

Here Ends Act III

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति कञ्चुकी गृहीतरक्तवस्त्रयुगलः प्रतिहारश्च ।)

कञ्चुकी— अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः पदे पदे संस्खलितानि रक्षन् ।
जरातुरः सम्प्रति दण्डनीत्या सर्वां नृपस्यानुकरोमि वृत्तिम् ॥१॥
(उपजाति)

प्रतीहारः— आर्य वसुभद्र, क नु खलु भवान् प्रस्थितः ।

कञ्चुकी— आदिष्टोऽस्मि देव्या मित्रावसुजनन्या 'कञ्चुकिन्, दशरात्रं त्वया यावन्मलयवत्या जामातुश्च रक्तवासांसि नेतव्यानि' । दुहिता च श्वशुरकुले वर्तते । जीमूतवाहनोऽपि युवराजेन सह समुद्रवेलां द्रष्टुमद्य गत इति श्रूयते । तन्न जाने किं

1 गृहीतरक्तवस्त्रयुगलः=गृहीतं रक्तं वस्त्रयुगलं येन स (कञ्चुकी). 2 अन्तःपुरम् (gen. P. अन्तःपुराणाम्) harem-lady. 3 अन्तर् (as a separate Prep. used with gen.) inside, in the middle of. 4 पुरम् town 5 विहित done, framed; PP. वि+√धा 3U. 6 अवस्था f. arrangement, state of affairs, law. 7 विहितव्यवस्थः=विहिता व्यवस्था येन सः 8 पदे पदे at every step. 9 संस्खलितम् (acc. P. संस्खलितानि) stumbling, blunder. 10 रक्षत् (nom. s.m. रक्षन्) guarding; pres. part√रक्ष् 1P. 11 जरा f. old age. 12 आतुर a. afflicted, smitten. 13 दण्डनीतिः f. help of a stick, policy of punishment. 14 नृपः king. 15 अनुकरोमि I imitiate; अनु+√कृ 8U. 16 वृत्तिम् behaviour. 17 दशरात्रम् for ten nights. श्वशुरः father-in-law. 19 समुद्रवेला f. coastal line, sea-tide. 20 श्रूयते it is heard; √श्रु 5P.

ACT FOUR

(Enter the chamberlain holding a set of garments, and the doorkeeper.)

Chamberlain—Supervising the state of affairs of the harem—ladies and at every step guarding against stumblings through the help of a stick, I now smitten by old age, imitate the conduct of the king who framing law inside the towns, guards them agains their blunders by the policy of punishment at every step.

Door-keeper—O noble Vasubhadra, where are you going?

Chamberlain—I have been instructed by Her Majesty, mother of Mitrāvasu; "O Chamberlain, take these red garments to Malayavatī and my son-in-law (to be worn) for ten nights." But her daughter is in the house of her father-in-law, and it is heard that Jīmūtavāhana has also gone with the Prince to see the ocean tide today. Therefore, I do not know whether

राजपुत्र्याः सकाशं गच्छामि अथवा जामातुरिति ।

प्रतीहारः— आर्य, वरं राजपुत्र्याः सकाशं गन्तव्यम् । तत्र हि कदाचिदस्यां वेलायां जामाता स्वयमेवागतो भविष्यति ।

कञ्चुकी— साधूक्तम् । अथ भवान् पुनः क्व प्रस्थितः ।

प्रतीहारः— आदिष्टोऽस्मि महाराजविश्वावसुना यथा "भो सुनन्द, गच्छ मित्रावसुं ब्रूहि दीपप्रतिपदुत्सवे मलयवत्या जामातुश्च यत् किञ्चित् प्रदीयते तदुत्सवानुरूपं किंचिदागत्य चिन्त्यताम्" इति । तद्गच्छ राजपुत्र्याः सकाशमार्यः । अहमपि मित्रावसोराह्वानाय गच्छामि ।

(निष्क्रान्तौ) ॥ इति विष्कम्भकः ॥

1 वरम् ind. it is better that. गन्तव्यम् भवता (भावे प्रयोगः) you should go. 3 ब्रूहि speak thou; लोट्√ब्रू 2U. 4 दीपः lamp. 5 प्रतिपद् f. commencement, the first day of a lunar fortnight. 6 दीपप्रतिपदुत्सवः=दीपावली festival which falls on the night of the first lunar day in आश्विन month, lamp festival. 7 प्रदीयते it is given कर्मणिलट् प्र+√दा 3U. 8 आह्वानम् summon, calling.

I have to go to the Princess or to the son-in-law.

Door-keeper— Sir, it is better for you to go to the princess, for the son-in-law will be personally coming there at any moment now (i.e. at this hour).

Chamberlain— You have well said. But now where have you set out ?

Door-keeper— "O Sunanda, go and speak to Mitrāvasu that he should come here and think something suitable for a festival that may be given as a gift to Malayavatī and my son-in-law on the festival of lamps," thus have I been commanded by King Vishvāvasu. So you may go to see the princess. I am going to call Mitrāvasu.

(Both exit)

END OF INTERLUDE

(ततः प्रविशति जीमूतवाहनो मित्रावसुश्च)

नायकः—शय्या शाद्वलमासनं शुचिशिला सद्म द्रुमाणामधः
शीतं निर्झरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।
इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने
दुष्प्रापार्थिनि यत् परार्थघटनावन्ध्यैर्वृथा स्थीयते ॥ २ ॥

मित्रावसुः—(ऊर्ध्वमवलोक्य) कुमार, त्वर्यतां त्वर्यतां समयोऽयं चलितुमम्बुराशेः ।

नायकः—(आकर्ण्य) सम्यगुपलक्षितम् ।

1 शय्या f. couch, bed. 2 शाद्वलम् turf, meadow. 3 शुचि pure, clear. 4 सद्मन् n. (nom. s. सद्म) house. 5 शीत cool. 6 निर्झर m. n. spring, cataract. 7 वारि m. water. 8 अशनम् feeding, food. 9 कन्दः root. 10 सहायः companion. 11 अप्रार्थित unasked. 12 लभ्य obtainable. 13 विभवः wealth. 14 अप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे =अप्रार्थितेन लभ्यः सर्वः विभवः यस्मिन् तस्मिन्. 15 दोषः defect, fault. 16 दुष्प्राप a. difficult to obtain. 17 अर्थिन् a. needy, begging. 18 दुष्प्रापार्थिनि=दुष्प्रापाः अर्थिनः यस्मिन् तस्मिन्. 19 घटना f. effort, performance. 20 वन्ध्य barren, fruitless. 21 परार्थघटनावन्ध्यैः=परेषां अर्थे घटना तस्यां वन्ध्यैः (अस्माभिः) 22 ऊर्ध्वम् ind. forward. 23 अम्बुराशिः m. ocean.

शाद्वलं शय्या शुचिशिला आसनं द्रुमाणां अधः सद्म शीतं निर्झरवारि पानं कन्दाः अशनं मृगाः सहायाः इति अप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे वने एकः अयं दोषः यत् दुष्प्रापार्थिनि (वने) परार्थघटनावन्ध्यैः वृथा स्थीयते ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

(Thereupon enter Jīmūtavāhana & Mītrāvasu)

Hero — The meadow is a couch, pure stone-slab a seat, for a drink there is a cool spring water, for food the roots, and under the trees a dwelling house and the deer are our companions; thus all the wealth is obtainable without asking in the forest where there is a single defect, that is, we dwell in vain, being unable (or futile) to endeavour for others, for the needy are not available here.

Mitrāvasu—(looking ahead) O prince, hurry up, hurry up ! it is the time for ocean-tide to flow in.

Hero — (listening) You have well-observed.

उद्गर्जज्जलकुञ्जरेन्द्ररभसास्फालानुबन्धोद्धतः
सर्वाः पर्वतकन्दरोदरभुवः कुर्वन् प्रतिध्वानिनीः ।
उच्चैरुच्चरति ध्वनिः श्रुतिपथोन्माथी यथाऽयं तथा
प्रायः प्रेङ्खदसंख्यशङ्खवलया वेलेयमागच्छति ॥ ३ ॥

मित्रावसुः— नन्वियमागतैव । पश्य ।

1 उद्गर्जत् thundering, roaring; pres. part. उद्+√गर्ज 1P. 10U. 2 जलकुञ्जरः water elephant. 3 आस्फालः flapping, striking. 4 अनुवन्धः continuity. 5 उद्धत raised, heightened; PP. उद्+√हन् 2P. 6 उद्गर्जज्जलकुञ्जरेन्द्ररभसास्फालानुवन्धोद्धतः=उद्गर्जतां जलकुञ्जरेन्द्राणां रभसेन ये आस्फालाः तेषां अनुवन्धेन उद्धतः. उदरम् interior. 7 पर्वतकन्दरोदरभुवः= पर्वतकन्दराणां उदरभुवः 8 प्रतिध्वानिन् a. (acc. p. f. प्रतिध्वानिनीः) echoing, reverberating. 9 उच्चैः aloft. 10 ध्वनिः m. sound. 11 श्रुतिपथः hearing, range of hearing. 12 उन्माथिन् a. (nom. s. m. उन्माथी) striking, hurting. प्रायस् ind. mostly. 14 प्रेङ्खद् (त्) swinging, moving; pres. part. √ प्रेङ्ख् 1P. 15 असंख्य innumerable. 16 वलयम् circle. 17 प्रेङ्खदसंख्यशङ्खवलया=प्रेंखन्ति असंख्यानि शङ्खवलयानि यस्यां सा. 18 वेला f. tide.

: यथा उद्गर्जज्जलकुञ्जरेन्द्ररभसास्फालानुवन्धोद्धतः सर्वाः पर्वतकन्दरोदरभुवः प्रतिध्वानिनीः कुर्वन् श्रुतिपथोन्माथी अयं ध्वनिः उच्चैः उच्चरति तथा प्रायः प्रेंखदसंख्यशङ्खवलया इयं वेला आगच्छति ॥
शार्दूलविक्रीडितम्

As the sound, augmented by the violent and continual flappings of the huge water-elephants roaring, so hurting the ears, bellows out, making all the interior parts (depths) of the mountain-caves reverberate, the tide is coming on which countless clusters of conch shells are mostly swinging to and fro.

Mitrāvasu--Certainly the tide flows in. Behold !

कवलितलवङ्गपल्लवकरिमकरोद्गारसुरभिणा पयसा ।
एषा समुद्रवेला रत्नद्युतिरञ्जिता भाति ॥४॥ (आर्या)

तदेह्यस्माज्जलप्रसरणमार्गादपक्रम्यानेनैव गिरिसानुसमीपमार्गेण परिक्रमावः ।

नायकः— मित्रावसो, पश्य पश्य शरत्समयपाण्डुभिः पयोदपटलैः प्रावृताः प्रालेयाचलशिखरश्रियमुद्वहन्त्येते मलयसानवः ।

मित्रावसुः— नैवामी मलयसानवः, नागानामस्थिसंघाताः खल्वमी ।

1 कवलित eaten, devoured; PP. नामधातुः√कवलय्. 2 लवङ्गम् clove. 3 करिन् m. (in comps. करि) elephant. 4 मकरः crocodile. 5 उद्गारः ejection, issuing out. 6 सुरभि a. (ins. s. सुरभिणा) delightful, fragrant. 7 कवलितलवङ्गपल्लवकरिमकरोद्गारसुरभिणा=कवलिताः लवङ्गानां पल्लवाः यैः करिभिः मकरैः तेषां उद्गारेण सुरभिणा. 8 पयस् n. (ins. s. पयसा) water. 9 द्युतिः f. lustre. 10 रञ्जित tinged, cloured; PP. √रञ्ज् 1.4U. 11 रत्नद्युतिरञ्जिता=रत्नानां द्युत्या रञ्जिता. 12 भाति it shines, appears; √भा 2P. 13 सानु m. n. summit, peak, ridge. 14 शरद् f. autumn. 15 पयोदः cloud. 16 पटलम् heap, mass. 17 प्रावृत covered; PP. प्र+√वृ 1.5. 9U. 16 प्रालेयाचलः the Himalayas 19 शिखर m. n. peak. 20 श्रीः f. (acc. s. श्रियम्) beauty. 21 अस्थि n, bone. 22 संघातः heap, collection.

With the water fragrant on account of the issuing out of the elephants and crocodiles that have devoured clove-leaves, this ocean-tide shines tinged with the lustre of the jewels.

Come on, coming out of this path with spreading water, we shall go by the pass along the mountain-ridges.

Hero —O Mitrāvasu, see, see! These Malaya peaks bear the beauty of the Himalayan peaks covered with a mass of clouds white due to autumn.

Mitrāvasu—Not the Malaya peaks, but they are the heaps of serpent bones.

नायक :— (सोद्वेगम्) कष्टम् । किं निमित्तममी संघातमृत्यवो जाताः ।

मित्रावसु :— कुमार, नैवामी संघातमृत्यवः । श्रूयतां यथैतत् । पुरा किल स्वपक्षपवनापास्तसमस्तसागरजलस्तरसा रसातलादुद्धृत्य भुजङ्गमाननुदिनमाहारयति स्म वैनतेयः ।

नायक :— (सोद्वेगम्) कष्टम् । अतिदुष्करं करोति । ततस्ततः ।

मित्रावसु :— ततः सकलनागविनाशाशङ्किना वासुकिना गरुत्मानभिहितः ।

नायक :— (सादरम्) किं मां प्रथमं भक्षयेति ।

मित्रावसु :— नहि नहि ।

---

1 पुरा ind. formerly, once upon a time. 2 किल ind. as they say. 3 पक्षः wing. 4 पवनः wind. 5 अपास्त dispersed; PP.अप+√अस् 4P. 6 समस्त all. 7 सागरः ocean. 8 स्वपक्षपवनापास्तसमस्तसागरजलः=स्वपक्षयोः पवनेन अपास्तं समस्तं सागरजलं येन सः 9 तरस् n. (ins.s. तरसा) vigour, speed. 10 रसातलात् from the nether world. 11 उद्धृत्य having drawn out; gerund उद्+√धृ 10U. 12 भुजङ्गमः serpent. 13 अनुदिनम् ind. everyday. 14 आहारयति he eats; णिजन्ताल्लट् आ+√हृ 1U. 15 स्म ind. when used with the present tense, it assumes the past meaning. 16 विनाशः ruin. 17 शङ्किन् a. (ins. s. m. शङ्किना) fearing, suspecting. 18 वैनतेयः=गरुत्मत् (nom. s. गरुत्मान्) king of birds, Garuḍa.

Hero — (emotionally) Alas! why these total deaths took place ?

Mitrāvasu—O prince, these are not total deaths. Listen, it was like this. As they say, once upon a time the lord of the birds, Vainateya (Garuḍa), dispersing the entire sea-water by vigorously shaking his wings, drew out the serpents from the nether-world and devoured them everyday.

Hero — (sadly) Alas! How cruel! Then ?

Mitrāvasu—Then, fearing the extermination of all serpents, Vāsukī, the serpent king, spoke to Garuḍa.

Hero — (with respect) "Eat me up first," said he ?

Mitrāvasu—No, no.

नायक :— किमन्यत् ।

मित्रावसु :— इदमुक्तं 'त्वदभिसम्पातसन्त्रासात् सहस्रशः स्रवन्ति भुजङ्गमाङ्गनानां गर्भाः शिशवश्च पञ्चत्वमुपयान्ति । एवञ्च सन्ततिविच्छेदादस्माकं तवैव स्वार्थहानिर्भवेद् यदर्थमभिपतति भवान् नागलोकम् । तदिह नागमेकैकमनुदिनं प्रेषयामि ।'

नायक :— कष्टमेव रक्षिता नागराजेन पन्नगाः।

जिह्वासहस्रद्वितयस्य मध्ये नैकाऽपि सा तस्य किमस्ति जिह्वा ।
एकाहिरक्षार्थमहिद्विषेऽद्य दत्तो मयात्मेति यया ब्रवीति ॥ ५ ॥

1 अभिसम्पातः attack. 2 सन्त्रासः (abl. s. सन्त्रासात्) terror. 3 सहस्रशस् ind. in thousands. 4 स्रवन्ति they drop; √ स्रु 1P. 5 गर्भः conception, embryo. 6 शिशुः m. (P. शिशवः) child, the young. 7 पञ्चत्वम् death. 1 सन्ततिः f. progeny. 9 विच्छेदः loss, cutting. 10 अर्थहानि loss of purpose. 11 अभिपतति he assails; अभि +√पत् 1P. 12 पन्नगः=अहिः serpent. 13 जिह्वा f tongue. 14 सहस्रम् one thousand. 15 द्वितयम् pair. 16 एकाहिरक्षार्थम् for the protection of all serpants. 17 द्विष् m. (ḍat s. द्विषे) enemy. 18 आत्मा=वासुकिः 19 यया=जिह्वया.

तस्य जिह्वासहस्रद्वितयस्य मध्ये एका अपि सा जिह्वा न अस्ति किम् ? यया एकाहिरक्षार्थं अहिद्विषे (तुभ्यं) आत्मा मया अद्य दत्तः इति ब्रवीति ॥ इन्द्रवज्रा

Hero — What else ?

Mitrāvasu—He said thus; "Due to the terror of your attack the embryos of the female-serpents drop and the young ones die in thousands. Thus on account of the cessation of progeny our and your purpose might be lost. Henceforth I will send you here one snake each every day, for which you assail the serpent world."

Hero —Just injuriously, the serpent king protected the snakes. Among his two thousand tongues was there not a single tongue with which he could say ?—"For the protection of the entire serpent-race I shall today offer myself to you the enemy of the serpents."

मित्रावसु :— प्रतिपन्नं तत् पक्षिराजेन ।

इत्येष भोगिपतिना विहितव्यवस्थो
यान् भक्षयत्यहिपतीन् पतगाधिराजः ।
यास्यन्ति यान्ति च गताश्च दिनैर्विवृद्धिं
तेषाममी तुहिनशैलरुचोऽस्थिकूटाः ॥ ६ ॥

नायक :— आश्चर्यम् ।

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः
शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते ॥ ७ ॥

---

1 प्रतिपन्न admitted, undertaken; PP. प्रति+√पद् 4A. 2 पक्षिन् m. bird. 3 पक्षिराजेन=पक्षिणां राज्ञा. 4 व्यवस्था f. agreement. 5 विहितव्यवस्थ:=विहिता व्यवस्था येन स: 6 भोगिपति: king of serpents. 7 भक्षयति he eats, √भक्ष् 10U. 8 पतग: bird. 9 विवृद्धि: f. accumulation. 10 तुहिनम् snow. 11 शैल: mountain. 12 रुच् f. beauty; appearance. 13 तुहितशैलरुच: = तुहिनशैलस्य रुच: येषां ते. 14 कूट m. n. peak, mountain. 15 अशुचि impure. 16 निधानम् receptacle, abode. 17 कृतघ्न ungrateful. 18 विनाशिन् a. (gen. s. m. विनाशिन:) perishable, decaying. 18 पापम् (P. पापानि) sin.

इति भोगिपतिना विहितव्यवस्थः एषः पतगाधिराजः यान् अहिपतीन् भक्षयति तेषां अमी तुहिनशैलरुचः अस्थिकूटाः दिनैः विवृद्धिं गताः यान्ति यास्यन्ति च ॥ वसन्ततिलका ॥ सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः शरीरकस्य अपि कृते मूढाः पापानि कुर्वंते ॥ अनुष्टुब्

Mitrāvasu—His word was accepted by the king-bird. Having undertaken an agreement with the serpent-king thus, the king of birds devours big snakes, whose accumulated bones have increased, are increasing and will increase with every passing day, resembling the Himālayan peaks.

Hero —A great wonder!
The ignorant commit sins for the sake of the body,—the receptacle of all impurities, ungrateful and decaying.

अहो कष्टमनवसानेयं विपत्तिर्नागानाम् । (आत्मगतम्) अपि शक्नुयामहं स्वशरीरसमर्पणेनैकस्यापि नागस्य प्राणपरिरक्षां कर्तुम् ।

(ततः प्रविशति प्रतीहारः ।)

प्रतीहारः— आरूढोऽस्मि गिरिशिखरम् । यावन्मित्रावसुमन्विष्यामि । (परिक्रम्य) अयं मित्रावसुर्जामातुः समीपे तिष्ठति । (उपसृत्य) विजयेतां कुमारौ ।

मित्रावसुः— सुनन्द, किंनिमित्तमिहागमनम् । (प्रतीहारः कर्णे कथयति)

मित्रावसुः— कुमार, तातो मामाह्वयति ।

नायकः— गम्यताम् ।

मित्रावसुः— कुमारेणापि बहुप्रत्यवायेऽस्मिन् प्रदेशे न चिरं स्थातव्यम् ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

1 अनवसान a. (nom. s. f.—साना) endless. 2 विपत्तिः f. adversity. 3 शक्नुयाम् I should be able to; विधिलिङ्√शक् 5P. 4 समर्पणम् (ins. s. समर्पणेन) offering. 5 परिरक्षा f. protection, rescuing. 6 आरूढ mounted, ascended; PP. आ+√रुह् 1P. 7 गिरिः m. mountain. 8 विजयेताम् may they two be victorious; लोट् वि+√जि 1A. 9 आह्वयति he summons, calls; आ√ह्वे 1U. 10 प्रत्यवायः obstacle. 11 बहुप्रत्यवाये= बहवः प्रत्यवायाः यस्मिन् तस्मिन्.

Alas! there is no end to the adversity of the Nāgas. (To himself) If I could save the life of even a single Nāga by sacrificing my own body!

(Then enters the door-keeper.)

Door-keeper—I have mounted on the summit of the mountain. I shall now search for Mitrāvasu. (walking) There stands Mitrāvasu by the side of the son-in-law. (approaching) Victory to the princes!

Mitrāvsu—O Sunanda, what has brought you here?

(The door-keeper whispers into his ear.)

Mitrāvasu—Prince, my father summons me.

Hero —You may go.

Mitrāvasu—Do not stay here so long in this area full of obstacles.

(Exit)

नायक :— यावदहमप्यस्माद्गिरिशिखरादवतीर्य समुद्रतटमवलोकयामि ।
(परिक्रामति)

[नेपथ्ये]— हा पुत्रक शङ्खचूड, कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किल त्वं मया प्रेक्षितव्यः ।

नायक :— (आकर्ण्य) अये, योषित इवार्त्तप्रलापः । केयम् । कुतो वास्या भयमिति स्फुटीकरिष्ये । (परिक्रामति)

(ततः प्रविशति रुदत्या वृद्धयानुगम्यमानः शङ्खचूडो गोपायितवस्त्रयुगलश्च किङ्करः)

वृद्धा— (सास्रम्) हा पुत्रक शङ्खचूड, कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किल त्वं प्रेक्षितव्यः । अनेन मुखचन्द्रेण विरहितमिदानीमन्धकारीभविष्यति पातालम् ।

1 अवतीर्य having descended; gerund अव+√तॄ 1P. 2 समुद्रतटः sea-shore. 3 व्यापाद्यमान being killed; pass. pres. part. caus. व्या+√पद् 4A. 4 योषित् f. (gen. s. योषितः) woman. 5 आर्त्त a. distressed, painful. 5 प्रलापः talk, wailing. 6 स्फुटीकरिष्ये I shall ascertain; लृट् स्फुटी+√कृ. 7 वृद्ध (ins. s. f. वृद्धया) old. 8 गोपायित protected; caus.PP.√गुप् 1P. 9 गोपायितवस्त्रयुगलः=गोपायितं वस्त्रयुगलं येन सः 10 किङ्करः servant. 11 विरहित deserted; PP. वि+√रह् 1P. 10U. 12 अन्धकारीभविष्यति it will become dark.

Hero —Now descending this mountain peak, I shall watch the sea-shore.
(He walks round)
(Behind the scene) Ah my son, Shangkhachūḍa, when you are killed today, how can I see you (again) ?

Hero —(listening) Ah it sounds like a woman's distressed wailing. Who is she ? I shall ascertain who she is and what her fear is ? (He paces about.) (Then enter Shangkhachūḍa being followed by a weeping old woman, and a servant guarding a pair of garments.)

Old woman—(shedding tears) Ah my son Shangkhachuḍa, you are being killed today. How can I see you again ? Now deserted by this moon-face of yours, the nether world will become dark.

शङ्खचूडः— अम्ब, किमिति वैक्लव्येन सुतरां आत्मानं पीडयसि ।

वृद्धा— (निर्वर्ण्य पुत्रस्याङ्गानि स्पृशन्ती) हा पुत्र, कथं तेऽदृष्टसूर्यकिरणं सुकुमारं शरीरं निर्घृणहृदयो गरुड आहारयिष्यति । (कण्ठे गृहीत्वा रोदिति ।)

शङ्खचूडः— अम्ब, अलं परिदेवितेन । पश्य ।

क्रोडीकरोति प्रथमं यदा जातमनित्यता ।
धात्रीव जननी पश्चात् तदा शोकस्य कः क्रमः ॥ ८ ॥

(गन्तुमिच्छति ।)

वृद्धा— पुत्र, तिष्ठ मुहूर्तं यावत् ते वदनं प्रेक्षे ।

किङ्करः— एहि कुमार शङ्खचूड, किं ते एतया भणन्त्या ।

1 अम्बा f. (voc. s. अम्ब) mother. 2 वैकलव्यम् (ins. s. वैक्लव्येन) grief. 3 स्पृशत् (nom. s f. स्पृशन्ती) touching; pres. part.√स्पृश् 6P. 4 अदृष्टसूर्यकिरणम्=अदृष्टाः सूर्यस्य किरणाः येन तत्. 5 सुकुमार very tender. 6 निर्घृणहृदयः = निर्घृणं हृदयं यस्य सः 7 रोदिति she weeps; √रुद् 2P. 8 परिदेवितम् lamentation. 9 क्रोडीकरोति it clasps, embraces. 10 जातः new-born baby. 11 अनित्यता f. perishability, uncertainty. 12 धात्री f. nurse. 13 जननी mother. 14 शोकः grief. 15 क्रमः manner, act.

यदा अनित्यता जातं प्रथमं क्रोडीकरोति तदा पश्चात् जननी धात्री इव (जातं क्रोडीकरोति), शोकस्य कः क्रमः ।। अनुष्टुप्

Shangkhachūḍa—Mother, why do you torment yourself by lamentations ?

Old woman—(looking and touching her son's limbs) Ah my son, how will the cruel-hearted Garuḍa devour your tenderest body that has not seen the sunlight ?

(clasping him by the neck, she weeps.)

Shangkhachūḍa—Mother, enough of lamentation ! See when perishability first embraces the new-born baby, then does the mother embrace him like a nurse ? What cause for grief ?

(He wants to go.)

Old woman—My son, wait a moment that I may see your face !

Servant – Come, master Shangkhachūḍa. What is she, who is clamouring, to you ?

पुत्रस्नेहमोहिता खल्वेषा न जानाति राजकार्यम् ।

शङ्खचूड :— अयमागच्छामि ।

किङ्कर :— (अग्रतोऽवलोक्यात्मगतम्) आनीतः खल्वेष मया वध्यशिलासमीपे । तद् वध्यचिह्नं दास्यामि ।

नायक :— इयमसौ योषित् । (शङ्खचूडं दृष्ट्वा) नूनमनेनास्याः सुतेन भवितव्यम् । तत् किमाक्रन्दति । (समन्तादवलोक्य) न खल्वस्या भयकारणं किञ्चित् पश्यामि । कुतोऽस्या भयमिति । यावदुपसर्पामि । प्रसक्त एवायमेतेषामालापः । कदाचिदित एवास्याभिव्यक्तिर्भविष्यति । तद्विटपान्तरितस्तावच्छृणोमि । (तथा करोति ।)

किङ्कर :— (सास्रं कृताञ्जलिः) कुमार शङ्खचूड, एष स्वामिन आदेश इति कृत्वा ईदृशं निष्ठुरं मन्त्र्यते ।

1 मोहित—— ता f. deluded, infatuated; caus. PP.√मुह् 4P. 2 राजकार्यम् royal affair, king's mission. 3 आनीत brought; PP आ+√नी 1U. 4 अनेन सुतेन भवितव्यम् (भावे प्रयोगः) he must be her son. 5 प्रसक्त begun, engaged; PP. प्र+√सञ्ज् 1P. 6 अभिव्यक्तिः f. revelation. 7 अञ्जलिः m. folding hands together. 8 आदेशः command, instruction. 9 निष्ठुर cruel, harsh. 10 मन्त्र्यते it is spoken; कर्मणिलट्√मन्त्र् 10A.

Indeed, deluded by her affection for her son, she does not know the king's mission.

Shangkhachūḍa—I am coming.

Servant—(looking ahead, to himself) I have really brought him to the the slaughter-rock. So I shall give him the sign for slaughter.

Hero —Here is the woman. (Looking at Shangkhachūḍa) Surely he must be her son. But why is she crying ? (Looking everywhere) I do not really see the cause of her fear and whence her fear has arisen. Let me just approach. Their conversation has begun, and it will soon be audible here. So being covered by the branches I will listen. (He does so).

Servant—(folding his hands in tears) Master Shangkhachūḍa, as it is the king's command, such harsh words are to be spoken.

शङ्खचूड :— भद्र, कथय ।

किङ्कर :— नागराजो वासुकिः आज्ञापयति ।

शङ्खचूड :—(शिरस्यञ्जलिं बद्ध्वा सादरम्) किमाज्ञापयति देवः ।

किङ्कर :— 'इदं रक्तांशुकयुगलं परिधायारोह वध्यशिलां येन रक्तांशुकमुपलक्ष्य गरुड आहारयिष्यति' इति ।

नायक :— श्रुत्वा) कथमसौ वासुकिना परित्यक्तः ।

किङ्कर :— कुमार, गृहाणैतद् वसनयुगलम् । (इत्यर्पयति)

शङ्खचूड :— (सादरम्) उपनय । (गृहीत्वा) शिरसि स्वाम्यादेशः ।

वृद्धा— (पुत्रस्य हस्ते वाससी दृष्ट्वा सोरस्ताडम्) हा वत्स, इदं खलु वज्रपातसन्निभं सम्भाव्यते । (मोहं गता।)

किङ्कर :— आसन्ना गरुडस्यागमनवेला, तल्लघु गच्छामि । (इति निष्क्रान्तः ।)

शङ्खचूड :— अम्ब, समाश्वसिहि ।

1 परिघाय having put on; gerund परि+√धा 3U. 2 सोरस्ताडम् ad. beating the breast. 3 वज्र m. n. thunderbolt. 4 सन्निभ similar. 5 आसन्न imminent.

Shangkhachūḍa—O good man, tell me!

Servant—King of Nāgas Vāsuki commands you.

Shangkhachūḍa—(folding his hands on the head, respectfully) What does His Majesty command?

Servant—"Putting on this pair of red garments, mount the slaughter-rock so that Garuḍa will eat you, detecting the red clothing."

Hero —(hearing) How, he has been given away by Vāsuki.

Servant—Boy, take these garments. (He offers.)

Shangkhachūḍa—(respectfully) Bring them. (Taking) His Majesty's command is accepted into my head.

Old woman—(upon seeing the garments in her son's hand, beating her breasts) Oh my child! this is like the fall of a thunderbolt. (she faints)

Servant — The hour of Garuḍa's arrival is imminent. So I am going quickly. (Exit.)

Shangkhachūḍa—Mother, take heart!

वृद्धा— (समाश्वस्य सास्रम्) हा पुत्रक, हा मनोरथशतलब्ध, क्व पुनस्त्वां प्रेक्षिष्ये । (कण्ठे गृह्णाति)

नायकः— अहो नैर्घृण्यं गरुडस्य । अपि च ।

मूढाया मुहुरश्रुसन्ततिमुचः कृत्वा प्रलापान् बहून्
कस्त्राता तव पुत्रकेति कृपणं दिक्षु क्षिपन्त्या दृशम् ।
अङ्के मातुरवस्थितं शिशुमिमं त्यक्त्वा घृणामश्नत-
श्चञ्चुर्नैव खगाधिपस्य हृदयं वज्रेण मन्ये कृतम् ॥६॥

1 मनोरथशतलब्ध=मनोरथानां शतेन लब्ध. 2 नैर्घृण्यम् cruelty. 3 सन्ततिः f. continuity, stream. 4 मुच् a. (gen. s. f. मुचः) discharging. 5 त्रातृ m. (nom. s. त्राता) protector. 6 कृपणम् ad. pitiably. 7 दिश् f. (loc. p. दिक्षु) quarter, direction. 8 अङ्कः (loc. s. अङ्के) lap. 9 शिशुः m. child. 10 घृणा f. compassion. 11 अश्नत् (gen. s. m. अश्नतः) eating; pres. part.√अश् 9P. 12 चञ्चुः f. beak. 13 खगः bird. 14 अधिपः king. 15 खगाधिपस्य=गरुडस्य. 16 वज्र m. n. adamant, thunderbolt.

मूढायाः मुहुः अश्रुसन्ततिमुचः 'कः तव त्राता, पुत्रक!' इति बहून् प्रलापान् कृत्वा दिक्षु दृशं कृपणं क्षिपन्त्याः मातुः अङ्के अवस्थितं इमं शिशुं घृणां त्यक्त्वा अश्नतः खगाधिपस्य चञ्चुः न एव हृदयं वज्रेण कृतं मन्ये ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Old woman—(recovering, in tears) Oh my son, obtained through a hundred wishes ! where can I see you again ? (she clasps him by the neck.)

Hero —O how cruel is Garuḍa ! And morever, I consider that not only the beak but the heart of the king of birds is made of adamant, as he will be eating without compassion this child, placed upon the lap of his mother, who is confounded, repeatedly shedding a stream of tears, making many a lamentation, saying; 'who will be your protector ? O my son !' and throwing her glances into all quarters in a pitiable manner.

शङ्खचूड :— (आत्मनोऽश्रूणि निवारयन्) अम्ब, किमतिवैक्लव्येन।

यैरत्यन्तदयापरैर्न विहिता वन्ध्यार्थिनां प्रार्थना
यैः कारुण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति।
ये नित्यं परदुःखदुःखितधियस्ते साधवोऽस्तं गता
मातः संहर बाष्पवेगमधुना कस्याग्रतो रुद्यते ॥१०॥

ननु समाश्वसिहि समाश्वसिहि।

वृद्धा — (सास्रम्) कथं समाश्वसिष्यामि। किमेकपुत्रक इति कृत्वा सानुकम्पेन नागराजेन प्रेषितोऽसि।

1 अत्यन्त excessive. 2 दया f. tenderness, mercy. 3 पर (समासेषु) intent on, absorbed in. 3 अत्यन्तदयापरैः=अत्यन्तदयायां नियुक्तैः 4 प्रार्थना f. entreaty, request. 5 कारुण्यम् pity. 6 प्ररिग्रहः acceptance. 7 गणित counted, given consideration to; PP√ गण् 10U. 8 स्वार्थः self-benefit. 9 नित्यम् always. 10 धीः f. mind, intellect. 11 परदुःखदुःखितधियः=परेषां दुःखेन दुःखिता धीः येषां ते. 12 साधु (nom. p. m. साधवः) good. 13 अस्तं गताः dead. 14 संहर withdraw thou! लोट् सम्+√हृ 1U. 15 अग्रतस् ind. in front, before.

यैः अत्यन्तदयापरैः अर्थिनां प्रार्थना वन्ध्या न विहिता यैः कारुण्यपरिग्रहात् परार्थं प्रति स्वार्थः न गणितः ये नित्यं परदुःखःदुःखितधियः ते साधवः अस्तं गता, मातः! बाष्पवेगं अधुना संहर, कस्य अग्रतः रुद्यते ॥
शार्दूलविक्रीडितम्

Shangkhachūḍa—(checking his own tears) Oh mother, what can be done by your extreme grief?

Those good people, by whom, devoted to excessive compassion, entreaty of the needy was not rendered vain, by whom, resorting to tenderness, self-interest was not so valued as others' interests and whose minds were distressed by the misery of others, are dead. O mother, withdraw now your flowing tears! In front of whom do you weep?

Surely take heart, take heart!

Old woman—(with tears) How shall I take heart? Has the king of Nāgas mercifully sent you, thinking that you are my only son?

हा, कथमविच्छिन्ने जीवलोके मम पुत्रकः स्मृतः ।
सर्वथाऽहमस्मि मन्दभाग्या । (मूर्च्छति ।)

नायक :— (सकरुणम्)

आर्तं कण्ठगतप्राणं परित्यक्तं स्वबन्धुभिः ।
त्राये नैनं यदि ततः कः शरीरेण मे गुणः ॥११॥

तद्यावदुपसर्पामि ।

शङ्खचूडः :— अम्ब, संस्तम्भयात्मानम् ।

वृद्धा — हा पुत्रक, यदा नागलोकपरिरक्षकेण वासुकिना परित्यक्तोऽसि तदा कस्तेऽपरः परित्राणं करिष्यति ।

नायक :—(उपसृत्य) नन्वहमहम् ।

1 अविच्छिन्न continual. 2 जीवलोकः mortals, mortal world. 3 स्मृत remembered; PP√स्मृ 1P. 4 सर्वथा completely. 5 मूर्च्छति she faints ; √मूर्च्छ् 1P. 6 कण्ठगतप्राणम्=कण्ठे गताः प्राणाः यस्य सः 7 त्राये I help ; √त्रा 2A. 8 संस्तम्भय support thou ! णिजन्तात्लोट् सम्+√स्तम्भ् 1A. 5. 9P. 9 अपर another, other. 10 परित्राणम् deliverance.

आर्तं कण्ठगतप्राणं स्वबन्धुभिः परित्यक्तं एनं यदि न त्राये ततः मम शरीरेण कः गुणः ॥

Alas ! How did he remeber my son among the over-flowing mortals ? I am by all means undone, unfortunate that I am. (She faints.)

Hero — (compassionately)

Should I not deliver him, distressed, with his life hanging on the throat and abandoned by his own kinsfolk, then what virtue could be gained by my body ?

So let me approach just now.

Shangkhachūḍa — Mother, support yourself.

Old woman — Ah my Son, when you are given up by Vāsuki, the protector of the Nāgas, what other man will save you ?

Hero — (approaching) Certainly I, I will.

वृद्धा—(नायकं दृष्ट्वा ससम्भ्रममुत्तरीयेण पुत्रकमाच्छाद्य नायकमुपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा) विनतानन्दन,
व्यापादय मामहं ते नागराजेनाहारनिमित्तं परिकल्पिता ।

नायकः— (सास्रम्) अहो पुत्रवात्सल्यम् ।

अस्या विलोक्य मन्ये पुत्रस्नेहेन विक्लवत्वमिदम् ।
अकरुणहृदयः करुणां कुर्वीत भुजङ्गशत्रुरपि ॥१२॥

शङ्खचूडः— अम्ब, अलं त्रासेन । न नागशत्रुः । पश्य ।

महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्तरक्तच्छटाचर्चितचण्डचञ्चुः ।
क्वासौ गरुत्मान् क्व च सोमसौम्यस्वभावरूपाकृतिरेष साधुः ॥१३॥

1 आच्छाद्य having covered; gerund आ+√छद् 10U. 2 परिकल्पित~ता f. arranged, provided; PP. परि+√क्लृप् 1A. 3 वात्सल्यम् affection. 4 विक्लवत्वम् excitement, grief. 5 कुर्वीत he might make; विधिलिङ् √ कृ 8U. 6 मस्तिष्कम् brain. 7 विभेदः tearing. 8 रक्तम् blood. 9 छटा f mass. 10 चर्चित anointed; PP. √ चर्च 10P. 11 चण्ड fierce. 12 महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्तरक्तच्छटाचर्चितचण्डचञ्चु=महतां अहीनां मस्तिष्कविभेदेन मुक्ताः याः रक्तच्छटाः ताभिः चर्चिते चण्डे चञ्चू यस्य सः 6 क्व क्व imply a great difference. 7 सोमः moon. 8 सौम्य soft. 9 सोमसौम्यस्वभावरूपाकृतिः = सोमतुल्ये सौम्ये स्वभावरूपाकृती यस्य सः

अस्याः पुत्रस्नेहेन इदं विक्लवत्वं विलोक्य मन्ये अकरुणहृदयः भुजङ्गशत्रुः अपि करुणां कुर्वीत ॥ आर्या ॥ महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्तरक्तच्छटाचर्चितचण्डचञ्चुः असौ गरुत्मान् क्व सोमसौम्यस्वभावरूपाकृतिः एषः साधुः च क्व ॥ उपजातिः

Old woman—(seeing the hero, hurriedly, covers her son with the upper garment, and approaching him, kneels down) Oh Garuḍa, kill me! I am designated by the Nāga king as your food-stuff.

Hero (tearfully) Oh her affection for the son!
Seeing this alarm due to affection for her son, I think even the cruel-hearted foe of the serpents might cherish pity.

Shangkhachūḍa—O mother, be not alarmed! He is not the enemy of the Nāgas. See

The difference between that Garuḍa whose beak is fierce and besmeared with a stream of blood released by tearing up the brains of big serpents, and this virtuous man whose nature and appearance are gentle as the moon!

वृद्धा— अहं खलु तव मरणभीता सर्वमेव लोकं गरुडमयं प्रेक्षे ।

नायक :— अम्ब, मा भैषीः । नन्वयमहं विद्याधरस्त्वत्सुतसंरक्षणार्थमेवायातः ।

वृद्धा— (सहर्षम्) पुत्रक, पुत्रः पुनरेवं भण ।

नायक :— अम्ब, किं पुनः पुनरभिहितेन । ननु कर्मणैव सम्पादयामि ।

वृद्धा— (शिरस्यञ्जलि वद्ध्वा) पुत्रक, चिरं जीव ।

नायक :— ममैतदम्बार्पय वध्यचिह्नं प्रावृत्य यावद्विनतात्मजाय ।
पुत्रस्य ते जीवितरक्षणाय स्वदेहमाहारयितुं ददामि ॥१४॥

1 भीत (भीता f. s.) frightened; PP. √ भी 3U. 2 मरणभीता = मरणभयेन भीता. 3 अभैषीः you feared (लुङ्√भी; the augment अ is dropped when used with मा in the imperative sense) 4 संरक्षणार्थम् to save. 5 जीव live thou! लोट् √ जीव् 1P. 6 अर्पय give thou ! णिजन्ताल्लोट्√ऋ 1.3P. 7 विनतात्मजः (dat. s.—जाय) son of विनता i e. Garuḍa. 8 देह m. n. body. 9 जीवितम् life. 9 ददामि I give; √दा 3U.

अम्ब, एतत् वध्यचिह्नं मम अर्पय यावत् प्रावृत्य ते पुत्रस्य जीवितरक्षणाय विनतात्मजाय स्वदेहं आहारयितुं ददामि ॥ उपजातिः

Old woman—Indeed, frightened by the fear of your death I suspect everyone to be Garuḍa.

Hero — Mother, fear not! Certainly I am a Vidyādhara who have come to save your son.

Old woman—(with joy) Son, say it again and again.

Hero — Mother, what is the use of saying it again and again? I shall do just by my action.

Old woman—(folding hands over her head) Son, live long!

Hero — O mother, give me this sign for slaughter! Putting on this, to save the life of your son I shall now offer my body to the son of Vinatā to devour.

वृद्धा— (कर्णौ पिधाय) प्रतिहतममङ्गलम्। त्वमपि शङ्खचूडनिर्विशेषः पुत्रः। अथवा शङ्खचूडादप्यधिकतरो य एवं बन्धुजनपरित्यक्तमपि पुत्रकं मे शरीरप्रदानेन रक्षितुमिच्छसि।

शङ्खचूड:— अहो जगद्विपरीतमस्य महासत्त्वस्य चरितम्। कुतः

विश्वामित्रः श्वमांसं श्वपच इव पुराऽभक्षयद् यन्निमित्तं
नाडीजङ्घो निजघ्ने कृततदुपकृतिर्यत्कृते गौतमेन।
पुत्रोऽयं काश्यपस्य प्रतिदिनमुरगानत्ति तार्क्ष्यो यदर्थं
प्राणांस्तानेष साधुस्तृणमिव कृपया यः परार्थं ददाति॥१५॥

1 निर्विशेष not different from, same. 2 जगत् n. world. 3 विपरीत inverted, turned in opposite direction; PP. विपरि + √ इ 2P. 4 महासत्त्व m. n. great man. 5 चरितम् deed. 6 विश्वामित्रः a great sage in Hindu Mythology. 7 श्वमांसम् dog's flesh. 8 श्वपचः an outcast feeding on dogs. 9 अभक्षयत् he ate; लङ् √ भक्ष् 10U. 10 नाडीजङ्घः crane. 11 निजघ्ने it was killed; लिट् नि + √ हन् 2P. 12 उपकृतिः f. favour, help. 13 कृततदुपकृतिः=कृता तस्य (गौतमस्य) उपकृतिः येन सः 14 उरगः (acc. P. उरगान्) snake. 15 अत्ति he eats; √ अद् 2P. 16 यन्निमित्तं, यत्कृते, यदर्थम् are all connected with तान् प्राणान्. 17 तृणम् grass. 18 कृपा f. (ins. s. कृपया) pity.

यन्निमित्तं विश्वामित्रः श्वपचः इव श्वमांसं पुरा अभक्षयत् यत्कृते गौतमेन कृततदुपकृतिः नाडीजङ्घः निजघ्ने यदर्थं काश्यपस्य अयं पुत्रः तार्क्ष्यः उरगान् प्रतिदिनं अत्ति तान् प्राणान् यः परार्थं तृणं इव कृपया ददाति एषः साधुः॥ स्रग्धरा.

Old woman—(covering her ears) May this ill-omen be driven away! You, who desire to save my son deserted by his own kinsfolk thus by sacrificing your body, are also a son not different from Shangkhachūḍa, or much more valuable than he is.

Shangkhachūḍa - Oh this great man's deed has turned the world upside down! Whereas, He is a good man for others' sake mercifully offers like a grass the very life-breaths for which once upon a time Vishvāmitra ate dog's meat like an outcast, for which Gautama killed a crane that had helped him, and for which Garuḍa, son of Kāshyapa eats serpents everyday.

(नायकमुद्दिश्य) भो महासत्त्व, त्वया दर्शिता एवात्मप्रदानव्यवसायान्निर्व्याजा मयि कृपालुता । तदलमनेन निर्बन्धेन । पश्य ।

जायन्ते च म्रियन्ते च मादृशाः क्षुद्रजन्तवः ।
परार्थे बद्धकक्ष्याणां त्वादृशामुद्भवः कुतः ॥१६॥

तत् किमनेन निर्बन्धेन । मुच्यतामयमध्यवसायः ।

नायकः— शङ्खचूड, न मे चिराल्लब्धावसरस्य परार्थसम्पादनामनोरथस्यान्तरायं कर्तुमर्हसि । तदलं विकल्पेन । दीयतामेतद् वध्यचिह्नम् ।

शङ्खचूडः— भो महासत्त्व, किमनेन वृथात्मायासेन । न खलु शङ्खधवलं शंखपालकुलं शंखचूडो मलिनीकरिष्यति ।

1 दर्शित (– ता f.) shown; caus. PP. √ दृश् 1P. 2 व्यवसाय (abl. s. व्यवसायात्) determination, exertion. 3 निर्व्याज honest. 4 कृपालुता f. kindness. 5 म्रियन्ते they die; लट् √ मृ 6A. 6 मादृश a. like me. 7 क्षुद्र small. 8 जन्तुः m. creature. 9 कक्ष्या f. emulation, endeavour. 10 वद्धकक्ष्याणाम्=वद्धा कक्ष्या यैः तेषाम्. 11 त्वादृश् a. (gen. P. त्वादृशाम्) like you. 12 उद्भवः birth. 13 लब्धावसरस्य=लब्धः अवसरः येन तस्य. 14 विकल्पः doubt, hesitation. 15 आयासः effort. 16 धवल pure, white.

मादृशाः क्षुद्रजन्तवः जायन्ते च म्रियन्ते च परार्थे वद्धकक्ष्याणां त्वादृशां उद्भवः कुतः ।। अनूष्टुप्

(To the hero) O great personage! You have shown an honest compassion for me through your determination to sacrifice yourself. So do not insist upon it. See! Small creatures like me are born and die, but whence will persons like you who emulate for the sake of others be born?

Therefore, away with this persistence! Pray discard your determination.

Hero — O Shangkhachūḍa, please do not obstruct me who have obtained an opportune moment after a long time and who desire to realize the good of others. So do not hesitate. Give me this sign of slaughter!

Shangkhachūḍa—O great man, do not trouble yourself in vain. Not indeed Shangkhachūḍa will defile the family of Shangkhapāla pure as a conch-shell.

यदि ते वयमनुकम्पनीयास्तदियमस्मद्विपत्तिविक्लवा न यथा जीवितं जह्यात् तथाभ्युपायश्चिन्त्यताम् ।

नायक :— किमत्र चिन्त्यते । चिन्तित एवाभ्युपायः । स तु त्वदायत्तः ।

शङ्खचूड :— कथमिव ।

नायक :— म्रियते म्रियमाणे या त्वयि जीवति जीवति ।
तां यदीच्छसि जीवन्तीं रक्षात्मानं ममासुभिः ॥१७॥

अयमभ्युपायः । तदर्पय त्वरितं वध्यचिह्नं यावदनेनात्मानं प्रच्छाद्य वध्यशिलामारोहामि । त्वमपि जननीं पुरस्कृत्य अस्माद् देशान्निवर्तस्व । कदाचिदम्बाऽवलोक्य सन्निकृष्टं घातस्थानं स्त्रीस्वभावकातरत्वेन जीवितं जह्यात् ।

1 विपत्तिविक्लवा= विपत्त्या विक्लवा (माता). 2 जह्यात् she may forsake; विधिलिङ् √ हा 3P. 3 अभ्युपायः remedy, means. 4 आयत्त a. depending on, resting with. 5 म्रियमाणे त्वयि (loc. abs.) when you are dead. 6 त्वयि जीवति (loc. abs.) when you are alive. 7 असु: m. (ins. P. असुतिः) life, life breaths. 8 पुरस्कृत्य having placed in front; gerund पुरस् + √ कृ 8U. 9 सन्निकृष्ट close, near. 10 घातः slaughter. 11 कातरत्वम् fear, timidity. 12 निवर्तस्व return thou! लोट् नि + वृत् 1A.

या म्रियते त्वयि म्रियमाणे जीवति त्वयि जीवति तां जीवन्तीं यदि इच्छसि मम असुभिः आत्मानं रक्ष ॥

If we deserve pity from you, do think out a remedy by which my mother, overcome with my adversity, might not forsake her life.

Hero — What is to be thought here? I have just thought out a remedy. It rests with you.

Shangkhachūḍa—How does it?

Hero — Protect yourself by means of my life, if you wish her alive, who dies when you die and lives when you live.

This is the remedy. Therefore, quickly offer me the sign of slaughter so that I may wrap myself with this and mount the slaughter-rock. You, too, should go away from this place, placing your mother in front. Whenever she sees the slaughtering place appearing nearer, she might lose her life due to her timid feminine nature.

किं न पश्यति भवानिदं विपन्नपन्नगानेककङ्कालसङ्कुलं महाश्मशानम् । तथाहि

चञ्चच्चञ्चूद्धृतार्धच्युतपिशितलवग्राससंवृद्धगर्धै-
र्गृध्रैरारब्धपक्षद्वितयविधुतिभिर्बद्धसान्द्रान्धकारे ।
वक्त्रोद्वान्ताः पतन्त्यश्छमिति शिखिशिखाश्रेणयोऽस्मिञ्छिवाना-
मस्रस्रोतस्यजस्रस्रुतबहलवसावासविस्रे स्वनन्ति ॥१८॥

1 विपन्न perished; PP. वि + √पद् 4A. 2 कङ्काल m n. skeleton. 3 सङ्कुल a.
confused, full of. 4 श्मशानम् cemetery. 5 विपन्नपन्नगानेककङ्कालपंक्कलम्=विपन्नानां पन्नगानां
अनकैः कङ्कालैः सङ्कुलम्. 6 चञ्चत् moving; pres. part PP. √ चञ्च् 1P. 7 उद्धृत raised,
drawn out; PP. उद् + √ वृ 10U. 8 च्युत dropped; PP. √ च्यु 1A. 9 पिशितम् flesh
10 लवः=ग्रासः bit, morsel, mouthful. 11 गर्धः greediness. 12 चञ्चच्चञ्चूद्धृतार्धच्युत-
पिशितलवग्राससंवृद्धगर्धैः=चञ्चन्त्या चञ्च्वा उद्धृतस्य अर्धच्युतस्य पिशितलवस्य ग्रासे संवृद्धः गर्धः येषां तैः
13 गृध्रः vulture. 14 आरब्ध begun; PP. आ + √ रभ् 1A. 15 द्वितयम् pair. 16
विधुतिः f. shaking, flapping 17 वद्ध=कृत. 18 आरब्धपक्षद्वितयविधुतिभिः=आरब्धाः पक्ष-
द्वितयस्य विधुतयः यैः तैः 19 वद्धसान्द्रान्धकारे=वद्धः सान्द्रः अन्धकारः यस्मिन् तस्मिन्. 20 उद्वान्त
vomitted; PP. उद् + √ वम् 1P. 21 पतत् (nom. P. f.) पतन्त्यः) falling; √ पत् 1P.
22 छम् ind. rattling or clacking sound. 23 शिखिशिखाः f. fire-flame. 24 श्रेणिः
f. (P. nom. श्रेणयः) line, row. 25 शिवा f. jackal. 26 अस्रम् blood. 27 स्रोतस्
n. (loc. स्रोतसि) stream. 8 अजस्र continual. 29 वसा f. fat. 30 विस्रम् raw meat-
smell. 31 अजस्रस्रुतबहलवसावासविस्रे=अजस्रं स्रुतायाः बहलायाः वसायाः वासविस्रं यत्र तस्मिन्

चञ्चच्चञ्चूद्धृतार्धच्युतपिशितलवग्राससंवृद्धगर्धैः आरब्धपक्षद्वितयविधुतिभिः गृध्रैः बद्धसान्द्रान्धकारे अस्मिन् अजस्रस्रुतबहलवसावासविस्रे अस्रस्रोतसि शिवानां वक्त्रोद्वान्ताः छं इति पतन्त्यः शिखिशिखाश्रेणयः स्वनन्ति ॥ स्रग्धरा

Don't you see this great Cemetery filled with a great number of skeletons of the dead serpents? For,

The rows of fire-flames vomitted out of the mouths of the jackals and falling with a clacking sound are making a noise in this stream of blood where the carrion-odour is mingled with that of abundant fat continually flowing and where profound darkness is created by the vultures flapping the pairs of their wings and with their greed increased for a morsel of meat-pieces drawn out by their beaks and half-dropping.

शंखचूड :— कथं न पश्यामि ।

प्रतिदिनमशून्यमहिनाहारेण विनायकाहितप्रीति ।
शशिधवलास्थिकपालं वपुरिव रौद्रं श्मशानमिदम् ॥१९॥

नायक :— शंखचूड, तद् गच्छ । किमेभिः सामोपन्यासैः ।

शंखचूड :— आसन्नः खलु गरुडस्यागमनसमयः । (मातुरग्रतो जानुभ्यां स्थित्वा)
अम्ब, त्वमपि निवर्तस्वेदानीम् ।
समुत्पत्स्यामहे मातर्यस्यां यस्यां गतौ वयम् ।
तस्यां तस्यां प्रियसुते माता भूयास्त्वमेव नः ॥२०॥
(पादयोः पतति ।)

1 अशून्य not devoid of. 2 आहारः food. 3 हारः necklace. 4 विनायकः Garuḍa, Gaṇesha, son of Shiva. 5 विनायकाहितप्रीति=विनायकस्य आहिता प्रीतिः येन तत्. 6 कपाल m. n. skull. 7 वपुस् n. form, body. 8 रौद्र a. terrible, Shiva-like. 9 श्मशान n. cemetery; m. Shiva. 10 गतिः f. (loc. s. गतौ) fate, station, transmigration. 11 भूयाः may thou be! आशीर्लिङ √ भू. 12 समुत्पत्स्यामहे we shall be born.

प्रतिदिनं अहिना आहारेण (हारेण) अशून्यं विनायकाहितप्रीति शशिधवलास्थिकपालं रौद्रं वपुः इव इदं श्मशानम् (दृश्यते) ॥ आर्या

प्रियसुते मातः! वयं यस्यां यस्यां गतौ समुत्पत्स्यामहे तस्यां तस्यां त्वं एव नः माता भूयाः ॥ अनुष्टुप्.

Shangkhachūḍa—How do I not see?
This terrible-looking cemetery not devoid of food in the shape of a snake everyday, giving delight to Garuḍa and full of bones and skulls appears like Shiva's body not devoid of a necklace in the shape of a snake always, giving delight to Gaṇesha and full of bones and skulls on it white as the moon-beams.

Hero —O Shangkhachūḍa, go! What is the use of this soothing word?

Shangkhachūḍa—The hour of Garuḍa's arrival is indeed imminent.
(Kneeling down before his mother) You, too, now return!
Oh mother who love your son, may you be my mother in whatever station of transmigration we may be re-born!
(He falls before her feet).

वृद्धा — (सास्रम्) कथमस्य पश्चिमं वचनम् । पुत्रक, न खलु त्वामुज्झित्वा मे पादावन्यतो वहतः । तदिहैव त्वया सह स्थास्यामि ।

शंखचूडः — (उत्थाय) जवादहमप्यदूरे भगवन्तं दक्षिणगोकर्णं प्रदक्षिणीकृत्य स्वाम्यादेशमनुतिष्ठामि । (उभौ निष्क्रान्तौ ।)

नायकः— कष्टम् । न सम्पन्नमभिलषितम् । तत् कोऽत्राभ्युपायः ।

कञ्चुकी — (तरसा प्रविश्य) इदं वासोयुगम् ।

नायकः— (दृष्ट्वा सहर्षमात्मगतम्) दिष्ट्या सिद्धमभिवाञ्छितमनेन अतर्कितोपनतेन रक्तांशुकयुगलेन ।

कञ्चुकी — इदं वासोयुगं देव्या मित्रावसुजनन्या कुमाराय प्रेषितम् । तदेतत् परिधत्तां कुमारः ।

नायकः— (सादरम्) उपनय । (कञ्चुकी उपनयति ।)

---

1 पश्चिम last. 2 जवः speed, rapidity. 3 जवात् speedily, rapidly. 4 दक्षिणगोकर्णः Name of Shiva's sacred place. 5 प्रदक्षिणीकृत्य having paid respect to. 6 तरस् speed. 6 तरसा speedily. 8 अभिवाञ्छितम्, अभिलषितम् longing, desire. 9 अतर्कित a. unexpected. 10 उपनत offered, befallen. 11 परिधत्ताम् let him wear; लोट् परि+ √धा 3A.

Old woman—(shedding tears) How is this his last word? My dear son, my feet do not stir, abandoning you. So I shall stay here with you.

Shangkhachūḍa—(rising) Swiftly paying my respect to the sacred Gokarṇa nearby, I shall carry out His Majesty's command.

(Both exit.)

Hero —Ah fie! my longing has not been fulfilled. So what remedy here?

Chamberlain—(rapidly entering) Here are a pair of garments.

Hero —(looking joyfully to himself) Fortunately my longing has been accomplished by these red garments unexpectedly brought.

Chamberlain—Her Majesty Queen, mother of Mitrāvasu, has sent this pair of garments to Your Highness. Therefore, may Your Highness put them on!

Hero —(cordially) Offer them to me. (The chamberlain offers).

नायक:— (गृहीत्वात्मगतम्) सफलीभूतो मे मलयवत्याः पाणिग्रहः ।
(प्रकाशम्) कञ्चुकिन्, गम्यताम् । मद्वचनादभिवादनीया देवी ।

कञ्चुकी — यदाज्ञापयति कुमारः । (इति निष्क्रान्तः)

नायक:— वासोयुगमिदं रक्तं प्राप्ते काले समागतम् ।
महतीं प्रीतिमाधत्ते परार्थे देहमुज्झतः ॥२१॥

(दिशोऽवलोक्य) यथाऽयं चलितमलयाचलशिखरशिलासंचयः प्रचण्डो नभस्वान् तथा तर्कयामि आसन्नीभूतः खलु पक्षिराज इति । तथाहि

1 सफलीभूत become fruitful; PP. सफली + √ भू 1p. 2 पाणिग्रहः marriage. 3 अभिवादनीय (f. —नीया) (ought) to be saluted; pot. PP. अभि + √ वद् 1P. caus. 4 प्राप्त arrived, suitable, opportune. 5 कालः time. 6 समागत reached, come; PP. समा + √ गम् 1P. 7 आधत्ते it produces; लट् आ + √ धा (A) 3U. 8 उज्झत् (gen. s. m. उज्झतः) giving up; pres. part. √ उज्झ् 6P. 9 अचलः mountain. 10 सञ्चयः collection, heap. 11 चलितमलयाचलशिखरशिलासञ्चयः = चलितः मलयाचलस्य शिखरेषु शिलासञ्चयः येन सः 12 प्रचण्ड strong. 13 नभस्वत् m. (nom. s. नभस्वान्) wind. 14 आसन्नीभूत become near, imminent; PP. आसन्नी + √ भू 1P.

प्राप्ते काले इदं रक्तं वासोयुगं समागतं परार्थे देहं उज्झतः (मम) महतीं प्रीतिं आधत्ते ॥ अनुष्टुप्

Hero — (accepting, to himself) My marriage with Malayavatī has been fruitful. (Aloud) Oh Chamberlain, you may go. At my word do salute the queen.

Chamberlain—As Your Highness commands me. (Exit)

Hero — This pair of red garments arrived at the opportune moment produce a great pleasure to me abandoning my body for the sake of others. (Looking all directions) As this strong wind blows shaking the heaps of stones on the peaks of the Malaya range, I suppose that the king of birds is approaching here. For,

तुल्याः संवर्तकाभ्रैः पिदधति गगनं पङ्क्तयः पक्षतीनां
तीरं वेगान्निरस्तं क्षिपति भुव इव प्लावनायाम्बु सिन्धोः ।
कुर्वन् कल्पान्तशङ्कां सपदि च सभयं वीक्षितो दिग्द्विपेन्द्रै-
र्देहोद्योतैर्दशाशाः कपिशयति मुहुर्द्वादशादित्यदीप्तिः ॥२२॥

तद् यावदसौ नागच्छेत् शंखचूडस्तावत् त्वरिततरमिमां वध्यशिलामारोहामि । (तथा कृत्वोपविश्य स्पर्शं नाटयति)

1 तुल्य (+ ins. & gen.) equal, resembling. 2 संवर्तक: the fire of universal destruction. 3 अभ्रम् cloud. 4 पिदधति they cover, conceal; पि + √ धा 3U. 5 गगनम् sky. 6 पङ्क्तिः f. (nom. P. पङ्क्तयः) line; series. 7 पक्षतिः f. root of wing. 8 तीरम् bank, shore. 9 वेगः speed. 10 वेगात् speedily. 11 निरस्त scattered; PP. निस् + √ अस् 4P. 12 प्लावनम् (dat. s. प्लावनाय) bathing, flooding. 13 अम्बु n. water. 14 सिन्धुः m. (gen. s. सिन्धोः) ocean. 15 कल्पान्तः universal destruction. 16 शङ्का f. fear, doubt. 17 सपदि ind. instantly. 18 सभयम् fearfully. 19 दिग्द्विपेन्द्रः quarter-elephant. 20 उद्योतम् appearing, manifesting. 21 कपिशयति it embrowns नामधातुः √ कपिशय्. 22 द्वादश-आदित्याः the twelve suns that are to shine at the time of universal destruction. 23 दीप्तिः splendour, light. 24 द्वादशादित्यदीप्तिः= द्वादशादित्यानां इव दीप्तिः यस्य स (गरुडः) 25 स्पर्शः touch.

संवर्तकाभ्रैः तुल्याः पक्षतीनां पङ्क्तयः गगनं पिदधति, भुवः प्लावनाय इव वेगात् निरस्तं सिन्धोः अम्बु तीरं क्षिपति, सपदि कल्पान्तशङ्कां कुर्वन् दिग्द्विपेन्द्रैः सभयं वीक्षितः च द्वादशादित्यदीप्तिः (गरुडः) देहोद्योतैः मुहुः दशाशाः कपिशयति ॥ स्रग्धरा.

The lines of the roots of his wings resembling the clouds of the fire of the universal destruction cover the sky, he pushes the sea-water, scattering it forcibly, to the shore as if to bathe the earth, and instantly creating a suspense of the universal destruction, being gazed at in fear by the lordly quarter-elephants and shining like the twelve suns, embrowns the ten-quarters repeatedly raising his form.

Therefore, before Shangkhachūḍa comes back I shall mount on the slughter-rock. (Doing so and sitting, he touches.)

अहो स्पर्शोऽस्याः ।

न तथा सुखयति मन्ये मलयवती मलयचन्दनरसाऽऽर्द्रा ।
अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै वध्यशिलेयं यथा स्पृष्टा ॥२३॥

अथवा किं मलयवत्या ।

शयितेन मातुरङ्के विश्रब्धं शैशवे न तत् प्राप्तम् ।
लब्धं सुखं मयास्या वध्यशिलाया यदुत्सङ्गे ॥२४॥

तदयमागतो गरुत्मान् । यावदात्मानमाच्छादयामि । (तथा करोति)

1 सुखयति she pleases, makes happy; √ सुख् 10P. 2 आर्द्रं wet, fresh. 3 मलयचन्दनरसाऽऽर्द्रा=मलयचन्दनस्य रसेन आर्द्रा. 4 सिद्धिः f. (dat. s. सिद्ध्यै) success, accomplishment. 5 अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै=अभिवाञ्छितस्य अर्थस्य सिद्ध्यै. 6 स्पृष्ट touched; PP. √ स्पृश् 6P. 7 शयित (ins. s. m. शयितेन) slept, lied down; PP. √ शी 2A. 8 अङ्कः lap. 9 विश्रब्धम् confidently. 10 शैशवम् infancy. 11 यत्, तत्=सुखम्. 12 उत्सङ्ग lap.

यथा अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै स्पृष्टा इयं वध्यशिला मन्ये तथा मलयचन्दनरसार्द्रा मलयवती न सुखयति ॥ आर्या ॥

अस्याः वध्यशिलायाः उत्सङ्गे यत् सुखं मया लब्धं तत् शैशवे मातुः अङ्के विश्रब्धं शयितेन (मया) न प्राप्तम् ॥ आर्या

How pleasant its touch is!

I think Malayavatī fresh with the sandal juice would not so much please me as does this slaughter-rock touched by me for the success of my desired object.

Yet, no need of mentioning about Malayavatī.

Such happiness as I have now obtained on the lap of this slaughter-rock was not felt by me sleeping confidently on my mother's lap in my infancy.

As Garuḍa is come, I shall now cover myself.

(He does so.)

गरुड :—दृष्ट्वा बिम्बं हिमांशोर्भयकृतवलयां संस्मरञ्शेषमूर्तिं
सानन्दं स्यन्दनाश्वत्रसनविचलिते पूष्णि दृष्टोऽग्रजेन ।
एष प्रान्तावसज्जज्जलधरपटलात्यायतीभूतपक्षः
प्राप्तो वेलामहीध्रं मलयमहमहिग्रासगृध्नुः क्षणेन ॥ २५ ॥

. 1 विम्ब m. n. disc. 2 हिमांशु: m. (gen. s. हिमांशो:) moon. 3 वलयम् coil, circle. 4 भयकृतवलयाम्=भयेन कृतं वलयं यया ताम्. 5 संस्मरत् (nom. s. m. संस्मरन्) remembering; pres. part. सम् + √ स्मृ 1P. 6 शेष: the serpent King. 7 मूर्ति: f. image, body. 8 आनन्द: joy. 9 सानन्दम् ad. joyfully. 10 स्यन्दन: chariot. 11 अश्व: steed, horse. 12 त्रसनम् fear, alarm. 13 विचलित shaken; PP. वि + √·चल् 1P. 14 स्यन्दनाश्वत्रसनविचलिते=स्यन्दनस्य अश्वानां त्रसनेन विचलिते. 15 पूषन् m. (loc. s. पूष्णि) the sun. 16…… चलिते पूष्णि (loc. abs.) when the sun was shaken.. ……. 17 अग्रज: elder brother (i,e. अरुण:) 18 प्रान्त: border, edge. 19 अवसज्जत् clinging, sticking. 20 जलधर: cloud. 21 पटलम् coating, covering, layer. 22 अति-आयतीभूत greatly enlarged. 23 प्रान्तावसज्जज्जलधरपटलात्यायतीभूतपक्ष: = (पक्षयो:) प्रान्तेषु अवसज्जद्भि: जलधराणां पटलैः अत्यायतीभूतौ पक्षौ यस्य स: 24 महीध्र: mountain. 25 ग्रास: mouthful, morsel. 26 गृध्नु a. greedy, covetous. क्षणेन in a moment.

हिमांशो: विम्बं दृष्टवा भयकृतवलयां शेषमूर्तिं संस्मरन् पूष्णि स्यन्दनाश्वत्रसनविचलिते अग्रजेन सानन्दं दृष्ट: प्रान्तावसज्जज्जलधरपटलात्यायतीभूतपक्ष: अहिग्रासगृध्नु: एष: अहं क्षणेन वेलामहीध्रं मलयं प्राप्त: ॥ स्रग्धरा.

After seeing the disc of the moon, thinking of the image of Sheṣa, the King of serpents coiled up in fear, and beheld with joy by my elder brother (Aruṇa) as the sun was agitated by the alarm of the chariot-steeds, I have in a moment reached the coastal mountain of Malaya, greedy for a morsel of the snake, with my wings greatly enlarged by the coatings of clouds sticking to their borders.

नायक :— (सपरितोषम्)

संरक्षता पन्नगमद्य पुण्यं मयाऽर्जितं यत् स्वशरीरदानात् ।
भवे भवे तेन ममैवमेवं भूयात् परार्थः खलु देहलाभः ॥ २६ ॥

गरुड :— (नायकं निर्वर्ण्य)

अस्मिन् वध्यशिलातले निपतितं शेषानहीन् रक्षितुं
निर्भिद्याशनिदण्डचण्डतरया चञ्च्वाधुना वक्षसि ।
भोक्तुं भोगिनमुद्धरामि तरसा रक्ताम्बरप्रावृतं
दिग्धं मद्भयदीर्यमाणहृदयप्रस्यन्दिनेवासृजा ॥ २७ ॥

1 पुण्यम् merit. 2 अर्जित obtained, earned; PP. √ अर्ज 1P. 10U. 3 यत्=पुण्यम् 4 भवः birth. 5 भवे भवे in every re-birth. 6 तेन=पुण्येन. 7 लाभः gain, acquisition 8 निर्भिद्य havihg torn up, pierced; gerund निस् + √ भिद् 7U. 9 अशनिदण्डः thunderbolt. 10 चण्डतर fiercer, more terrible. 11 अशनिदण्डचण्डतरया = अशनिदण्डात् चण्डतरया. 12 भोक्तुम् to enjoy. to eat; inf √ भुज् 7A. 13 भोगिन् m. (acc. s. भोगिनम्) snake. 14 उद्धरामि I lift up; उद्+ √ धृ 1P. 15 अम्बरम् garment. 16 दीर्यमाण being torn; pass. pres. part. √ दृ 4.9P.

स्वशरीरदानात् अद्य पन्नगं संरक्षता मया अर्जितं यत् पुण्यं तेन भवे भवे मम एवं एवं परार्थः देहलाभः खलु भूयात् ॥ उपजातिः ॥

अस्मिन् वध्यशिलातले शेषान् अहीन् रक्षितुं निपतितं मद्भयदीर्यमाणहृदयप्रस्यन्दिना असृजा दिग्धं इव रक्ताम्बरप्रावृतं भोगिनं अशनिदण्डचण्डतरया चञ्च्वा अधुना वक्षसि निर्भिद्य भोक्तुं तरसा उद्धरामि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

Hero — (with satisfaction)
By virtue of the merit obtained by me saving a serpent today by offering my own body may I in every round of my birth acquire a body thus aimed at the benefit of others !

Garuḍa — (watching the hero)
Now I swiftly lift up the snake fallen upon this slaughter-stone-slab to protect the rest of the snakes and covered with red garments as if besmeared with blood flowing out of its heart torn up by its fear of me, to devour it by piercing it through its bosom with my beak fiercer than the thunderbolt.

(इत्यभिपत्य नायकं गृह्णाति । नेपथ्ये पुष्पाणि पतन्ति । दुन्दुभयश्च स्वनन्ति ।)

गरुड :— (ऊर्ध्वं दृष्ट्वाऽऽकर्ण्य च सविस्मयम्) अये पुष्पवृष्टिदुन्दुभिध्वनिश्च ।

आमोदानन्दितालिर्निपतति किमियं पुष्पवृष्टिर्नभस्तः
स्वर्गे किं चैष चक्रं मुखरयति दिशां दुन्दुभीनां निनादः ।
(विहस्य)
आं ज्ञातं सोऽपि मन्ये मम जवमरुता कम्पितः पारिजातः
सर्वैः संवर्तकाभ्रैरिदमपि रसितं जातसंहारशङ्कैः ॥२८॥

नायक :— (आत्मगतम्) दिष्ट्या कृतार्थोऽस्मि ।

गरुड :— (नायकं कलयन्)

1 अभिपत्य having assailed, gerund अभि + √ पत् 1P. 2 दुन्दुभिः m, f. large kettle drum. 3 स्वनन्ति they sound; √ स्वन् 1P. 4 ध्वनिः m. sound. 5 आमोद; fragrance. 6 आनन्दित pleased, rejoiced; PP. आ + √ नन्द् 1P. 7 अलिः m. bee. 8 आमोदानन्दितालिः=आमोदेन आनन्दिताः अलयः यया सा. 9 नभस्तस् from the sky. 10 चक्रम् wheel. 11 मुखरयति it resounds. 12 निनादः sound. 13 मरुत् m. (ins. s. मरुता) wind. 14 पारिजातः havenly coral tree. 15 रसित sounded; PP. √ रस् 1P., n. sound. 16 संहारः universal destruction. 17 जातसंहारशङ्कैः=जाता संहारस्य शङ्का येषां तैः 18 कृतार्थः=कृतः अर्थः येन सः 19 कलयत् (nom. s. m. कलयन्) holding; pres. part. √ कल् 10U. (weighing, counting)

इयं आमोदानन्दितालिः पुष्पवृष्टिः नभस्तः किं निपतति, स्वर्गे च दुःदुभीनां एषः निनादः दिशां चक्र मुखरयति किं, आं ज्ञातं मन्ये मम जवमरुता स पारिजातः अपि कम्पितः, जातसंहारशङ्कैः सर्वैः संवर्तकाभ्रैः इदं अपि रसितम् ॥ स्त्रग्धरा ॥

(Attacking the hero, he grasps him. Flowers fall and drums sound in the stage.)

Garuḍa — (looking overhead and listening with wonder) Oh a shower of flowers and drum-sound !

Why does this shower of flowers that delights the bees with its fragrance fall from the sky ? And why this sound of drums in the sky make the wheel of the quarters resound ? (Laughing) Ah I know by the wind of my speed the Pārijāta tree is shaken and all the clouds of the fire of the universal destruction roar causing suspicion of total destruction I think.

Hero — (to himself) Fortunately my objective has been achieved.

Garuḍa — (weighing the hero)

नागानां रक्षिता भाति गुरुरेष यथा मम ।
तथा सर्पाशनाकाङ्क्षां व्यक्तमद्यापनेष्यति ॥ २६ ॥

तद् यावदेनं गृहीत्वा मलयपर्वतमारुह्य यथेष्टमाहारयामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ इति चतुर्थोऽङ्कः ॥

1 रक्षितृ m. (nom. s. रक्षिता) protector, guardian. 2 गुरु a. heavy. 3 अशनम् feeding, food. 4 आकाङ्क्षा f. desire, greed. 5 व्यक्तम् surely, clear. 6 अद्य now, today. 7 अपनेष्यति he will remove; लृट् अप + √ नी 1P.

यथा एष नागानां रक्षिता मम गुरुः भाति तथा (मम) सर्पाशनाकाङ्क्षां व्यक्तं अद्य अपनेष्यति ॥ अनुष्टुप्.

> Since this guardian of serpents appears to me heavy, today he will certainly remove my greed for devouring the serpents.
> Therefore I shall just ascend the Malaya mountain, carrying him with me and eat to my satisfaction.

(Exeunt omnes)

Here Ends Act IV

❀ पञ्चमोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति प्रतीहारः)

प्रतीहारः — स्वगृहोद्यानगतेऽपि स्निग्धे पापं विशङ्क्यते स्नेहात् ।
किमु दृष्टबह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे ॥१॥

तथाहि जीमूतवाहनो जलनिधिवेलाऽवलोकनकुतूहली निष्क्रान्तश्चिरयतीति दुःखमास्ते महाराजविश्वावसुः । समादिष्टश्चास्मि तेन यथा 'सुनन्द, श्रुतं मया सन्निहित—गरुडप्रतिभयमुद्देशं जामाता जीमूतवाहनो गत इति शङ्कित एवास्मि अनेन वृत्तान्तेन । तत् त्वरितं विज्ञायागच्छ किमसौ स्वगृहमागतो न वा' इति ।

1 स्निग्धे स्वगृहोद्यानगते (loc, abs.) when a loving one has gone to the garden of his own house. 2 पापम् misfortune, danger. 3 विशङ्क्यते it is suspected, feared; कर्मणि लट् वि + √ शङ्क् 1A. 4 अपायः calamity. 5 प्रतिभय a. fearful, terrible. 6 कान्तार m. n. big forest. 7 किमु how much more. 8 दृष्टवह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे-दृष्टाः बहवः अपायाः यस्मिन् तस्य प्रतिभयस्य कांतारस्य मध्यस्थे. 9 सन्निहितगरुडप्रतिभयम् सन्निहितेन गरुडेन प्रतिभयम्. 10 वृत्तान्तः news.

स्निग्धे स्वगृहोद्यानगते अपि स्नेहात् पापं विशङ्क्यते दृष्टवह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे किमु ॥ आर्या.

ACT V

(Then enters the door-keeper.)

Door-keeper— Even when a loving one has gone to the garden of his own house, a danger is apprehended through affection ; how much more when he is in the midst of a jungle where many a calamity is seen ? For His Majesty King Vishvāvasu is distressed as Jīmūtavāhana who went out eager to have a look at the sea-tide is delaying, and I have been commanded by him ; "O Sunanda, I have heard that my son-in-law, Jīmūtavāhana went to the place which is fearful on account of Garuḍa's proximity and am alarmed by this tiding. So quickly finding out whether or not he has returned home, come !"

यावत्तत्र गच्छामि । (परिक्रामन्नग्रे दृष्ट्वा) अयमसौ राजर्षिः जीमूतवाहनस्य पिता जीमूतकेतुरुटजाङ्गणे सह स्वधर्मचारिण्या राजपुत्र्या वध्वा च पर्युपास्यमानस्तिष्ठति । तथाहि

क्षौमे भङ्गवती तरङ्गितदशे फेनाम्बुतुल्ये वहन्
जाह्नव्येव विराजितः सुपयसा देव्या महापुण्यया ।
धत्ते तोयनिधेरयं सुसदृशीं जीमूतकेतुः श्रियं
यस्यैषान्तिकवर्तिनी मलयवत्याभाति वेला यथा ॥२॥

तद् यावदुपसर्पामि । ततः प्रविशति पत्नीवधूसमेतो जीमूतकेतुः ।)

1 राजऋषिः, राजर्षिः m. royal sage, saint-like king. 2 उटज m. n. hut, hermitage. 3 अङ्गणम् courtyard. 4 धर्मचारिणी (ins. s. धर्मचारिण्या) wife. 5 वधूः f. (ins. s. वध्वा) bride. 6 पर्युपास्यमान being waited upon; pass. pres. part. परि उप + √ आस् 2A. 7 क्षौमम् (dual क्षौमे) silk garment. 8 भङ्गवत् a. (acc. d. n. भङ्गवती) having folds, wavy. 9 तरङ्गित a. wavy, tremulous. 10 दशा f. fringe. 11 तरङ्गिदशे= तरङ्गिताः दशाः ययोः ते. 12 फेनाम्बु foamy water. 13 जाह्नवी f. (ins. s. जाह्नव्या) the Ganges. 14 विराजित glittered; PP. वि + √ राज् 1A. 15 पत्नी f. wife. 16 समेत accompanied by, come together; PP सम् + √ इ 2P.

भङ्गवती तरङ्गितदशे फेनाम्बुतुल्ये क्षौमे वहन् सुपयसा जाह्नव्या इव महापुण्यया देव्या विराजितः अयं जीमूतकेतुः तोयनिधेः सुसदृशीं श्रियं धत्ते यथा यस्य अन्तिकवर्तिनी मलयवती एषा (मलयवती) वेला आभाति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

Now I am going there. (pacing & looking in front) There is Jīmūtavāhana's father, Jīmūtaketu the Royal Sage in the courtyard of his hermitage, being waited upon by his consort and the bride, the princess. For wearing a pair of silken garments with folds, with their fringes waving and resembling a foamy water, this Jīmūtaketu glittering with the queen highly meritorious like the Ganges possessed of clear water, bears the splendour exactly similar to that of the ocean, while this Malayavatī by his side appears like the shore endowed with the Malaya mountain.
So I am now to approach.
(Then appears Jīmūtaketu accompanied by his wife and the bride.)

जीमूतकेतु :— भक्तानि यौवनसुखानि यशोऽवकीर्णं
राज्ये स्थितं स्थिरधिया चरितं तपोऽपि ।
श्लाघ्यः सुतः सुसदृशान्वयजा स्नुषेयं
चिन्त्यो मया ननु कृतार्थतयाऽद्य मृत्युः ॥३॥

सुनन्दः — (सहसोपसृत्य) जीमूतवाहनस्य........

जीमूतकेतुः — (कर्णौ पिधाय) शान्तं पापम् ।

माता — प्रतिहतं खल्वेतदमङ्गलम् ।

मलयवती — वेपते मे हृदयमनेन दुर्निमित्तेन ।

जीमूतकेतु :— (वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा) भद्र, किं जीमूतवाहनस्य ।

1 भक्त (n. p. भक्तानि) shared, enjoyed; PP. √ भज् 1A. 2 यौवनम् youth. 3 यशस् n. glory, reputation. 4 अवकीर्णं scattered, spread; PP. अव + √ कॄ 6P. 5 स्थिर firm, stable. 6 धीः f. mind, intellect. 7 स्थिरधिया=स्थिरा धीः यस्य तेन. 8 सुसदृशान्वयजा=सुसदृशे अन्वये जाता सा. 9 स्नुषा f. daughter-in-law. 10 शान्तं पापम् ! God forbid ! May an evil be averted ! 11 वेपते it trembles ; √ वेप् 1A. 12 अमङ्गलम्=दुर्निमित्तम् ill-omen. 13 वामाक्षिस्पन्दनम् tremor of the left eye. 14 सूचयित्वा having indicated; gerund √ सूच् 10U.

यौवनसुखानि भक्तानि यशः अवकीर्णं स्थिरधिया राज्ये स्थितं तपः अपि चरितं सुतः श्लाघ्यः इयं स्नुषा सुसदृशान्वयजा ननु कृतार्थतया मृत्युः मया अद्य चिन्त्यः ॥ वसन्ततिलका.

Jīmūtaketu— The pleasures of youth were enjoyed, and my fame has been spread far and wide; I governed with a constant mind and have also observed penance; my son is praiseworthy and this daughter-in-law is of a very worthy family :— so now my desired objects having been achieved, I have to think only of death.

Sunanda - (suddenly approaching) Of Jīmūtavahana.........

Jīmūtaketu— (covering his ears) God forbid!

Mother —May this ill-omen be averted!

Malayavatī—My heart trembles at this ill-omen.

Jīmūtaketu— (indicating the tremor of his left eye) O good man! What of Jīmūtavāhana ?

सुनन्द : — जीमूतवाहनस्य वार्तामन्वेष्टुं महाराजविश्वावसुना युष्मदन्तिकं प्रेषितोऽस्मि ।

जीमूतकेतु :— किमसन्निहितस्तत्र मे वत्सः ।

माता — (सविषादम्) महाराज, यदि तत्र न सन्निहितः तत् क्व गतो मे पुत्रको भविष्यति ।

जीमूतकेतु :— नूनमस्मत्प्राणयात्रार्थं नितान्तं दूरं गतो भविष्यति ।

मलयवती — (सविषादमात्मगतम्) अहं पुनरार्यपुत्रमप्रेक्षमाण अन्यदेव किमपि आशङ्के ।

सुनन्द :— आज्ञापय किं मया स्वामिने निवेदनीयम् ।

जीमूतकेतु :—(वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा) जीमूतवाहनश्चिरयतीति पर्याकुलोऽस्मि हृदयेन ।

1 वार्ता f. tiding, news. 2 युष्मदन्तिकम्=युष्माकं सकाशम्. 3 असन्निहित not present. 4 अस्मत् = अस्माकम्. 5 प्राणयात्रा f. livelihood, maintenance of living. 6 नितान्त very much. 7 निवेदनीय (ought) to be informed ; pot. PP. caus. नि + √ विद् 2P. 8 पर्याकुल confused, troubled.

Sunanda—To find out the tidings of Jīmūtavāhana I have been sent to you by King Vishvāvasu.

Jīmūtaketu—Is my child not present there ?

Mother—(sorrowfully) O my king, if my son is not there, where might he be ?

Jīmūtaketu—Certainly he might have gone very far to secure some means for our livelihood.

Malayavatī—(sorrowfully to herself)I apprehend something, as I am not seeing my husband.

Sunanda—Please command me as to what I have to inform His Majesty.

Jīmūtaketu—(displaying the tremor of his left eye) I am disturbed by my heart as Jīmūtavāhana is delaying.

स्फुरसि किमु दक्षिणेतर मुहुर्मुहुः सूचयन्ममानिष्टम् ।
हतचक्षुरपहतं ते स्फुरितं मम पुत्रकः कुशली ॥४॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य) अयमेव त्रिभुवनैकचक्षुर्भगवान् सहस्रदीधितिः स्फुटं जीमूतवाहनस्य श्रेयः करिष्यति । (विलोक्य सविस्मयम्)

आलोक्यमानमतिलोचनदुःखदायि
रक्तच्छटा निजमरीचिरुचो विमुञ्चत् ।
उत्पातवाततरलीकृततारकाभ—
मेतत्पुरः पतति किं सहसा नभस्तः ॥५॥

1 स्फुरसि you throb; √ स्फुर् 6P. 2 दक्षिणेतर other than right, left. 3 अनिष्टम् ill-omen, calamity. 4 हत (as the first member of cpds.) wretched, miserable. 5 कुशलिन् a. (nom. s. m. कुशली) sound. 6 दीधितिः f. ray. 7 सहस्रदीधितिः=सहस्रदीधितयः यस्य स सूर्यः 8 श्रेयस् n. welfare. 9 दायिन् a. (समासान्ते ; nom. s. n. दायि) giving. 10 अतिलोचनदुःखदायि=अतिमात्रेण लोचनयोः दुःखं ददाति इति तत्. 11 छटा f. streak, mass. 12 उत्पातवातः hurricane. 13 तरलीकृत shaken to and fro. 14 तारका f. star. 15 आभा f. (समासान्ते) resemblance. 16 उत्पातवाततरलीकृततारकाभम्=उत्पातवातेन तरलीकृतायाः तारकायाः आभा इव यस्य तत्.

दक्षिणेतर हतचक्षुः ! मम अनिष्टं मुहुः मुहुः सूचयन् किमु स्फुरसि ते स्फुरितं अपहतं [कुरु] मम पुत्रकः कुशली [भवेत्] ॥ आर्या ॥

आलोक्यमानं अतिलोचनदुःखदायि निजमरीचिरुचः रक्तच्छटाः विमुञ्चत् उत्पातवाततरलीकृततारकाभं किं एतत् नभस्तः सहसा पुरः पतति ॥ वसंततिलका

O miserable left eye, indicating to me an ill-omen, why dost thou throb repeatedly ? Away with thy throbbing so that my son might be sound !

(Beholding the sky) This blessed sun, the only eye of the triple worlds possessed of a thousand rays will surely bring welfare to Jīmūtavāhana. (Looking with wonder) What is this that falls before me from the sky suddenly, being beheld, causing an extreme pain to the eyes, shooting red streaks of its own lustre and resembling a star swung to and fro by a hurricane ?

कथं चरणयोरेव पतितम् ।(सर्वे निरूपयन्ति) अये कथं लग्नसरसमांसकेशश्चूडामणिः । कस्य पुनरयं स्यात् ।

माता — (सविषादम्) महाराज, पुत्रकस्यैव मे एतच्चूडारत्नम् ।

मलयवती — अम्ब, मैवं भण ।

सुनन्दः — महाराज, मैवमविज्ञाय विक्लवीभूः । अत्र हि

तार्क्ष्येण भक्ष्यमाणानां पन्नगानामनेकशः ।
उल्कारूपाः पतन्त्येते शिरोमणय ईदृशाः ॥६॥

जीमूतकेतुः — देवि, सोपपत्तिकमभिहितम् । कदाचिदेवमपि स्यात् ।

माता — सुनन्द, यावदनया वेलया श्वशुरसदनमेवागतो मे पुत्रको भविष्यति । तद्गच्छ, ज्ञात्वा लघु सम्पादय ।

1 लग्न stuck ; PP. √ लग् 1P. 2 मांसम् flesh. 3 केशः hair. 4 चूड़ामणिः m. शिरोमणिः, चूडारत्नंम् crest-gem. 5 लग्नसरसमांसकेशः = लग्नं सरसं मांसं केशाः च यस्मिन् सः भक्ष्यमाण (gen. P.—माणानाम्) being eaten ; pass. pres. part. √ भक्ष् 10P. 7 अनेकशस् 6 ind. frequently, in large quantity. 8 उल्का f. meteor. 9 सदनम् house.

तार्क्ष्येण भक्ष्यमाणानां पन्नगानां उल्कारूपाः ईदृशाः एते शिरोमणयः अनेकशः पतन्ति ॥ अनुष्टुप्

How it has dropped on my feet ! (All behold) Oh it is a crest-gem with fresh flesh and hair stuck to it ! But whom does this belong to ?

Mother — (dejected) O king ! this is my son's crest-jewel.

Malayavatī—Mother, do not say so.

Sunanda—Sire ! do not be distressed thus without knowing about this.

For here

Such crest-gems of the serpents being eaten by Garuḍa as these frequently fall down like meteors.

Jīmūtaketu— O queen, he has spoken fittingly, It may be possible at any time.

Mother — Sunanda, by this hour my son might have come to the house of his father-in-law. Go then, and bring back his tidings.

सुनन्द :— यदाज्ञापयति देवी । (इति निष्क्रान्तः)

जीमूतकेतु :— देवि, अपि नागचूडामणिः स्यात् ।

(ततः प्रविशति रक्तवस्त्रसंवीतः शंखचूडः)

शंखचूड :— (सास्रम्)

गोकर्णमर्णवतटे त्वरितं प्रणम्य
प्राप्तोऽस्मि तां खलु भुजङ्गमवध्यभूमिम् ।
आदाय तं नखमुखक्षतवक्षसञ्च
विद्याधरं गगनमुत्पतितो गरुत्मान् ॥७॥

1 संवीत clothed, adorned; PP. सम् + √ वी 2P. 2 रक्तवस्त्रसंवीतः=रक्तवस्त्राभ्यां संवीतः 3 अर्णवः ocean, sea. 4 अर्णवतटे=अर्णवस्य तटे. 5 वध्यभूमिः f. slaughter-place. 6 नख m. n. claw, nail. 7 क्षत injured, hurt; PP. √ क्षण् 8U. 8 नखमुखक्षतवक्षसम्=नखैः च मुखेन (चञ्च्वा) च क्षतं वक्षः यस्य तादृशम्. 9 आदाय having taken; gerund आ + √ दा 3U. 10 उत्पतित flown; Pp. उद् + √ पत् 1P.

अर्णवतटे गोकर्णं त्वरितं प्रणम्य तां भुजङ्गमवध्यभूमिं खलु प्राप्तः अस्मि, नखमुखक्षतवक्षसं च तं विद्याधरं आदाय गरुत्मान् गगनं उत्पतितः ॥ वसन्ततिलका

Sunanda—As the queen commands me.

(Exit)

Jīmūtaketu—O queen, I wish this may be a Nāga's crest-gem.

(There upon enters Shangkhachūḍa clad in the red garments.)

Shangkhachūḍa—(shedding tears)

Having hurriedly worshipped the Gokarṇa on the shore of the sea, I have come back to the place of serpent-slaughter, and Garuḍa has flown into the sky, snatching away the Vidyādhara with his bosom injured by its claws and beak.

(रुदन) हा महासत्त्व, हा परमकारुणिक, हा निष्कारणैकवान्धव, हा परदुःखदुःखित, क्व गतोऽसि। प्रयच्छ मे प्रतिवचनम्। हा शंखचूडहतक, किं कृतं त्वया।

नाहित्राणात् कीर्तिरेका मयाप्ता
नापि श्लाघ्या स्वामिनोऽनुष्ठिताज्ञा।
दत्त्वात्मानं रक्षितोऽन्येन शोच्यो
हा धिक् कष्टं वञ्चितो वञ्चितोऽस्मि ॥८॥

तन्नाहमेवंविधः क्षणमपि जीवन्नुपहास्यमात्मानं करोमि। यावदेतदनुगमनं प्रति यतिष्ये। (परिक्रामन् भूमौ दत्तदृष्टिः)

---

1 प्रयच्छ give thou! लोट् प्र + √ यम् 1P. 2 त्राणम् (abl. s. त्राणात्) protection, saving. 3 कीर्तिः f. fame. 4 आज्ञा f. command. 5 शोच्य lamentable. 6 वञ्चित deceived; caus. PP. √ वञ्च् 1P. 7 एवंविधः a. like this, such. 8 उपहास्य ridiculous. 9 अनुगमनम् following. 10 दत्तदृष्टिः=दत्ता दृष्टिः येन सः 11 भूमिः f. earth (loc. s. भूमौ)

अहित्राणात् एका कीर्तिर्मया न आप्ता स्वामिनः श्लाघ्या आज्ञा अपि न अनुष्ठिता आत्मानं दत्त्वा अन्येन रक्षितः शोच्यः वञ्चितः वञ्चितः अस्मि हा धिक् कष्टम् ॥ शालिनी.

(crying) Ah great personality! ah extremely merciful one! ah my only relation without cause! ah you distressed by others' sorrow! where have you gone? Give me your reply. Ah miserable Shangkhachūḍa! what did you do?

From protecting the serpents I did not obtain the sole reputation and did not carry out even the king's commendable command, and lamentable as I am, saved by other man by sacrificing himself, I am deceived and deceived: Alas fie upon me!

Therefore, I will not make myself ridiculous by living even for a moment like this. Now I shall strive to follow this: (Walking with eyes cast on the ground.)

आदावुत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतितां स्थूलबिन्दुं ततोऽग्रे
ग्रावस्वापातशीर्णप्रसृततनुकणां कीटकीर्णां स्थलीषु ।
दुर्लक्ष्यां धातुभित्तौ घनतरुशिखरे गह्वरे स्त्यानरूपा—
मेनां तार्क्ष्यं दिदृक्षुर्निपुणमनुसरन् रक्तधारां व्रजामि ॥६॥

माता — (ससाध्वसम्) महाराज, एष सशोक इव रुदितवदन इत एव त्वरितमागच्छन् हृदयं मे आकुलीकरोति। तत् ज्ञायतां तावत् क एष इति ।

1 आदिः m. (loc. s. आदौ) beginning. 2 उत्पीडः gush. 3 पृथु a. (acc. s. f. पृथ्वीम्) broad. 4 प्रविरलम् scantily. 5 स्थूल bulky, big. 6 बिन्दुः drop. 7 स्थूलबिन्दुम्=स्थूलाः बिन्दवः यस्यां ताम्. 8 ग्रावन् m. (loc. P. ग्रावसु) stone. शीर्णं shattered, torn into pieces; PP. √ शॄ 9P. 10 तनु thin. 11 कणः drop. 12 आपातशीर्णप्रसृततनुकणाम्=आपातेन शीर्णाः प्रसृताः तनवः कणाः यत्र ताम्. 13 कीटः worm, insect. 14 कीर्णं strewn ; PP. √ कॄ 6P. 15 कीटकीर्णाम् = कीटैः कीर्णाम्. 16 स्थली f. natural ground. 17 दुर्लक्ष्य hardly visible. 18 धातुभित्तिः f. mineral fragment. 19 घनतरुशिखरे = घनानि तरुशिखराणि यस्मिन् तस्मिन्. 20 गह्वरम् abyss, cave. 21 स्त्यान a. thick, congealed. 22 दिदृक्षु a. desirous of seeing. 23 निपुणम् carefully, skilfully. 24 रुदितवदनः=रुदितं वदनं यस्य स।

तार्क्ष्यं दिदृक्षुः (अहम्) आदौ उत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतितां स्थूलबिन्दुं ततः अग्रे ग्रावसु आपातशीर्णप्रसृततनुकणां स्थलीषु कीटकीर्णां धातुभित्तौ दुर्लक्ष्यां घनतरुशिखरे गह्वरे स्त्यानरूपां एनां रक्तधारां निपुणं अनुसरन् व्रजामि ॥ स्रग्धरा

Desirous of seeing Garuḍa I pursue with care this stream of blood which is broad in the beginning due to its gush, containing big drops scantily fallen, further ahead. consisting of tiny drops scattered, shattered by the fall on the stones, and which is strewn with worms on level grounds, hardly visible on the mineral fragments and congealed on a lower ground (cavern) with dense tree-tops.

Mother —(agitated) O king, some one hurriedly coming here as if saddened with a weeping face troubles my heart. So please find out who he is.

जीमूतकेतु :— यथाह देवी ।

शंखचूड :— (साक्रन्दम्) हा त्रिभुवनैकचूडामणे, क्व मया द्रष्टव्योऽसि । मुषितोऽस्मि भो मुषितोऽस्मि ।

जीमूतकेतुः — (आकर्ण्य सहर्षं विहस्य) देवि, मुञ्च शोकम् । अस्यायं चूडामणिर्नूनं मांसलोभात् केनापि पक्षिणा मस्तकादुत्खायानीयमानोऽस्यां भूमौ पपात ।

माता — (सपरितोषं मलयवतीं समालिंग्य) अविधवे, धीरा भव । न खल्वीदृश्याकृतिर्वैधव्यदुःखमनुभवति ।

मलयवती — (सहर्षम्) अम्ब, युष्माकमाशिषां प्रभावेण (पादयोः पतति ।)

जीमूतकेतु :— (शंखचूडमुपसृत्य) वत्स, किं ते चूडामणिरपहृतः ।

शंखचूड :— आर्य, न ममैकस्य, त्रिभुवनस्यापि ।

1 आक्रन्दः weeping. 2 साक्रन्दम् ad. 3 मुषित stolen, robbed; PP. √ मुष् 9 P. 4 लोभः avarice. 5 पक्षिन् m. (ins. s. पक्षिणा) bird. 6 मस्तकम् (abl. s. मस्तकात्) head. 7 उत्खाय having pulled out; gerund उद् + √ खन् 1U. 8 पपात it fell; लिट् √ पत् 1P. 9 अविधवा f. (voc. s. अविधवे) a woman who is not a widow. 10 वैधव्यम् widowhood. 11 आशिस् f. (gen. P. आशिषाम्) blessing. 12 प्रभावः power. 13 अपहृत carried off; PP. अप + √ हृ 1U.

Jīmūtaketu— As my queen says.

Shangkhachūḍa—(weeping) Ah single crest-gem of the three worlds, where are you to be seen? I am robbed, ah I am robbed.

Jīmūtaketu— (listening with joy and laughing) O queen, abandon your sorrow! This is his crest-gem that fell down on this ground when some bird, having pulled from his head, snatched this away out of its avarice.

Mother—(with satisfaction embracing Malayavatī) Be firm, Oh you who are not a widow! Really such a form as yours does not suffer the pang of widowhood.

Malayavatī—(with joy) O mother, by the power of your blessings. (Falls at her feet.)

Jīmūtaketu—(approaching Shangkhachūḍa) My child, was your crest-jewel snatched away?

Shangkhachuḍa— O noble sir, not only mine but the triple worlds'.

जीमूतकेतु :— (शंखचूडमवलोक्य) वत्स, कथमिव ।

शंखचूड :— दुःखातिभाराद् बाष्पोपरुध्यमानकण्ठो न शक्नोमि कथयितुम् ।

जीमूतकेतु :— (आत्मगतम्) हन्त हतोऽस्मि । (प्रकाशम्)

आवेद्य ममात्मीयं पुत्र दुःखं सुदुःसहम् ।
मयि सङ्क्रान्तमेतत्ते येन सह्यं भविष्यति ॥१०॥

शंखचूड :— श्रूयतां शंखचूडो नाम नागः खल्वहम् आहारार्थं वासुकिना वैनतेयाय प्रेषितः । किं बहुना विस्तरेण । कदाचिदियं रुधिरधारापद्धतिः पांसुभिरवकीर्यमाणा दुर्लक्ष्यतामुपयाति । तत् सङ्क्षेपतः कथयामि ।

1 अतिभारः (abl. s. अतिभारात्) excessive burden. 2 वाष्प m. n tear. 3 उपरुध्यमान being choked, obstructed ; pass. pres. part. उप + √ रुध् 7U. 4 वाष्पोपरुध्यमानकण्ठः=बाष्पैः उपरुध्यमानः कण्ठः यस्य सः 5 आत्मीय a. belonging to self, one's own. 6 सुदुःसह very unbearable. 7 सङ्क्रान्त passed into, transferred; PP. सम् + √ क्रम् 1U. 4P. 8 सह्य bearable. 9 विस्तरः (ins. s. विस्तरेण) minute description. 10 रुधिरम् blood. 11 पद्धतिः f. path, line. 12 पांसुः m. (ins. P. पांसुभिः) dust. 13 अवकीर्यमाण being strewn, covered ; pres. part. अव + √ कॄ 6P. 14 दुर्लक्ष्यता f. invisibility. 15 सङ्क्षेपतस् ind. in brief.

पुत्र ! मम आत्मीयं सुदुःसहं दुःखं आवदेय येन मयि संक्रान्तं एतत् ते सह्यं भविष्यति ॥ अनुष्टुप्

Jīmūtaketu—(looking at Shangkhachūḍa) My child, how ?

Shangkhachūḍa—I am unable to speak as my throat is choked with tears due to my excessive sorrow.

Jīmūtaketu—(to himself) Alas ! I am undone. (Aloud)
My son, tell me about thy own sorrow very unbearable, so that this transferred to me might be bearable to thee.

Shangkhachūḍa—Pray listen. I am really a Nāga called Shangkhachūḍa. I was sent by Vāsuki to Garuḍa as his food. What is the use of minute description ? This line of blood-stream being covered by the dust will turn invisible at any moment. So let me narrate in brief.

विद्याधरेण केनापि करुणाऽऽविष्टचेतसा ।
मम संरक्षिताः प्राणा दत्त्वात्मानं गरुत्मते ॥११॥

जीमूतकेतुः—कोऽन्य एवं परहितव्यसनी । वत्स, ननु स्पष्टमेवोच्यतां जीमूतवाहनेनेति । हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः ।

माता—हा पुत्रक, कथं त्वयैतत् कृतम् ।

मलयवती—कथं सत्यीभूतमेव दुश्चिन्तितम् । (सर्वे मोहं गच्छन्ति)

शंखचूडः—(सास्रम्) नूनमेतौ पितरौ तस्य महासत्त्वस्य । कथमप्रियवादिना मया इमामवस्थां नीतौ । अथवा विषादृते विषधरस्य मुखात् किमन्यन्निःसरति । अहो, प्राणप्रदस्य सुसदृशं प्रत्युपकृतं जीमूतवाहनस्य शंखचूडेन ।

---

1 करुणाविष्टचेतसा=करुणया अविष्टं चेतः यस्य तेन. 2 व्यसनिन् a. (nom. s. m. व्यसनी) devoted to, fond of. 3 सत्यीभूत become true 4 दुश्चिन्तितम् ill-thought, ill-omen. 5 अवस्था f. state, condition. 6 अप्रिय unkind. 7 वादिन् a. (ins. s. m. वादिना) saying. 8 ऋते ind. except, without (+ acc. and abl) 9 विषधरः poisonous snake. 10 प्रद a. (समासान्ते) giving. 11 प्रत्युपकृत rewarded; pp. प्रति+उप+√कृ.

करुणाऽऽविष्टचेतसा केन अपि विद्याधरेण गरुत्मते आत्मानं दत्त्वा मम प्राणाः संरक्षिताः ॥ अनुष्टुप्

Some unknown Vidyādhara with his mind overcome with mercy,
having offered himself to Garuḍa, has saved my life.

Jīmūtaketu—What other man is so devoted to the welfare of others? My child, tell us frankly that it was Jīmūtavāhana. Alas I am undone, unlucky that I am!

Mother—Ah my son, why did you do this?

Malayavatī—How the evil-thought has become true! (All faint.)

Shangkhachūḍa—(tearfully) Certainly they are the great man's parents. Why have I, speaking unkind words, brought them to this plight? Perhaps from the mouth of a poisonous snake nothing else but poison oozes. Alas! Shánkhachūḍa has very befittingly rewarded Jīmūtavāhana who sacrificed his life!

तत्किमधुनैवात्मानं व्यापादयामि । अथवा समाश्वासयामि तावदेतौ । तात, समाश्वसिहि । अम्बा समाश्वसितु ।

(उभौ समाश्वसितः ।)

माता — वत्से, उत्तिष्ठ । मा रुदिहि । वयं किं जीमूतवाहनेन विना जीवामः । तत् समाश्वसिहि तावत् ।

मलयवती — (समाश्वस्य) आर्यपुत्र, क्व मया त्वं प्रेक्षितव्यः ।

जीमूतकेतुः — हा वत्स, गुरुचरणशुश्रूषाविधिज्ञ,
चूडामणिं चरणयोर्मम पातयता त्वया ।
लोकान्तरगतेनापि नोज्झितो विनयक्रमः ॥१२॥

(चूडामणिं गृहीत्वा) हा वत्स, कथमेतावन्मात्रदर्शनः संवृत्तोऽसि ।

(हृदये दत्त्वा) अहह ।

---

1 समाश्वासयामि encourage; णिजन्ताल्लट् समा+√श्वस् 2 P. 2 रुदिहि weep thou!
लोट्√रुद् 2 P. 3 जीवामः we live; लट्√जीव् 1 P. 4 ज्ञ (समासान्ते) knowing. 5 गुरुचरण-
शुश्रूषाविधिज्ञः=गुर्वोः चरणानां शुश्रूषाविधिं जानातीति तत्सम्बोधनम्. 6 लोकान्तरम्=अन्यः लोकः
7 लोकान्तरगतेन=अन्यं लोकं गतेन. 8 विनयक्रमः manner of decorum. 9 एतावन्मात्रदर्शनः=
एतावन्मात्रं दर्शनं यस्य सः 10 संवृत्त become; PP. सम्+√वृत् 1A.

चूडामणिं मम चरणयोः पातयता लोकान्तरगतेन अपि त्वया विनयक्रमः न उज्झितः ॥ अनुष्टुप् but the first line is incorrect.

So shall I kill myself now ? Or shall I encourage them ? Father, take heart ! Mother, take heart!

(Both recover)

Mother — My daughter, stand up, do not weep ! How shall we live without Jīmūtavāhana ? So take heart for now !

Malayavatī — (recovering) O my husband, where you are to be seen ?

Jīmūtaketu — Oh my darling son who have been acquainted with your act of fidel service to the feet of your parents !
By dropping the crest-jewel at my feet you did not abandon your manner of decorum even while going to another world.
(Holding the crest-gem) Ah my dear son, why have you become visible only in this ? (Placing it on the heart) Alas !

भक्त्या विदूरविनताननम्रमौलेः
शश्वत्तव प्रणमतश्चरणौ मदीयौ ।
चूडामणिर्निकषणैर्मसृणोऽप्ययं हि
गाढं विदारयति मे हृदयं कथं नु ॥१३॥

माता — हा पुत्र जीमूतवाहन, यस्य ते गुरुजनशुश्रूषां वर्जयित्वा अन्यत् सुखं न रोचते स कुत्रेदानीं पितरमुज्झित्वा स्वर्गसुखमनुभवितुं गतोऽसि ।

जीमूतकेतुः — (सास्रम्) देवि, किं जीमूतवाहनेन विना जीवामो वयं येनैवं प्रलपसि ।

---

1 भक्तिः f. devotion. 2 विदूर a. remote, distant. 3 विनत modest, bent down. 4 नम्र a. bent. 5 मौलिः f. head. 6 विदूरविनताननम्रमौलेः=विदूरेण विनतं आननं अत एव नम्रा मौलिः यस्य तस्य. 7 शश्वत् ind. perpetually, constantly. 8 निकषणम् (ins. P. निकषणैः) rubbing. 9 मसृण smooth, shining. 10 गाढम् profoundly. 11 विदारयति it tears; णिजन्ताल्लट् वि + √ दॄ 4.9P. 12 रोचते it pleases, (+ dat. and gen.) √ रुच् 1A. 13 स्वर्गसुखम्=स्वर्गस्य सुखम्.

शश्वत् भक्त्या मदीयौ चरणौ प्रणमतः विदूरविनताननम्रमौलेः तव अयं चूडामणिः निकषणैः मसृणः अपि मे हृदयं गाढं विदारयति कथं नु ॥ वसन्ततिलका.

How is it that this crest-jewel of yours, who constantly through devotion saluted my feet with your head bent very low, profoundly tears my heart, though it is smooth on account of rubbings ?

Mother — Ah my son Jīmūtavāhana, where have you departed now to taste the bliss of the heaven, abandoning your father, though you never liked any other bliss except service to your parents ?

Jīmūtaketu—(shedding tears) O queen, how shall we live without Jīmūtavāhana, on account of which you are crying like this ?

मलयवती— (पादयोर्निपत्य कृताञ्जलिः)[1] तद् देहि मे आर्यपुत्रचिह्नं चूडामणि येनैनं हृदये कृत्वा ज्वलन[2]प्रवेशे[3]नापनयामि हृदयस्य सन्तापदुःखम् ।

जीमूतकेतुः— पतिव्रते,[4] किमेवमाकुलयसि[5] । ननु सर्वेषामेवास्माकमयं निश्चयः[6] ।

माता— महाराज, तत् किमस्माभिः प्रतिपाल्यते[7] ।

जीमूतकेतुः— न खलु देवि, किञ्चित् । किन्त्वाहिताग्ने[8]र्नान्येनाग्निना[9] संस्कारो विहितः । अतोऽग्निहोत्र[10]शरणा[11]द् अग्नीनादायात्मानमुद्दीपयामः[12] ।

शंखचूडः— (आत्मगतम्) कष्टम् । ममैकस्य कृते सकलमेवेदं विद्याधरकुलमुच्छिन्नम्[13] । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)

---

1 कृताञ्जलिः = कृतः अञ्जलिः यया सा. 2 ज्वलनः fire. 3 प्रवेशः entering. 4 पतिव्रता f. (voc .s. पतिव्रते) chaste woman devoted to her husband. 5 आकुलयसि thou agitatest; नामधातुः √आकुलय् 6 निश्चयः conviction, resolution. 7 प्रतिपाल्यते it is waited for; कर्मणि लट् प्रति+√पाल् 10P. 8 अहिताग्निः m. sacrificer, one who keeps sacred fire on the altar. 9 अग्निः m. (ins. s. अग्निना, acc. अग्नीन्) fire. 10 अग्निहोत्रम् sacred fire. 11 शरणम् (abl. s. शरणात्) sanctuary, altar. 12 उद्दीपयामः we set on fire; णिजन्तात्लट् उद्+√दीप् 4A. 13 उच्छिन्न destroyed; PP. उद्+√छिद् 7U.

Malayavatī—(falling at his feet and folding her hands) Give me the crest-jewel, a token of my husband, so that placing it on my heart I may dispel the agony of my heart by throwing myself into a fire.

Jīmūtaketu—O chaste wife! Why are you thus troubled? It is certainly the resolve of us all to do so.

Mother—O king, then what are we waiting for?

Jīmūtaketu—O queen, nothing. However, cremation rite of a sacrificer is not performed through any other fire. Therefore, we shall take the fire from the altar of sacred fire and set ourselves on fire.

Shangkhachūḍa—(To himself) O fie on me! Because of me alone this entire Vidyādhara family is to perish. So I shall just now try thus. (Aloud)

तात, न खल्वनिश्चित्यैव युक्तमिदमीदृशं साहसमनुष्ठातुम्। विचित्राणि हि दैवविलसितानि। कदाचिन्नयं नाग इति ज्ञात्वा परित्यजेन्नागशत्रुः। तदनयैव दिशा वैनतेयमनुसरामस्तावत्।

माता— सर्वथा देवतानां प्रसादेन जीवतः पुत्रस्य सुखं पश्यामः।

मलयवती— (आत्मगतम्) दुर्लभं खल्वेतत् मम मन्दभाग्यायाः।

जीमूतकेतुः— वत्स, अवितथैषा तव भारती भवतु। तथापि साग्नीनामेवास्माकं युक्तमनुसर्तुम्। तदनुसरतु भवान्। वयमप्यग्निशरणादग्निमादाय त्वरितमेवानुगच्छामः। (पत्नीवधूसमेतो निष्क्रान्तः।)

शङ्खचूडः— तद्यावद् गरुडमनुसरामि।(अग्रतो निर्वर्ण्य)

---

1 अनिश्चित्य not having determined, or ascertained; gerund न निस् + √ चि 5U. 2 साहसम् violence, rashness. 3 विचित्र (nom. p. n. विचित्राणि) strange. 4 विलसितम् (nom. p. विलसितानि) sport, wanton action. 5 अयम्=जीमूतवाहनः 6 अवितथ a. (nom. s. f. अवितथा) true, realized. 7 भारती f. speech. 8 अनुसर्तुम् to pursue, to follow; inf. अनु + √ सृ 1P. 9 साग्नीनाम्=अग्निसहितानाम्.

O father, indeed it is not proper to commit such a rash thing as this without ascertaining the truth, for strange are the wanton deeds of Fate. Whenever the enemy of Nāgas finds out that he is not a Nāga, he may abandon him. So now let us pursue Garuda in this direction.

Mother – By all means we should feel the joy of seeing our son alive by the gods' favour.

Malayavatī—(to herself) This is really unattainable to me, unlucky that I am.

Jīmūtaketu – My child, may your words come to be true! Yet it is fit for us to follow with fire. So you may follow him. We, too, will follow you quickly, taking the fire from the fire-sanctuary.

(Exit with his wife and the bride.)

Shangkhachūda – So I now follow Garuda. (Looking in front)

कुर्वाणो रुधिरार्द्रचञ्चुकषणैर्द्रोणीरिवाद्रेस्तटीः
प्लुष्टोपान्तवनान्तरः स्वनयनज्योतिःशिखासञ्चयैः ।
मज्जद्वज्रकठोरघोरनखरप्रान्तावगाढावनिः
शृङ्गाग्रे मलयस्य पन्नगरिपुर्दूरादसौ दृश्यते ॥ १४ ॥

(ततः प्रविशत्यासनस्थः पुरःपतितनायको गरुडः ।)

गरुडः— जन्मनः प्रभृति भुजङ्गपतीनश्नता नेदमाश्चर्यं मया दृष्टपूर्वं यदयं महासत्त्वो न केवलं न व्यथते प्रत्युत प्रहृष्ट इव किमपि दृश्यते । तथाहि ।

1 द्रोणिः f. (p. द्रोणीः) tub, bucket. 2 तटिः f. (p. acc. तटीः) slope. 2 रुधिरार्द्रचञ्चुकषणैः=रुधिरेण आर्द्रयाः चञ्च्वाः कषणैः 3 प्लुष्ट burnt ; PP. √ प्लुष् 4P. 4 उपान्तः vicinity, side. 5 वनान्तरम् interior of forest. 6 प्लुष्टोपान्तवनान्तरः=प्लुष्टं उपान्ते वनान्तरं येन सः 7 ज्योतिस् n. fire, flash. 8 स्वनयनज्योतिःशिखासञ्चयैः=स्वनयनयोः ज्योतिःशिखानां सञ्चयैः 9 मज्जत् sinking, plunging; pres. part. √ मस्ज् 6P. 10 कठोर a. hard, adamant. 11 घोर terrible. 12 प्रान्तः end. 13 अवगाढ depressed 14 अवनिः f. ground. 15 मज्जद्वज्रकठोरघोरनखरप्रान्तावगाढावनिः=मज्जतां वज्रवत् कठोराणां घोराणां च नखराणां प्रान्तैः अवगाढा अवनिः येन सः 16 अश्नत् (ins. s. m. अश्नता) eating ; pres. part. √ अश् 5A. 17 व्यथते he is vexed ; √ व्यथ् 1A. 18 प्रत्युत ind. rather, on the contrary.

रुधिरार्द्रचञ्चुकषणैः अद्रेः तटीः द्रोणीः इव कुर्वाणः स्वनयनज्योतिःशिखासञ्चयैः प्लुष्टोपान्तवनान्तरः मज्जद्वज्रकठोरघोरनखरप्रान्तावगाढावनिः असौ पन्नगरिपुः मलयस्य शृङ्गाग्रे दूरात् दृश्यते ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

From afar on the summit of the Malaya is the enemy of serpents seen making the slopes of the mountain somewhat like tubs by rubbing his blood-wet beak, burning the interior of the forest in the vicinity with the streaks of fire-flames coming out of his own eyes and digging the ground with tips of his terrible adamant-like claws sinking.

(Thereupon appear Garuḍa perched and the hero fallen in front.)

Garuda— Since my birth I am eating big snakes, but have never before seen this wonder ; that is, this great being is not only undismayed but rather appears somewhat pleased, For

ग्लानिर्नाधिकपीयमानरुधिरस्याप्यस्ति धैर्योदधे-
र्मांसोत्कर्तनजा रुजोऽपि वहतः प्रीत्या प्रसन्नं मुखम् ।
गात्रं यन्न विलुप्तमेष पुलकस्तत्र स्फुटो लक्ष्यते
दृष्टिर्मय्युपकारिणीव निपतत्यस्यापकारिण्यपि ॥ १५ ॥

ततः कुतूहलमेव जनितमस्यानया धैर्यवृत्त्या । भवतु । न भक्षयाम्येवैनम् । पृच्छामि तावत् कोऽयमिति । (अपसर्पति ।)

नायक :— (मांसोत्कर्तनविमुखमुपलक्ष्य)

1 ग्लानिः f. exhaustion, fatigue. 2 पीयमान being drunk; √ पा 1P. 3 अधिकपीयमानरुधिरस्य=अधिकं पीयमानं रुधिरं यस्य तस्य. 4 धैर्यम् fortitude, courage. 5 उदधिः m. ocean. 6 धैर्योदधेः = धैर्यस्य उदधिः यस्य तस्य. 7 उत्कर्तनम् cutting, tearing out. 8 मांसोत्कर्तनजाः=मांसस्य उत्कर्तनेन जाताः 9 रुज् f, (acc. P. रुजः) pain. 10 प्रसन्न calm, favourable. 11 गात्रम् limb. 12 विलुप्त torn, broken; PP. वि + √ लुप् 6U. 13 पुलकः horripilation, 14 joy. तत्र=गात्रे. 15 उपकारिन् (loc. s. उपकारिणि) helper, benefactor. 16 अपकारिन् (loc. s. अपकारिणि) evil-doer, enemy.

धैर्योदधेः अधिकपीयमानरुधिरस्य अपि ग्लानिः न अस्ति मांसोत्कर्तनजाः रुजः वहतः (तस्य) मुखं प्रीत्या प्रसन्नं यत् न विलुप्तं गात्रं तत्र एषः पुलकः स्फुटः लक्ष्यते अस्य दृष्टिः अपकारिणि अपि उपकारिणि इव मयि निपतति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

There is no exhaustion in him who is the ocean of fortitude, although his blood is abundantly drunk, his face is calm with pleasure as he bears up the pains caused by my tearing his flesh, and a distinct horripilation of joy is visible in the limb which is not broken, and his glance is cast on me the evil-doer as if on a benefactor.

Thence my curiosity is roused by his courageous attitude. Well, I will not eat him, but ask him who he is. (He moves off,)

Hero — (observing Garuda no more willing to tear his flesh)

शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्तमद्यापि देहे मम मांसमस्ति ।
तृप्तिं न पश्यामि तवापि तावत् किं भक्षणात् त्वं विरतो गरुत्मन् ॥ १६ ॥

गरुड :— (आत्मगतम्) आश्चर्यमाश्चर्यम् । कथमस्यामप्यवस्थाया—
मेवमूर्जितमभिधत्ते । (प्रकाशम्) अहो महासत्त्व ।

आवर्जितं मया चञ्च्वा हृदयात् तव शोणितम् ।
अनेन धैर्येण पुनस्त्वया हृदयमेव नः ॥ १७ ॥

1 शिरा f. vein, blood-vessel. 2 मुखम् opening, top. 3 शिरामुखैः = शिराणां मुखैभ्यः 3 स्यन्दते it oozes out, pours forth ; √स्यन्द् 1 A. 5 तृप्तिः f. contentment, satisfaction. 6 भक्षणम् (abl. s. भक्षणात्) eating. 7 विरत ceased, stopped; PP. वि+√रम् 1P. 8 ऊर्जितम् noble word, spirited word. 9 अभिधत्ते he speaks; अभि+√धा 3 U. 10 आवर्जित collected, emptied; PP. caus. आ+√वृज् 7P. or 10 P. 11 शोणितम् blood. 12 नः=अस्माकम्.

शिरामुखैः रक्तं स्यन्दते एव अद्यापि मम देहे मांसं अस्ति गरुत्मन् ! तावत् तव तृप्ति अपि न पश्यामि भक्षणात् त्वं किं विरतः ॥ उपजातिः ॥

मया चञ्च्वा तव हृदयात् शोणितं आवर्जितं पुनः त्वया अनेन धैर्येण नः हृदयं एव (आवर्जितम्)

From the openings of the veins the blood still oozes out and even now in my body remains flesh ;—O Garuda, I do not see your contentment, but why did you refrain from eating ?

Garuda—(to himself) A wonderful phenomenon ! He speaks nobly even in this plight. (Aloud) O magnanimous one !

I have drawn out the blood from your heart with my beak,
but you have drawn out my heart with your courage.

तत् कस्त्वमिति श्रोतुमिच्छामि ।

नायक :— एवं क्षुदुपतप्तो न श्रवणयोग्यस्त्वम् । कुरुष्व तावत् मांसशोणितेन तृप्तिम् ।

शङ्खचूड :— (सहसोपसृत्य) तार्क्ष्य, न खलु न खलु साहसमनुष्ठेयम् । नायं नागः । परित्यजैनम् । मां भक्षय । अहं तवाहारार्थं प्रेषितोऽस्मि वासुकिना । (उरो ददाति)

नायक :— (शङ्खचूडं दृष्ट्वा सविषादमात्मगतम्) कष्टं विफलीकृतो मे मनोरथः शंखचूडेनागच्छता ।

गरुड :— (उभौ निरूप्य) द्वयोरपि भवतोर्वध्यचिह्नम् । कः खलु नाग इति नावगच्छामि ।

शंखचूड :— अस्थान एव भ्रान्तिः ।

1 क्षुध् f. hunger. 2 उपतप्त burnt, pained; PP. उप+√तप् 1P. 2 क्षुदुपतप्तः = क्षुधा उपतप्तः 3 श्रवणम् hearing. 4 श्रवणयोग्यः=श्रवणस्य योग्यः 5 अनुष्ठेय to be performed; pot. PP. अनु+√स्था 1P. 6 विफलीकृत rendered fruitless. 7 अवगच्छामि। I know; अव+√गम् 1P. 8 अस्थाने not rightly, unjustly. 9 भ्रान्तिः f. mistake.

So I wish to hear who you are.

Hero—you, tormented by hunger like this, are not fit for hearing. Now satisfy yourself with my blood and flesh.

Shangkhachūḍa – (approaching all of a sudden) Oh Garuḍa! not indeed, not indeed the violent deed must be done. He is not a Nāga. Leave him alone! Eat me! I am sent to you by Vāsuki as your food. (He opens his bosom.)

Hero—(looking at Shangkhachūḍa, sadly to himself) Alas! my wish is rendered fruitless by Shangkhchūḍa who has come.

Garuḍa—(looking at both) Both of you possess the slaughter-sign. Surely I fail to know who the Nāga is.

Shangkhachūḍa—You are unjustly confused.

आस्तां स्वस्तिकलक्ष्म वक्षसि तनौ नालोक्यते कञ्चुकः
जिह्वे जल्पत एव मे न गणिते नाम त्वया द्वे अपि।
तिस्रस्तीव्रविषाग्निधूमपटलव्याजिह्मरत्नत्विषो
नैता दुःसहशोकशूत्कृतमरुत्स्फीताः फणाः पश्यसि ॥ १८॥

गरुड :— (उभौ निरूप्य शंखचूडस्य फणां दृष्ट्वा) तत् कः खलु मया व्यापादितः।

1 आस्ताम् let it alone, put it aside; लोट् √आस् 2A. 2 स्वस्तिकः name of mystic sign. 3 लक्ष्मन् n. (nom. and acc. s. लक्ष्म) mark, sign. 4 तनुः f. (loc. s. तनौ) body. 5 कञ्चुकः slough, skin of a snake. 6 जिह्वा f. (d. जिह्वे) tongue. 7 जल्पत् (gen.s.m. जल्पतः) chattering, speaking; pres. part. √जल्प् 1P. 8 गणित (nom. d. f. गणिते) counted; pp.√गण् 10 U. 9 तीव्र sharp, horrible. 10 विषाग्निधूमः poison-gas. 11 पटलम् mass. 12 व्याजिह्म dim, dark, oblique. 13 त्विष् f. lustre, light. 14 तीव्रविषाग्निधूमपटलव्याजिह्मरत्नत्विष : = तीव्रस्य विषाग्निधूमस्य पटलेन व्याजिह्माः रत्नानां त्विषः यासां ताः 15 शूत्कृत made a hissing sound. 16 मरुत् m. wind, breath. 17 स्फीत swollen, large. 18 दुःसहशोकशूत्कृतमरुत्स्फीताः = दुःसहेन शोकेन यत् शूत्कृतं तद्युक्तेन मरुता स्फीताः 19 फणा f. (nom. and acc. p. फणाः) hood.

(तस्य) वक्षसि स्वस्तिकलक्ष्म आस्तां (मम) तनौ कञ्चुकः न आलोक्यते जल्पतः एव मे द्वे अपि जिह्वे न नाम त्वया गणिते तीव्रविषाग्निधूमपटलव्याजिह्मरत्नत्विषः दुःसहशोकशूत्कृतमरुत्स्फीताः एताः तिस्रः फणाः न पश्यसि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Let the Swastika mark upon his breast be put aside. Do you not see the slough on my body? Do you not count even my two tongues while I speak? Do you not observe these three hoods upon which the lustre of the crest-gems is dimmed by a column of the terrible poison-gas and which are swollen due to the breaths of hissing sound caused by my unbearable sorrow?

Garuḍa—(observing the two and watching Shangkhachūḍa's hood)
Then, who is it that I have slaughtered?

शंखचूड :— विद्याधरवंशतिलको जीमूतवाहनः । कथमकारुणिकेन त्वया इदमनुष्ठितम् ।

गरुड :— अये, अयमसौ विद्याधरकुमारो जीमूतवाहनः ।

मेरौ मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानौ महेन्द्राचले
कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारदेशेष्वपि ।
उद्देशेष्वपि तेषु तेषु बहुशो यस्य श्रुतं तन्मया
लोकालोकविचारिचारणगणैरुद्गीयमानं यशः ॥१६॥

---

1 तिलक: (समासान्ते) the best. 2 मेरु: m. (loc. s. मेरौ) name of a fabulous mountain round which the planets are said to revolve. 3 मन्दर: name of a mountain. 4 हिमवत्सानु m. n. (loc. s.—सानौ) peak of Himalaya. 5 महेन्द्राचल: Indra's mountain. 6 कैलास name of a mountain. 7 प्राग्भार: summit of a mountain. 8 बहुशस् ind. frequently. 9 यस्य=जीमूतवाहनस्य. 10 लोकालोक: name of a fabulous mountain. 11 विचारिन् a. (in cpds. विचारि) roaming. 12 चारण: celestial singer. 13 गण: multitude. 14 लोकालोकविचारिचारणगणै:=लोकालोके विचारिण: चारणा: तेषां गणै: 15 उद्गीयमान loudly sung ; pres. pass. part. उद् + गै 1P. 15 यशस् n. glory.

मेरौ मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानौ महेन्द्राचले कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारदेशेषु अपि तेषु तेषु उद्देशेषु अपि लोकालोकविचारिचारणगणै : उद्गीयमानं यस्य यशः तत् मया बहुशः श्रुतम् ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Shangkhachūḍa—Jīmūtavāhana, the best of the Vidyādhara race. Why did you do it, a cruel one ?

Garuḍa—Thunder ! is he Jīmūtavāhana, the prince of Vidyādharas ?

On the mountain Meru, in the caverns of the Mandara mountain, on the peaks of the Himālayas, on the mountain of Indra, on the stone-slabs of the Kailāsa mountain, even on the Malaya summits and in every region I have frequently heard about the glory of his, being loudly chanted by the troops of the celestial singers roaming the Lokāloka mountain.

सर्वथा महत्यंहःपङ्के निमग्नोऽस्मि ।

नायकः—भो फणिपते, किमेवमुद्विग्नोऽसि ।

शंखचूड :— किमस्थानमिदमावेगस्य ।

स्वशरीरेण शरीरं तार्क्ष्यात् परिरक्षता मदीयमिदम् ।
युक्तं नेतुं भवता पातालतलादपि तलं माम् ॥२०॥

गरुड :— अये, करुणार्द्रचेतसाऽनेन महात्मनास्मद्ग्रासगोचरपतितस्य फणिनः प्राणान् रक्षितुं स्वदेह आहारार्थमुपनीतः । तन्मया महदकृत्यमेतन्मया कृतम् । किं बहुना ।

---

1 अंहस् n. sin. 2 पङ्क m. n. mire, mud. 3 निमग्न sunk ; PP. नि + √ मस्ज् 6 P. 4 फणिन् m (in. cpds. फणि) serpent, snake. 5 उद्विग्न agitated, sorrowful. 6 अस्थानम् improper place or object. 7 तल m. n. pit. 8 नेतुम् to lead ; inf. √ नी 1U. 9 करुणार्द्रचेतसा = करुणया आर्द्रं चेतः यस्य तेन. 10 महात्मन् (ins. s. m. महात्मना) = महान्आत्मा यस्य सः saintly, noble. 11 उपनीत raised, brought about ; PP. उप + √ नी 1U.

स्वशरीरेण मदीयं इदं शरीरं तक्ष्यांत् परिरक्षता भवता पातालतलात् अपि तलं मां नेतुं युक्तम् ? ॥ आर्या

I have completely sunken into a great mire of sin.

Hero—Oh lordly serpent, why are you agitated like this ?

Shangkhachūda—Is my sorrow improper ?

Is it appropriate for you to lead me down to a pit lower than even the nether world by saving this body of mine from Garuda by means of your own body ?

Garuda—Alas ! to safeguard the life of the serpent fallen into the range of my avarice this noble-souled one with his mind tender with compassion offered his body for my food. Therefore, I have committed this great sin. What more,

बोधिसत्त्व एवायं व्यापादितः । तस्य महतः पापस्याग्निप्रवेशादृते नान्यत् प्रायश्चित्तं पश्यामि । तत् क नु खलु वह्निं समासादयामि । (दिशः पश्यन्) अये, अमी केऽपि गृहीताग्नयः इत एवागच्छन्ति । तद् यावदेतान् प्रतिपालयामि ।

शंखचूड :— कुमार, पितरौ ते प्राप्तौ ।

नायक :— (ससम्भ्रमम्) शंखचूड, समुपविश्यानेनोत्तरीयेणाच्छादितशरीरं कृत्वा धारय माम् । अन्यथा कदाचिदीदृशं सहसैव मां दृष्ट्वा पितरौ जीवितं जह्याताम् ।

शंखचूड :— (पार्श्वपतितमुत्तरीयं गृहीत्वा तथा करोति ।) (ततः प्रविशति पत्नीवधूसमेतो जीमूतकेतुः ।)

जीमूतकेतु :— (सास्रम्) हा पुत्र जीमूतवाहन ।

---

1 पापम् (gen. s. पापस्य) sin, evil. 2 प्रायश्चित्तम् atonement, expiation. 3 गृहीताग्नयः=गृहीताः अग्नयः यैः ते. 4 आच्छादितशरीरम्=आच्छादितं शरीरं यस्य तम्. 5 जह्याताम् = they two may abandon; विधिलिङ √ हा 3P.

I have really slaughtered a Bodhisattva. In expiation of my great sin, to enter into a fire is the only way. But where shall I get fire? (Looking everywhere) Ah there are some people coming this way with fire. So let me just wait for them.

Shangkhachûḍa—O prince, your parents have arrived.

Hero—(in a haste) O Shangkhachûḍa, sit down, cover my body with this upper garment and support me. Otherwise when my parents suddenly see me, they may lose their lives.

(Taking up the upper garment lying beside him, Shangkhachûḍa does so. Then enters Jīmûtaketu accompanied by his wife and the bride.)

Jīmûtaketu—(shedding tears) Alas my son Jīmûtavāhana!

आत्मीयः पर इत्ययं खलु कुतः सत्यं कृपायाः क्रमः
किं रक्षामि बहून् किमेकमिति ते जाता न चिन्ता कथम् ।
तार्क्ष्यात् त्रातुमहिं स्वजीवितपरित्यागं त्वया कुर्वता
येनात्मा पितरौ वधूरिति हतं निश्शेषमेतत्कुलम् ॥२१॥

माता— (मलयवतीमुद्दिश्य) जाते, विरम मुहूर्तकम् । अविरत—निपतद्बाष्पबिन्दुभिरभिभूयतेऽयमग्निः । (सर्वे परिक्रामन्ति ।)

जीमूतकेतुः— हा पुत्र जीमूतवाहन ।

गरुडः— (श्रुत्वा) हा जीमूतवाहन इति ब्रवीति । तद् व्यक्तमयमस्य पिता । तत् किमेतदीयेनाग्निनात्मानमुद्दीपयामि ।

1 आत्मीय a. one's own. 2 परः another. 3 क्रमः order, manner. 4 चिन्ता f. thought. 5 परित्यागः abandonment. 6 विरम stop thou! लोट् वि + √ रम्. 7. अभिभूयते it is overpowered; कर्मणि लट् अभि + √ भू 1P. 8 व्यक्तम् clearly.

खलु अयं आत्मीयः (अयं) परः इति कुतः सत्यं कृपायाः क्रमः ? किं बहून् किं एकं रक्षामि इति ते चिन्ता न जाता ? तार्क्ष्यात् अहिं त्रातुं स्वजीवितपरित्यागं कुर्वता त्वया येन आत्मा पितरौ वधूः इति निःशेषं एतत् कुलं हतम् ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Where is truly such an order of mercy in regard to the difference between one's kinsman and a stranger? But did the thought not occur to you whether you should save many or one? Yourself, your parents and your wife—this entire family—have been destroyed by you by deserting your own life to save one snake from Garuḍa.

Mother—(to Malayavatī) My child, stop weeping! This fire is being extinguished by your tear-drops dropping uninterruptedly. (All move on.)

Jīmūtaketu—Alas my son Jīmūtavāhana!

Garuḍa—(listening) He says; 'Alas Jīmūtavāhana!'. That must be his father. So shall I burn myself with this fire?

न शक्नोम्यस्य पुत्रघातालज्जया मुखं दर्शयितुम् । अथवा किमग्निहेतोः पर्याकुलोऽस्मि । समीपस्थ एवास्मि जलनिधेः । तद् यावदिदानीम् ।

ज्वालाभङ्गैस्त्रिलोकीग्रसनरसचलत्कालजिह्वाग्रकल्पैः
सर्पद्भिः सप्त सर्पिष्कणमिव कवलीकर्तुमीशे समुद्रान् ।
स्वैरेवोत्पातवातप्रसरपटुतरैर्धुक्षिते पक्षवातै—
रस्मिन् कल्पावसानज्वलनभयकरे वाडवाग्नौ पतामि ॥ २२ ॥

1 ज्वाला f. flame. 2 भङ्गः wave, fold. 3 त्रिलोकी f. three worlds. 4 ग्रसनम् swallowing. 5 रसः taste, desire. 6 कालः=यमः the god of death. 7 कल्प (समासान्ते) almost like. 8 त्रिलोकीग्रसनरसचलत्कालजिह्वाग्रकल्पैः=त्रिलोक्याः ग्रसने यः रसः तेन चलन्ति कालस्य जिह्वाग्राणि तेषां कल्पैः (ईषत्सदृशैः) 9 सर्पिस् n. clarified buttter. 10 कवलीकर्तुम् to eat, to swallow. 11 ईश (loc. s. ईशे) capable of. 13 उत्पातवातः hurricane. 14 प्रसरः free motion. 15 धुक्षित kindled, inflamed; pp. √ धुक्ष् 1A. 16 उत्पातवातप्रसरपटुतरैः=उत्पातवातानां प्रसरः तस्मात् पटुतरैः 17 वाडवाग्निः submarine fire.

त्रिलोकीग्रसनरसचलत्कालजिह्वाग्रकल्पैः सर्पद्भिः ज्वालाभङ्गैः सप्त समुद्रान् सर्पिष्कणं इव कवलीकर्तुं ईशे उत्पातवातप्रसरपटुतरैः स्वैः पक्षवातैः एव धुक्षिते कल्पावसानज्वलनभयकरे अस्मिन् वाडवाग्नौ पतामि ॥ स्रग्धरा.

I cannot show my face to him out of shame due to my murder of his son. Or why am I uneasy about fire? I am just by the side of the sea. So now, I shall fall into this submarine fire which is as fearful as the fire of the universal destruction, which has been inflamed just by the winds of my wings fiercer due to their hurricane—like free motion, and which is capable of swallowing up the seven seas like a drop of clarified butter with the moving columns of its flames almost similar to the tips of Yama's tongues restless with the desire to swallow the three worlds.

(इत्युत्थातुमिच्छति ।)

नायक :— भोः पक्षिराज, अलमनेनाध्यवसायेन । नायं प्रतीकारोऽस्य पाप्मनः ।

गरुड :— जानुभ्यां स्थित्वा कृताञ्जलिः) भो महात्मन्, कस्तर्हि कथ्यताम् ।

नायक :— प्रतिपालय क्षणमेकम् । पितरौ मे प्राप्तौ । यावदेतौ प्रणमामि ।

गरुड :— एवं क्रियताम् ।

जीमूतकेतु :— (दृष्ट्वा सहर्षम्) देवि, दिष्ट्या वर्धसे । अयमसौ वत्सो जीमूतवाहनो न केवलं ध्रियते प्रत्युत पुरः कृताञ्जलिना गरुडेन शिष्येण इव पर्युपास्यमानस्तिष्ठति ।

माता— महाराज, कृतार्थास्मि । अक्षतशरीरस्यैव पुत्रकस्य मुखं दृष्टम् ।

मलयवती— अहमार्यपुत्रं प्रेक्षमाणाप्यसम्भावनीयमिति कृत्वा न प्रत्येमि ।

1 अध्यवसायः attempt, resolve. 2 प्रतीकारः remedy, retaliation. 3 पाप्मन् m. (gen. s. पाप्मनः) sin, guilt. 4 शिष्यः pupil. 5 असम्भावनीय impossible, inconceivable.

(Thus he intends to rise.)

Hero—Oh king of birds, away with this attempt ! This is not the remedy for the guilt.

Garuḍa—(kneeling down with folded hands) O noble-hearted one ! Tell me what it is, then ?

Hero—Wait a moment. My parents have come. I will now salute them.

Garuḍa—Pray do so.

Jīmūtaketu—(looking with joy) O queen, Congratulations ! Our son, Jīmūtavāhana is not only alive but is waited upon by Garuḍa as by a pupil folding hands in front of him.

Mother—O king, I have my object fulfilled as I see the face of my son whose body is unhurt.

Malayavatī—Though I see my husband, I do not believe this, thinking this to be inconceivable.

जीमूतकेतु :— (उपसृत्य) वत्स, एह्येहि परिष्वजस्व माम् ।
नायक :— (उत्थातुमिच्छन् पतितोत्तरीयो मूर्च्छति ।)
शंखचूड :— कुमार, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।
जीमूतकेतु :— हा वत्स, कथं मां दृष्ट्वापि परित्यज्य गतोऽसि ।
माता— हा पुत्रक, कथं वाङ्मात्रेणापि त्वया न सम्भावितास्मि ।
मलयवती— हा आर्यपुत्र, कथं गुरुजनोऽपि ते न प्रेक्षितव्यः ।
(सर्वे मोहं गच्छन्ति ।)
शंखचूड :— हा शंखचूडहतक, कथं गर्भ एव न विपन्नोऽसि येनैवं क्षणे क्षणे मरणातिगं दुःखमनुभवसि ।
गरुड :— सर्वमिदं मम नृशंसस्यासमीक्ष्यकारिताया विजृम्भितम् । तदेवं तावत् करोमि । (पक्षाभ्यां वीजयन्) भो महात्मन्, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

---

1 पतितोत्तरीयः=पतितं उत्तरीयं यस्य सः 2 गर्भः (loc. s. गर्भे) womb. 3 विपन्न died; pp. वि+√पद् 4 A. 4 क्षणे क्षणे at every moment. 5 अतिग a. (समासान्ते) surpassed, exceeded. 6 नृशंस wicked, cruel. 7 असमीक्ष्यकारिता f. thoughtless deed. 8 विजृम्भितम् fruit, result.

Jīmūtaketu—(approaching) Oh my child, come, come, embrace me !
Hero—(trying to rise, faints away with his upper garment dropped)
Shangkhachūda—O prince, take heart, take heart !
Jīmūtaketu—O my son, why are you gone, leaving me behind even after seeing me ?
Mother—Oh my darling son, why have you not honoured me even with a mere word ?
Malayavatī—Alas ! my husband, how you are not to see even your parents ?
(All faint.)
Shangkhachūda—Ah wretched Shangkhachūda, why did you not die while in your mother's womb, only to suffer misery more than death every moment like this ?
Garuda—All this is the fruit of the thoughless deed of mine as I am wicked. Well, I will do like this. (Fanning with his wings)
O noble-souled one, take heart, take heart !

नायक :— (समाश्वस्य) शंखचूड, समाश्वासय गुरून् ।

शंखचूड :— तात, समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अम्ब समाश्वसिहि समाश्वसिहि । समाश्वसितो जीमूतवाहनः । किं न पश्यथ । प्रत्युत युष्मानेव समाश्वासयितुमुपविष्टस्तिष्ठति । (उभौ समाश्वसितः ।)

माता— पुत्र, कथं प्रेक्षमाणानामेवास्माकं कृतान्तहतकेनापह्रियसे ।

जीमूतकेतु :— देवि, मैवममङ्गल्यवादिनी भव । ध्रियत एवायुष्मान् । तद् वधूः समाश्वास्यताम् ।

माता— (मुखं वस्त्रेणावृत्य रुदती) प्रतिहतममङ्गलम् । न रोदिष्यामि । मलयवति, समाश्वसिहि । वत्से, उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ । वरमेतस्यां वेलायां त्वं भर्तुर्मुखं प्रेक्षस्व ।

मलयवती— (समाश्वस्य) हा आर्यपुत्र ।

माता— (मलयवत्या मुखं पिधाय) वत्से, मैवं कुरु । प्रतिहतं खल्वेतत् ।

1 प्रेक्षमाणानां अस्माकम् (gen. abs.) while we are looking. 2 कृतान्तः=यमः god of death. 3 अपह्रियसे thou art carried off कर्मणिलट् अप+√हृ 1U. 4 आयुष्मत् a. (nom. s. m. आयुष्मान्) long-lived.

Hero—(recovering) O Shangkhachūda, encourage my parents !

Shangkhachūda—Father, take heart, take heart ! Mother, take heart, take heart ! Jīmūtavāhana has recovered. Don't you see ? He is seated rather to comfort you. (Both recover.)

Mother—O my son, how are you carried off by the wretched god of death, while we are looking ?

Jīmūtaketu—O queen, do not speak like this about the inauspicious thing. Our long-lived son is alive. Therefore, do encourage the bride.

Mother—(weeps, covering her face with her garment) May the evil be averted ! I shall not cry. Malayavatī, take heart ! O daughter, rise up. It is better that you should see your husband's face at this hour.

Malayavatī—(recovering) Oh my husband !

Mother—(covering Malayavatī's face) Oh my child, don't do so. This is really averted.

जीमूतकेतु :— (सास्रमात्मगतम्)

विलुप्तशेषाङ्गतया प्रयातान् निराश्रयत्वादिव कण्ठदेशम् ।
प्राणान्वहन्तं तनयं निरीक्ष्य कथं न पापः शतधा व्रजामि ॥२३॥

मलयवती— हा आर्यपुत्र, अतिदुष्करकारिणी खल्वहं या ईदृशमार्यपुत्रं प्रेक्षमाणाद्यापि जीवितं न परित्यजामि ।

माता— (नायकस्याङ्गानि स्पृशन्ती गरुडमुद्दिश्य) नृशंस, कथमिदानीं त्वयैतदापूर्यमाणनवरूपयौवनशोभं तदेवैतावदवस्थं पुत्रकस्य मे शरीरं कृतम् ।

नायक :— अम्ब, मा मैवम् । किमनेन कृतम् । ननु पूर्वमप्येतदीदृशमेव परमार्थतः । पश्य ।

---

1 विलुप्तशेषाङ्गतया=विलुप्तानि शेषाणि अङ्गानि तेषां अवस्थया due to the state of the limbs other than the head which are battered. 2 निराश्रयत्वम् (abl. s.—त्वात्) helplessness. 3 पाप a. sinful. 4 आपूर्यमाणनवरूपयौवनशोभम्=आपूर्यमाणानि नवरूपं यौवनं शोभा यस्मिन् तत्. 5 परमार्थतस् ind. truly.

विलुप्तशेषाङ्गतया निराश्रयत्वात् इव कण्ठदेशं प्रयातान् प्राणान् वहन्तं तनयं निरीक्ष्य पापः (अहम्) कथं शतधा न व्रजामि ॥ उपजातिः

Jīmūtaketu—(shedding tears, to himself) Why do I, a sinful man, not burst into a hundred pieces, while seeing my son bearing his life that has gone up to the throat as if without any support, as all the other remaining limbs are battered.

Malayavatī—Alas ! my lord, I am really an evil-doer who do not give up my life even now on seeing my lord in this plight.

Mother—(touching the hero's limbs, to Garuda) O murderous bird ! Why did you now reduce my son's body filled with a fresh form, youth and splendour to this state ?

Hero—O mother, don't, don't say so ! What did he do ? In reality this body was exactly like this even before. See !

मेदोऽस्थिमांसमज्जासृक्सङ्घातेऽस्मिंस्त्वचाऽऽवृते ।
शरीरनाम्नि का शोभा सदा बीभत्सदर्शने ॥ २४ ॥

गरुड :— भो महात्मन्, नरकानलज्वालावलीढमिवात्मानं मन्यमानो दुःखं तिष्ठामि। तदुपदिश्यतां येन मुच्येय अहमस्मादेनसः ।

नायक :— अनुजानातु मां तातः यावदस्य पापस्य प्रतिपक्षमुपदिशामि।

जीमूतकेतु :— वत्स, एवं क्रियताम् ।

नायक :— वैनतेय, श्रूयताम् ।

गरुड :— (जानुभ्यां स्थित्वा कृताञ्जलिः) आज्ञापय ।

1 मेदस् fat, 2 मज्जा f. marrow. 3 सङ्घातः union, heap, collection. 4 मेदोऽस्थिमांसमज्जासृक्सङ्घाते=मेदः अस्थीनि मज्जा असृक् च तेषां सङ्घाते. 5 त्वच् f. (ins. s. त्वचा) skin. 6 सदा ind. always. 7 बीभत्स a. hideous. 8 बीभत्सदर्शने=बीभत्सं दर्शनं यस्य तस्मिन्. 9 नरकः hell. 10 अनलः fire. 11 अवलीढ licked, surrounded; PP. अव + √ लिह् 2 U. 12 नरकानलज्वालावलीढम्=नरकस्य अनलज्वालाभिः अवलीढम्. 13 मुच्येय I might be freed; कर्मणिविधिलिङ् √ मुच् 6 U. 14 प्रतिपक्षः opposite side. 15 एनस् n. (abl. s. एनसः) sin, crime.

मेदोऽस्थिमांसमज्जासृक्सङ्घाते त्वचा आवृते सदा बीभत्सदर्शने अस्मिन् शरीरनाम्नि का शोभा ॥ अनुष्टुप्

> Is there any charm in this body called so;—the collection of fat, bones, flesh, marrow and blood, covered with skin, and always hideous to look at?

Garuda—O saint, I am pained, thinking myself licked up by the flames of the fire of hell. Therefore, do advise me in order that I may be freed from this crime.

Hero—Father, permit me to advise him about the opposite of his sin.

Jīmūtaketu—My child, do so.

Hero—Oh Garuda, listen to me.

Garuda—(kneeling down with folded hands) Command me.

नायक :— नित्यं प्राणाभिघातात्प्रतिविरम कुरु प्राक्कृते चानुतापं
यत्नात्पुण्यप्रवाहं समुपचिनु दिशन् सर्वसत्त्वेष्वभीतिम् ।
मग्नं येनात्र नैनः फलति परिमितप्राणिहिंसात्तमेतद्
दुर्गाधापारवारेर्लवणपलमिव क्षिप्तमन्तर्ह्रदस्य ॥ २५ ॥

गरुड :— यदाज्ञापयसि ।
अज्ञाननिद्राशयितो भवता प्रतिबोधितः ।
सर्वप्राणिवधादेष विरतोऽद्यप्रभृत्यहम् ॥ २६ ॥

1 अभिघातः killing. 2 प्राक् ind. before. 3 अनुतापः repentance. 4 यत्नः (abl. s. यत्नात्) effort, deligence. 5 समुपचिनु gather, or pile thou ! लोट् समुप + √ चि 5U. 6 अभीति f. non-fear. 7 मग्न sunk, immersed; PP. √ मस्ज् 6P. 8 परिमितः moderate, limited. 9 हिंसा f. injury, killing. 10 आत्त taken, undertaken; PP. आ + √ दा 3U. 11 परिमितप्राणिहिंसात्तम्=परिमितानां प्राणिनां हिंसया आत्तम्. 12 दुर्गाध unfathomable. 13 अपार boundless, limitless. 14 वारि n. water. 15 दुर्गाधापारवारेः= दुर्गाधं अपारं वारि यस्मिन तस्य 16 ह्रदः lake. 17 लवणम् salt. 18 पलम् small quantity, kind of measurement. 19 अज्ञानम् ignorance. 20 अज्ञाननिद्राशयितः = अज्ञनस्य निद्रया शयितः 21 प्रतिबोधित awakened; caus. PP. प्रति + √ बुध् 1U. 4A.

नित्यं प्राणाभिघातात् प्रतिविरम प्राक्कृते च अनुतापं कुरु सर्वसत्त्वेषु अभीतिं दिशन् यत्नात् पुण्यप्रवाहं समुपचिनु येन दुर्गाधापारवारेः ह्रदस्य अन्तः क्षिप्तं लवणपलं इव परिमितप्राणिहिंसात्तं एतत् एनः मग्नं अत्र न फलति ॥ स्रग्धरा ॥ अज्ञाननिद्राशयितः (अहम्) भवता प्रतिबोधितः एषः अहं अद्यप्रभृति सर्वप्राणिवधात् विरतः ॥

Hero—For ever refrain from killing the living, feel repentance for your past deed and showing no fear to all living beings, accumulate diligently a heap of virtues, on account of which, like a small quantity of salt thrown into a lake whose water is unfathomable and unlimited, this sin incurred by your killing the moderate living beings will sink and will bear no fruit.

Garuda—As you command me. Awakened by you from the slumber of ignorance, I shall from today abstain from killing all living beings.

सम्प्रति हि ।

क्वचिद् द्वीपाकारः पुलिनविपुलैर्भोगनिवहैः
कृतावर्तभ्रान्तिर्वलयितशरीरः क्वचिदपि ।
व्रजन् कूलात् कूलं क्वचिदपि च सेतुप्रतिसमः
समाजो नागानां विहरतु महोदन्वति सुखम् ॥ २७॥

अपिच ।

स्रस्तानापादलम्बान् तिमिरचयनिभान् केशहस्तान् वहन्त्यः
सिन्दूरेणेव दिग्धैः प्रथमरविकरस्पर्शताम्रैः कपोलैः ।
आयासेनालसाङ्ग्योऽप्यवगणितरुजः कानने चन्दनाना—
मस्मिन् गायन्तु रागादुरगयुवतयः कीर्तिमेतां तवैव ॥२८॥

1 क्वचित् ind. in some places. 2 द्वीपः island. 3 द्वीपाकरः=द्वीपस्य आकारः यस्य स.
4 पुलिन m.n. sandy bank, shore. विपुल large 6 पुलिनविपुलैः = पुलिनवत् विपुलै.
7 भोगः body. 8 आवर्तः eddy. 9 कृतावर्तभ्रान्तिः=कृता आवर्तस्य भ्रान्तिः येन सः 10 कूलम्
shore, bank. 11 सेतु. m. bridge, mountain path. 12 समाजः assembly, multi-
tude. 13 उदन्वत् m. (loc.s. उदन्वति) sea. 14 सुखम् ad. happily. 15 स्रस्त (acc. p.m.
स्रस्तान्) loosened; PP.√स्रंस् 1A. 16 लम्ब a. (acc. p.m. लम्बान्) hanging down.
17 तिमिरम् darkness. 18 हस्तः mass. 19 आयासः trouble, fatigue. 20 अलस (आलस)
idle, languid, slow. 20 आलसाङ्ग्यः = आलसानि अङ्गानि यासां ताः 21 अवगणितरुजः=
अवगणिता रुग् याभिः ताः 22 युवतिः f. (P. nom. युवतयः) damsel, young woman.

क्वचित् पुलिनविपुलैः भोगनिवहैः द्वीपाकारः क्वचित् अपि कृतावर्तभ्रान्तिः वलयितशरीरः क्वचित् अपि
सेतुप्रतिसमः च कूलात् कूलं व्रजन् नागानां समाजः सुखं महोदन्वति विहरतु ॥ शिखरिणी ॥

स्रस्तान् आपादलम्बान् तिमिरचयनिभान् केशहस्तान् वहन्त्यः सिन्दूरेण दिग्धैः इव प्रथमरविकरस्पर्शताम्रैः
कपोलैः आयासेन आलसाङ्ग्यः अपि अवगणितरुजः उरगयुवतयः चन्दनानां अस्मिन् कानने तव एतां कीर्तिं एव
रागात् गायन्तु ॥ स्रग्धरा ॥

Now, In some places, displaying the likeness of an island with the heaps of their bodies large as a sandy shore, also in some places, creating the delusion of eddies with their forms coiled up and in other places, moving from shore to shore like a bridge, may the Nāga troops happily sport in the great ocean !

And also, Let the Nāgas' damsels passionately sing your glory in this forest of Sandals, having the mass of loosened hair of dark hue hanging as far down as their feet, with their cheeks reddened by the touch of the first rays of the sun as if smeared with vermilion, and disregarding their pain, though their limbs are wearied from fatigue !

नायकः—साधु महासत्त्व, साधु अनुमोदामहे। सर्वथा दृढसमाधानो भव। (शङ्खचूड निर्दिश्य) शङ्खचूड, त्वयाऽपि स्वगृहमिदानीं गम्यताम्। (शङ्खचूडः निःश्वस्याधोमुखस्तिष्ठति)

नायकः—(निःश्वस्य मातरं पश्यन्)

उत्प्रेक्षमाणा त्वां तार्क्ष्यचञ्चुकोटिविपाटितम्।
त्वद्दुःखदुःखिता दुःखमास्ते सा जननी तव ॥ २६ ॥

माता—(सास्रम्) धन्या खलु सा जननी या गरुडमुखपतितस्याक्षतशरीरस्यैव पुत्रकस्य मुखं प्रेक्षिष्यते।

शङ्खचूडः—अम्ब, सत्यमेवैतत् यदि कुमारः स्वस्थो भविष्यति।

---

1 अनुमोदामहे we approve with pleasure, rejoice; अनु+√मुद् 1A. 2 समाधानम् steadiness, contemplation. 3 दृढसमाधानः = दृढं समाधानं यस्य सः 4 उत्प्रेक्षमाण~णा f. guessing, conjecturing; pres part. उत्प्र+√ईक्ष् 1A. 5 कोटिः f. end, edge. 6 विपाटित torn open; caus. pp. वि+√पट् 1P. 7 तार्क्ष्यचञ्चुकोटिविपाटितम् = तार्क्ष्यस्य चञ्च्वाः कोट्या विपाटितम्. 8 धन्य (f.s. धन्या) lucky, blessed. 9 गरुडमुखपतितस्य=गरुडस्य मुखे पतितस्य. 10 अक्षतशरीरस्य=अक्षतं शरीरं यस्य तस्य. 11 स्वस्थ sound in health.

तार्क्ष्यचञ्चुकोटिविपाटितं त्वां उत्प्रेक्षमाणा त्वद्दुःखदुःखिता तव सा जननी दुःखं आस्ते ॥ अनुष्टुप्.

Hero—Well spoken! We approve it with pleasure. Be by all means firm and single-minded! (Looking at Shangkhachūḍa) O Shangkhachūḍa, Now you too go home. (Shangkhachūḍa stands, his face downcast)

Hero—(with a sigh looking at his mother) Picturing thee as torn to pieces by the tips of Garuḍa's beak, thy mother is in agony, distressed by thy misfortune.

Mother—(shedding tears) Fortunate, indeed, is the mother who will see her very son unhurt in his body after having fallen into the mouth of Garuḍa.

Shangkhachūḍa—O mother, it is true when the prince is doing well.

नायक :— (वदनां नाटयन्) हहह, परार्थसम्पादनामृतरसास्वादाक्षिप्तत्वादेतावतीं वेलां मया न लक्षिताः सम्प्रति तु मां बाधितुमारब्धा मर्मच्छेदिन्यो वेदनाः । (मरणावस्थां नाटयति ।)

जीमूतकेतु :— (ससम्भ्रमम्) हा वत्स, किमेवं करोषि ।

माता — हा, किं नु खल्वेवं वर्तते । (सोरस्ताडम्) परित्रायध्वं परित्रायध्वम् । एष खलु मे पुत्रको विपद्यते ।

मलयवती — हा आर्यपुत्र, अस्मान् परित्यक्तुकाम इव लक्ष्यसे ।

नायक :— (अञ्जलिं कर्तुमिच्छन्) शङ्खचूड, समानय मे हस्तौ ।

शङ्खचूड :— (कुर्वन्) कष्टम् । अनाथीकृतं जगत् ।

नायक : — (अर्धोन्मीलितचक्षुः पितरं पश्यन्) तात, अम्ब, अयं मे पश्चिमः प्रणामः ।

1 वेदना f. pain, agony. 2 सम्पादनम् fulfilment. 3 आस्वादः tasting. 4 आक्षिप्तत्वम् (abl. s.—त्वात्) overpowering, distraction. 5 मर्मच्छेदिन् a. (nom. p. f. मर्मच्छेदिन्यः) piercing the vitals, most painful. 6 मर्मन् n. vital part. 7 समानय join thou ! लोट् समा + √ नी 1U. 8 अनाथीकृत forlorn. 9 प्रणामः salutation.

Hero—(gesticulating a pain) Oh Oh Oh, the piercing pains that I have not realized all this time due to the distraction by the nectarean taste in fulfilling the good of others now begin to torture me. (Displays the condition of death.)

Jīmūtaketu—(in a confusion) Alas my son ! why do you do like this ?

Mother—Alas ! why is he in this condition ? (Beating her breast) Help ! help ! my son is dying.

Malayavatī--Ah my husband, why do you appear to be desirous of deserting us ?

Hero (wishing to fold his palms) Shangkhachūḍa, join my hands together !

Shangkhachūḍa—(doing so) Alas the world is forlorn !

Hero—(looking at his parents with his eyes half-closed) Father, mother, this is my final salutation.

गात्राण्यमूनि न वहन्ति विचेतनानि
श्रोत्रं स्फुटाक्षरपदा न गिरः शृणोति ।
कष्टं निमीलितमिदं सहसैव चक्षु—
र्हा तात यान्ति विवशस्य ममासवोऽमी ॥ ३० ॥

अथवा किमनेन प्रलपितेन । (संरक्षता पन्नगमेव पुण्यम् ……… इत्यादि पठित्वा पतति ।)

माता — हा पुत्र, हा वत्स, हा गुरुजनवत्सल, कासि । देहि मे प्रतिवचनम् ।

1 गात्रम् (p. गात्राणि) limb. 2 विचेतन a. (nom. p. n. विचेतनानि) senseless. 3 श्रोत्रम् hearing, ear. 4 स्फुट clear. 5 अक्षरम् syllable. 6 पदम् word, wording. 7 स्फुटाक्षरपदाः=स्फुटानि अक्षराणि येषु पदानि यासु ताः 8 गिर् f. (acc. p. गिरः) speech. 9 शृणोति it hears ; लट्√श्रु 5P. 10 यान्ति they go, depart ; √ या 2P. 11 विवश unconscious, helpless. 12 असुः m. (nom. p. असवः) life, life-winds. 13 वत्सल loving, affectionate.

विचेतनानि अमूनि गात्राणि न वहन्ति श्रोत्रं स्फुटाक्षरपदाः गिरः न शृणोति कष्टं इदं चक्षुः सहसा एव निमीलितं हा तात विवशस्य मम अमी असवः यान्ति ।। वसन्ततिलका .

These paralyzed limbs do not stir, these ears do not hear the speech whose words and syllables are distinct, and alas ! these eyes are all of a sudden closed;—Oh father, my life is departing, unconscious as I am.

However, no use of this talk. (Again reciting, "By virtue of the merit obtained by saving a serpent........"

[(this verse occurs in Act IV No. 26) he falls.]

Mother—Alas my son ! Alas my darling child ! Alas you darling of your parents, where have you gone ? Give me your reply !

जीमूतकेतुः —हा वत्स जीमूतवाहन, हा निखिलजनवल्लभ, हा सर्वगुणनिधे, क्वासि। देहि मे प्रतिवचनम्। (हस्तावुत्क्षिप्य) कष्टं भोः कष्टम्।

निराधारं धैर्यं कमिव शरणं यातु विनयः
क्षमः क्षान्तिं वोढुं क इह विरता दानपरता।
हतं सत्यं सत्यं व्रजतु कृपणा क्वाद्य करुणा
जगज्जातं शून्यं त्वयि तनय लोकान्तरगते ॥ ३१ ॥

मलयवती —हा आर्यपुत्र, कथं परित्यज्य गतोऽसि।

---

1 निखिलजनवल्लभ = निखिलजनानां वल्लभ. 2 निधिः m. ocean, treasure. 3 उत्क्षिप्य having thrown up ; gerund उद् + √ क्षिप् 6U. 4 निराधार a. without a support, supportless. 5 शरणम् refuge, shelter. 6 क्षम able. 7 क्षान्तिः f. patience, forbearance. 8 वोढुम् to bear ; inf. √ वह् 1P. 9 दानपरता f. indulgence in charity. 10 सत्यम् n. truth ; ad. truly. 11 कृपण (f, कृपणा) pitiable. 12 करुणा f. mercy, tenderness. 13 जातम्=भूतम्. 14 लोकान्तरम्=अन्यलोकम् another world. 15 त्वयि लोकान्तरगते (loc. abs.) when you have gone to another world.

तनय ! त्वयि लोकान्तरगते धैर्यं निराधारं (संवृत्तं), विनयः कं इव शरणं यातु, इह क्षान्ति वोढुं कः क्षमः, दानपरता विरता, सत्यं सत्यं हतं, क्व अद्य कृपणा करुणा व्रजतु, जगत् शून्यं जातम् ॥

Jīmūtaketu— O my son Jīmūtavāhana, O you, beloved of all people ! O you, the ocean of all virtues ! Where are you ? Give me a reply. (Throwing up his hands) Alas ! Alas !

O son, when thou art gone to another world, fortitude is without a support. Whom should modesty take as its refuge ? Who can on earth bear forbearance ? Indulgence in charity has stopped, and truth is truly undone. Where should pitiable compassion go now ? The world has become void.

Malayavatī— Ah my lord, why have you gone, leaving us behind ?

अतिनिर्घृणे मलयवति, किं त्वया प्रेक्षितव्यम्। या एतावद्वेलां जीवितासि।

शङ्खचूड :— हा कुमार, क्वेमं प्राणेभ्योऽपि वल्लभं जनं परित्यज्य गम्यते। तदवश्यमन्वेति त्वां शङ्खचूडः।

गरुड :— (सोद्वेगम्) कष्टम्। उपरतोऽयं महात्मा। तत् किमिदानीं करोमि।

माता — (सास्रमूर्ध्वमवलोक्य) भगवन्तो लोकपालाः, कथमप्यमृतेन सिक्त्वा पुत्रकं मे जीवयत।

गरुड :— (सहर्षमात्मगतम्) अये, अमृतसंकीर्तनात् साधु स्मृतम्। मन्ये प्रमृष्टमयशः। तद् यावत् त्रिदशपतिमभ्यर्थ्य तद्विसृष्टेनामृतवर्षेण न केवलं जीमूतवाहनमेतानपि पूर्वभक्षितानपिस्थिशेषानाशीविषान् प्रत्युज्जीवयामि। यदि न ददात्यसौ तदाहम्।

---

1 सिक्त्वा having sprinkled; gerund √ सिच् 6U. 2 संकीर्त्तनम् mentioning. 3 प्रमृष्ट forgiven; PP. प्र + √ मृष् 10U. 4 अयशस् n. infamy, disgrace. 5 त्रिदशपतिः Indra. 6 आशीविषः (acc. p. आशीविषान्) snake. 7 असौ=त्रिदशपतिः 8 उज्जीवयामि I resurrect; णिजन्तात् लट् उद् + √ जीव् 1P.

O exceedingly cruel Malayavatī, what are you to expect? You are still now alive!

Shangkhachūda— O prince, where are you going, abandoning your people dearer than your life? So surely Shangkhachūḍa will follow you.

Garuḍa— (excited) Alas! this saint is dead. So what shall I do now?

Mother— (with tears looking up at the heaven) O guardian-gods of the world, somehow resurrect my son, sprinkling nectar!

Garuḍa— (with joy to himself) Oh well reminded by the mention of nectar! I think my infamy may be forgiven. Therefore, I shall now request Lord Indra to discharge the rain of nectar by which I shall resurrect not only Jīmūtavāhana but the serpents eaten before and left as skeletons. If he does not give it, then—

पक्षोत्क्षिप्ताम्बुनाथः पटुतरपतनप्रेर्यमाणैः समीरैः
नेत्रार्चिःप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशार्कः ।
चञ्च्वा सञ्चूर्ण्य शक्राशनिधनदगदाप्रेतलोकेशदण्डा—
नाजौ निर्जित्य देवान्क्षणममृतमयीं वृष्टिमभ्युत्सृजामि ॥३२॥

तदयं गतोऽस्मि । (इति साटोपं परिक्रम्य निष्क्रान्तः ।)

जीमूतकेतुः— वत्स शङ्खचूड, किमद्यापि स्थीयते । समाहृत्य दारूणि पुत्रस्य मे विरचय चिताम् । येन वयमप्यनेन सहैव गच्छामः ।

1 अम्बुनाथः sea. 2 पक्षोत्क्षिप्ताम्बुनाथः=पक्षाभ्यां उत्क्षिप्तः अम्बुनाथः येन सः 3 पतनम् fall, flight. 4 प्रेर्यमाण being stirred or prompted; pres. pass. part. प्र+√ईर् 2A. 10A. 5 पटुतरपतनप्रेर्यमाणैः=पटुतरेण पतनेन प्रेर्यमाणैः. 6 समीरः wind. 7 अर्चिस् n. ray, flame. 8 प्लोषः scorching, burning. 9 मूर्च्छा f. swoon. 10 विधुर a. afflicted, distressed. 11 अर्कः sun 12 नेत्रार्चिःप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशार्कः=नेत्रयोः अर्चिभिः यः प्लोषः तस्य मूर्च्छया विधुराः विनिपतन्तः सानलाः द्वादश अर्काः येन सः 13 सञ्चूर्ण्य having reduced to powder or crushed; gerund सम्+√चूर्ण् U 10. 14 शक्रः Indra. 15 अशनिः m. f. thunderbolt. 16 धनदः Kubera. 17 गदा f. mace, club. 18 प्रेतलोकेशः God of death, Yama. 19 आजिः m. f. (loc. s. आजौ) battle. 20 मय suffix. (acc. s. f. –मयीम्) consisting of. 21 अभ्युत्सृजामि I discharge, pour down; अभ्युद्+√सृज् 6P. 22 चिता f. funeral pyre.

पटुतरपतनप्रेर्यमाणैः समीरैः पक्षोत्क्षिप्ताम्बुनाथः नेत्रार्चिःप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशार्कः चञ्च्वा शक्राशनिधनदगदाप्रेतलोकेशदण्डान् सञ्चूर्ण्य आजौ देवान् निर्जित्य क्षणं अमृतमयीं वृष्टि अभ्युत्सृजामि ॥ स्रग्धरा.

Throwing up the sea with my wings through the winds enhanced by my fearful flight, causing the inflamed twelve suns burnt up by the flames of my eyes to fall down afflicted in a swoon, crushing with my beak Indra's thunderbolt, Kubera's mace and Yama's staff, and defeating the gods in battle, I shall in a moment pour down a shower consisting of nectar. So here I go. (Thus proudly walks out.)

Jīmūtaketu—My son Shangkhachūḍa, why do we remain idle even now? Collect fire wood and prepare my son's funeral pyre, so that we might depart with him together.

माता— पुत्र शङ्खचूड, लघु सज्जय । दुःखमस्माभिर्विना भ्राता ते तिष्ठति ।

शङ्खचूडः— (सास्रम्) यदाज्ञापयन्ति गुरवः । नन्वग्रत एवाहं युष्माकम् ।
(उत्थाय चितारचनां कृत्वा) तात अम्ब, सज्जीकृतेयं चिता ।

जीमूतकेतुः— कष्टं भोः कष्टम् ।

उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्णेयमन्तर्भ्रुवो—
श्चक्षुस्तामरसानुकारि हरिणा वक्षःस्थलं स्पर्धते ।
चक्राङ्कौ चरणौ तथापि हि कथं हा वत्स मद्दुष्कृतै—
स्त्वं विद्याधरचक्रवर्तिपदवीमप्राप्य विश्राम्यसि ॥ ३३ ॥

देवि, किमपरं रुद्यते । तदुत्तिष्ठ चितामारोहामः । (सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।)

मलयवती— (वद्धाञ्जलिरूर्ध्वं पश्यन्ती) भगवति गौरि, त्वयाज्ञप्तं यथा विद्याधरचक्रवर्ती भर्ता ते भविष्यतीति ।

एषः स्फुटः उष्णीषः मूर्धनि विभाति इयं ऊर्णा भ्रुवोः अन्तः चक्षुः तामरसानुकारि वक्षःस्थलं हरिणा स्पर्धते चक्राङ्कौ चरणौ तथापि कथं हि मद्दुष्कृतैः त्वं विद्याधरचक्रवर्तिपदवीं अप्राप्य विश्राम्यसि हा वत्स ॥

शार्दूलविक्रीडितम् ।

Mother— O son Shangkhachūḍa, arrange it soon, as your brother (i.e. Jīmūtavāhana) is unhpapy without us.

Shangkhachūḍa— (tearfully) As my elders command. Certainly I will be the foremost among you. (Rising and arranging the pyre) Father, mother ! this funeral pyre is ready.

Jīmūtaketu— Alas ! alas !
This bright mark of a crown shines on his head, this circle of hair appears betwixt his eye-brows, his eyes resemble a red lotus, his chest can defy a lion and his feet bear Chakra signs ; yet oh my son, why do you rest without attaining to the rank of the Vidyādhara Emperor because of my sins ? (c. f. Verse 18, Act one.)
O queen, why do you weep again ? Rise, let us ascend the funeral pyre. (All stand up.)

Malayavatī—(with folded hands looking at the heaven) O goddess Gaurī, you told me that husband would become the Emperor of Vidyādharas.

तत् कथं मम मन्दभाग्यायाः कृते त्वमप्यलीकवादिनी संवृत्ता ।

(ततः प्रविशति ससम्भ्रमा गौरी ।)

गौरी— महाराज जीमूतकेतो, न खलु खलु साहसमनुष्ठातव्यम् ।

जीमूतकेतु :— अये कथममोघदर्शना गौरी ।

गौरी— (मलयवतीमुद्दिश्य) वत्से, कथमहमलीकवादिनी भवेयम् ।

(नायकमुपसृत्य कमण्डलुजलेनाभ्युक्षन्ती)

निजेन जीवितेनापि जगतामुपकारिणः ।
परितुष्टास्मि ते वत्स जीव जीमूतवाहन ॥ ३४ ॥

(नायकः उत्तिष्ठति ।)

जीमूतकेतु :— (सहर्षम्) देवि, दिष्ट्या वर्धसे । प्रत्युज्जीवितो वत्सः ।

1 अलीकवादिन् a. (nom. s. f.–वादिनी) telling a lie. 2 साहसम् rashness. 3 अमोघ a. infallible, unfailing. 4 अमोघदर्शना=अमोघं दर्शनं यस्याः सा. 5 भवेयम् I could or should be ; विधिलिङ् √भू 1P. 6 कमण्डलु m. n. ascetic's water-pot. 7 अभ्युक्षत् (nom. s. f. अभ्युक्षन्ती) sprinkling ; pres. part. अभि + √ उक्ष् 6U. 8 परितुष्ट (nom. s. f. परितुष्टा) pleased, satisfied ; PP. परि + √ तुष् 4P.

निजेन जीवितेन अपि जगतां उपकारिणः ते परितुष्टा अस्मि जीव वत्स जीमूतवाहन ! ॥ अनुष्टुप्

Then why have you even become a false-speaker for me, an unfortunate girl ?

(Then appears Gaurī in a hurry.)

Gaurī — O King Jīmūtaketu, not indeed, not indeed rashness must be done.

Jīmūtaketu—Oh how it is Gaūrī whose sight is infallible !

Gaurī — (to Malayavatī) Child, how could I tell a falsehood ? (Approaching the hero and sprinkling him with the water from the pot) Satisfied I am with thee who helpest the worlds even with thy own life. O son Jīmūtavāhana, revive thou !

(The hero comes to life.)

Jīmūtaketu— (with joy) O queen, congratulations ! Our son is revived.

माता— भगवत्याः प्रसादेन ।

(उभौ गौर्याः पादयोः पतित्वा नायकमालिङ्गतः ।)

मलयवती— (सहर्षम्) दिष्ट्या प्रत्युज्जीवित आर्यपुत्रः । (गौर्याः पादयोः पतति)

नायकः— (गौरीं दृष्ट्वा बद्धाञ्जलिः) भगवति ।

अभिलषिताधिकवरदे प्रणिपतितजनार्तिहारिणि शरण्ये ।
चरणौ नमाम्यहं ते विद्याधरदेवते गौरि ॥ ३५ ॥

(इति गौर्याः पादयोः पतति ।) (सर्वे ऊर्ध्वं पश्यन्ति ।)

जीमूतकेतुः— अये, कथमनभ्रा वृष्टिः । भगवति, किमेतत् ।

गौरी— राजन् जीमूतकेतो, जीमूतवाहनं प्रत्युज्जीवयितुमेतां—
अस्थिशेषानुरगपतीन् समुपजातपश्चात्तापेन पक्षिपतिना

1 वरः boon, gift. 2 द a. (समासान्ते) giving. 3 अभिलषिताधिकवरदे=अभिलषितात्
अधिकं वरं ददाति सा तत्सम्बोधनम्. 4 प्रणिपतित saluted ; PP. प्रणि + √ पत् 1P. 5 आर्तिः f.
distress. 6 हारिन् a. (voc. s. f. हारिणि) taking away. 7 प्रणिपतितजनार्तिहारिणि=
प्रणिपतितानां जनानां आर्तिम् हरति सा तत्सम्बोधनम्. 8 शरण्य a. (voc. s. f. शरण्ये) protecting.
9 अनभ्र a. (f. अनभ्रा) unexpected, cloudless. 10 पश्चात्तापः repentance. 11 समुपजात-
पश्चात्तापेन=समुपजातः पश्चात्तापः यस्य तेन.

अभिलषिताधिकवरदे प्रणिपतितजनार्तिहारिणि शरण्ये विद्याधरदेवते गौरि, ते चरणौ अहं नमामि ॥

आर्या.

Mother — By favour of the goddess. (Both falling prostrate at the feet of Gaurī embrace the hero.)

Malayavatī — (with joy) Fortunately my husband is resurrected. (She falls before Gaurī's feet.)

Hero – (looking at Gaurī with his hands folded) O goddess! I salute your feet, O protectress Gaurī, O guardian goddess of Vidyādharas who bestow more boon than desired, removing the distress of those who salute you!

(Thus falls prostrate at Gaurī's feet.) (All look at the sky.)

Jīmūtaketu — Oh a quite unexpected shower from the cloudless sky! O goddess, what is this?

Gaurī — O King Jīmūtaketu, in order to resurrect Jimūtavāhana and these lordly serpents left as skeletons, the King of birds who has felt remorseful

देवलोकादियममृतवृष्टिः पातिता । (अङ्गुल्या निर्दिश्य) किं न पश्यति भवान् ।

सम्प्राप्ताखण्डदेहाः स्फुटफणमणिभिर्भासुरैरुत्तमाङ्गैः —
जिह्वाकोटिद्वयेन क्षितिममृतरसास्वादलोभाल्लिहन्तः ।
सम्प्रत्यावद्धवेगा मलयगिरिसरिद्वारिपूरा इवामी
वक्रैः प्रस्थानमार्गैर्विषधरपतयस्तोयराशिं विशन्ति ॥ ३६ ॥

(नायकमुद्दिश्य) वत्स जीमूतवाहन, न त्वं जीवितदानमात्रस्यैव योग्यः, तदयमपरस्ते प्रसादः ।

1 सम्प्राप्त completely regained; pp. सम्+प्र+√आप् 5P. 2 अखण्ड a. entire, whole. 3 सम्प्राप्ताखण्डदेहाः=सम्प्राप्ताः अखण्डाः देहाः यैः ते. 4 स्फुटफणमणिभिः=स्फुटाः फणानां मणयः येषु तैः 5 भासुर splendid, bright. 6 उत्तमाङ्गम् upper part of the body, head. 7 क्षितिः f. earth, ground. 8 अमृतरसास्वादलोभात्=अमृतरसस्य आस्वादे लोभात्. 9 लिहत् (nom. p. m. लिहन्तः) licking; pres. part. √लिह् 2U. 10 आवद्ध=कृत. 11 आवद्धवेगाः=आवद्धः वेगः यैः ते. 12 सरित् f. river. 13 वारिपूरः flood-stream. 14 मलयगिरिसरिद्वारिपूराः=मलयगिरेः सरितां वारिपूराः 15 तोयराशिः m. sea, ocean.

साम्प्राप्ताखण्डदेहाः स्फुटफणमणिभिः भासुरैः उत्तमाङ्गैः अमृतरसास्वादलोभात् जिह्वाकोटिद्वयेन क्षितिं लिहन्तः सम्प्रति आवद्धवेगाः मलयगिरिसरिद्वारिपूराः इव अमी विषधरपतयः वक्रैः प्रस्थानमार्गैः तोयराशिं विशन्ति ॥ स्रग्धरा.

has caused this shower of nectar to fall down from the world of gods. Do you not see? (Pointing her finger)

Those lordly serpents, having recovered their full bodies with their heads glittering with the bright crest-gems and licking the earth with the double tongue-tips out of their avarice for the flavour of the nectar-juice, are now entering the ocean in serpentine movements like the flood-streams of the fast-flowing rivers from the Malaya mountain.

(To the hero) My child Jimūtavāhana, you deserve more than a gift of life. Therefore, here is another favour to you.

हंसांसाहतहेमपङ्कजरजःसम्पर्कपङ्कोज्झितै—
रुत्पन्नैर्मम मानसादुपनतैस्तोयैर्महापावनैः ।
स्वेच्छानिर्मितरत्नकुम्भनिहितैरेषाऽभिषिच्य स्वयं
त्वां विद्याधरचक्रवर्तिनमहं प्रीत्या करोमि क्षणात् ॥ ३७ ॥

अपि च ।

अग्रेसरीभवतु काञ्चनचक्रमेतदेष द्विपश्च धवलो दशनैश्चतुर्भिः ।
श्यामो हरिर्मलयवत्यपि चेत्यमूनि रत्नानि ते समवलोकय चक्रवर्तिन् ॥ ३८ ॥

1 हंसः swan. 2 अंसः shoulder. 3 हेमपङ्कजम् golden lotus. 4 रजस् n. pollen. 5 सम्पर्कः union, touch. 6 हंसांसाहतहेमपङ्कजरजःसम्पर्कपङ्कोज्झितैः = हंसानां अंसैः आहतानां हेमपङ्कजानां यत् रजस् तस्य सम्पर्कपङ्केन उज्झितैः 7 उत्पन्न (ins. p. n. उत्पन्नैः) produced; PP. उद् + √पद् 4A. 8 मानसम् (abl. s. मानसात्) mind. 9 पावन a. pure, holy. 10 निर्मित created; PP. निस्+√मा 3A. 11 कुम्भः pitcher. 12 निहित (ins. p. n. निहितैः) placed; PP. नि+√धा 3U. 13 स्वेच्छानिर्मितरत्नकुम्भनिहितैः=स्वेच्छया निर्मितेषु रत्नकुम्भेषु निहितैः 14 अभिषिच्य having consecrated; gerund अभि+√सिच् 6U. 15 अग्रेसरीभवतु let it be the foremost. 16 श्यामः हरिः black horse. 17 काञ्चनचक्रम् golden chakra.

हंसांसाहतहेमपङ्कजरजःसम्पर्कपङ्कोज्झितैः मम मानसात् उत्पन्नैः उपनतैः स्वेच्छानिर्मितरत्नकुम्भनिहितैः महापावनैः तोयैः स्वयं अभिषिच्य एषा अहं क्षणात् प्रीत्या त्वां विद्याधरचक्रवर्तिनं करोमि ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

एतत् काञ्चनचक्रं अग्रेसरीभवतु चतुर्भिः दशनैः धवलः एषः द्विपः श्यामः हरिः मलयवती अपि च इति अमूनि ते रत्नानि समवलोकय चक्रवर्तिन् ॥ वसन्ततिलका.

Personally consecrating thee with the most holy waters, freed from mud by the touch of the pollen of golden lotuses agitated by the shoulders of swans, begotten from my mind, brought and placed in the bejewelled pitchers created by will, I in a moment make thee Emperor of the Vidyādharas with pleasure.

And morever,

This golden Chakra, let this be the foremost, this white elephant with four tusks, this black horse and this Malayavatī; behold these are thy jewels, O! Emperor!

अपि च । आलोक्यन्ताममी मत्प्रचोदिताश्चटुलचूडामणिमरीचिरचितेन्द्रचापपङ्क्तयो भक्त्यावनतपूर्वकायाः प्रणमन्ति मतङ्गदेवादयो विद्याधरपतयः । तदुच्यतां किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

नायकः— (जानुभ्यां स्थित्वा) अतः परमपि प्रियमस्ति ।

त्रातोऽयं शङ्खचूडः पतगपतिमुखाद्वैनतेयो विनीत—
स्तेन प्राग्भक्षिता ये विषधरपतयो जीवितास्तेऽपि सर्वे ।
मत्प्राणाप्त्या विमुक्ता न गुरुभिरसवश्चक्रवर्तित्वमाप्तं
साक्षात् त्वं देवि दृष्टा प्रियमपरमतः किं पुनः प्रार्थ्यते यत् ॥३६॥

1 प्रचोदित sent, impelled; PP. प्र+√चुद् 10U. 2 चटुल tremulous, fine. 3. मत्प्रचोदिताः= मया प्रचोदिताः (आनीताः) 4 इन्द्रचापम् rainbow. 5 चटुलचूड़ामणिमरीचिरचितेन्द्रचापपंक्तयः=चटुलानां चूड़ामणीनां मरीचिभिः रचिताः इन्द्रचापानां पंक्तयः यैः ते. 6 अवनत bent. 7 पूर्वकाय upper part of the body. 8 अवनतपूर्वकायाः=अवनताः पूर्वकायाः येषां ते. 9 विनीत disciplined, tamed; PP. वि+√नी 1U. 10 मत्प्राणाप्त्या=मम प्राणानां आप्त्या. 11 साक्षात् ind. in person.

अयं शङ्खचूडः पतगपतिमुखात् त्रातः वैनतेयः विनीतः तेन प्राग्भक्षिताः ये विषधरपतयः ते सर्वे अपि जीविताः मत्प्राणाप्त्या असवः गुरुभिः न विमुक्ताः चक्रवर्तित्वं आप्तं देवि ! त्वं साक्षात् दृष्टा अतः अपरं प्रियं यत् किं पुनः प्रार्थ्यते ॥ स्रग्धरा.

And yet see ! This King Matanga and other Vidyādhara chieftains are bowing to you with the upper parts of their bodies bent down with loyalty, forming rows of rainbows by means of the rays of their tremulous crest-gems. They are brought by me. So tell me what other favour I shall bestow upon you again !

Hero – (kneeling down) Is there any other favour beyond this ? From Garuḍa's mouth this Shangkhachūḍa has been saved, Garuḍa has been corrected, all the serpent-lords that were devoured by him before have also been revived, by my recovery of life my parents have not abandoned their lives, I have obtained the imperium, and O Goddess ! you are seen in person :— what more favour is to be desired beyond this ?

तथापीदमस्तु । (भरतवाक्यम्)

वृष्टिं हृष्टशिखण्डिताण्डवभृतो मुञ्चन्तु काले घनाः
कुर्वन्तः प्रतिरूढसन्ततहरिच्छस्योत्तरीयां क्षितिम् ।
चिन्वानाः सुकृतानि वीतविपदो निर्मत्सरैर्मानसै—
र्मोदन्तां घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥४०॥

अपि च ।

शिवमस्तु सर्वजगतां परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।
दोषाः प्रयान्तु नाशं सर्वत्र सुखी भवतु लोकः ॥४१॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ इति पञ्चमोऽङ्कः ❀

1 भरतवाक्यम् last verse in a drama, epilogue. 2 हृष्ट delighted; pp.√हृष् 4P.
3 शिखण्डिन् m. (in cpds. शिखण्डि) 4 ताण्डवः dance. 5 भृत borne; pp.√भृ 3U.
6 हृष्टशिखण्डिताण्डवभृतः = हृष्टानां शिखण्डिनां ताण्डवभृतः 7 घनः m. cloud. 8 प्रतिरूढ grown
up; pp. प्रति + √रुह 1p 9 सन्तत a. spread, extended. 10 हरित् green. 11 शस्यम्
corn. 12 उत्तरीयम् covering, veil. 13 क्षितिः f. earth. 14 प्रतिरूढसन्ततहरिच्छस्योत्तरीयाम्
= प्रतिरूढानि सन्ततानि हरिन्ति शस्यानि एव उत्तरीयाणि यस्याः सा. 15 वीतविपदः = वीताः विपदः यासां
ताः 16 निर्मत्सर free from jealousy. 17 मोदन्ताम् let them rejoice; √मुद् 1A. 18 गोष्ठी
f. association. 19 प्रमोदः joy, pleasure. 19 प्रजा f. subject. 20 घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठी-
प्रमोदाः = घनं बद्धः बान्धवानां सुहृदां गोष्ठीषु प्रमोदः याभिः ताः 21 निरत engrossed, attached to.

क्षितिं कुर्वन्तः वृष्टिं काले मुञ्चन्तु
हृष्टशिखण्डिताण्डवभृतः घनाः प्रतिरूढसन्ततहरिच्छस्योत्तरीयां क्षितिं कुर्वन्तः वृष्टिं काले मुञ्चन्तु
सुकृतानि चिन्वानाः वीतविपदः घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः निर्मत्सरैः मानसैः मोदन्ताम् ॥ शार्दूल-
विक्रीडितम् ॥

सर्वजगतां शिवं अस्तु भूतगणाः परहितनिरताः भवन्तु दोषाः नाशं प्रयान्तु सर्वत्र लोकः सुखी भवतु ॥ आर्या.

Yet let this be; — ((Epilogue))

Supported by the dances of delighted peacocks, let the clouds
release rains in time, making the earth veiled by green corns grown
and well-spread, let the subjects free from calamities, rejoice in the
close-knit association with their relations and friends with minds
without jealousy, accumulating meritorious deeds !

And furthermore,

May there be bliss for the entire universe, all the living beings be
engrossed in the welfare of others, sins be undone, and the world be
completely happy !

(Exeunt Omnes)

Here Ends Act V

NĀGĀNANDA OF HARṢA

Bak Kun-Bae

The reign of the king Harṣa, who ruled a large part of north India in the first half of the seventh century A.D., and whose accounts are so well recorded in the *memoirs* of the Chinese traveller Hiuen Tsiang, is well known in the history of India for a rich growth of art and culture. Harṣa himself was a great scholar; and he composed the *Ratnāvalī*, *Priyadarśika*, and *Nāgānanda*.

The *Nāgānanda* is a play which dramatises the Buddhist legend of the great sacrifice of Jimūtavāhana to revive the snakes slain by Garuḍa; and to change the heart of the latter to refrain from any further killing of snakes.

Although the work is translated into many languages it is for the first time that it is being rendered into English with such detailed explanatory notes.

Bak Kun Bae is a Korean scholar who spent some years in India for his research in Sanskrit language and literature. He also translated the famous three plays of Harṣa into Korean and English.

MOTILAL BANARSIDASS
Delhi Varanasi Patna Bangalore Madras

ISBN: 81-208-1075-9

ISBN 81-208-1075-9
9 788120 810754

New Tibet Book Store
Thamel, Kathmandu
200.